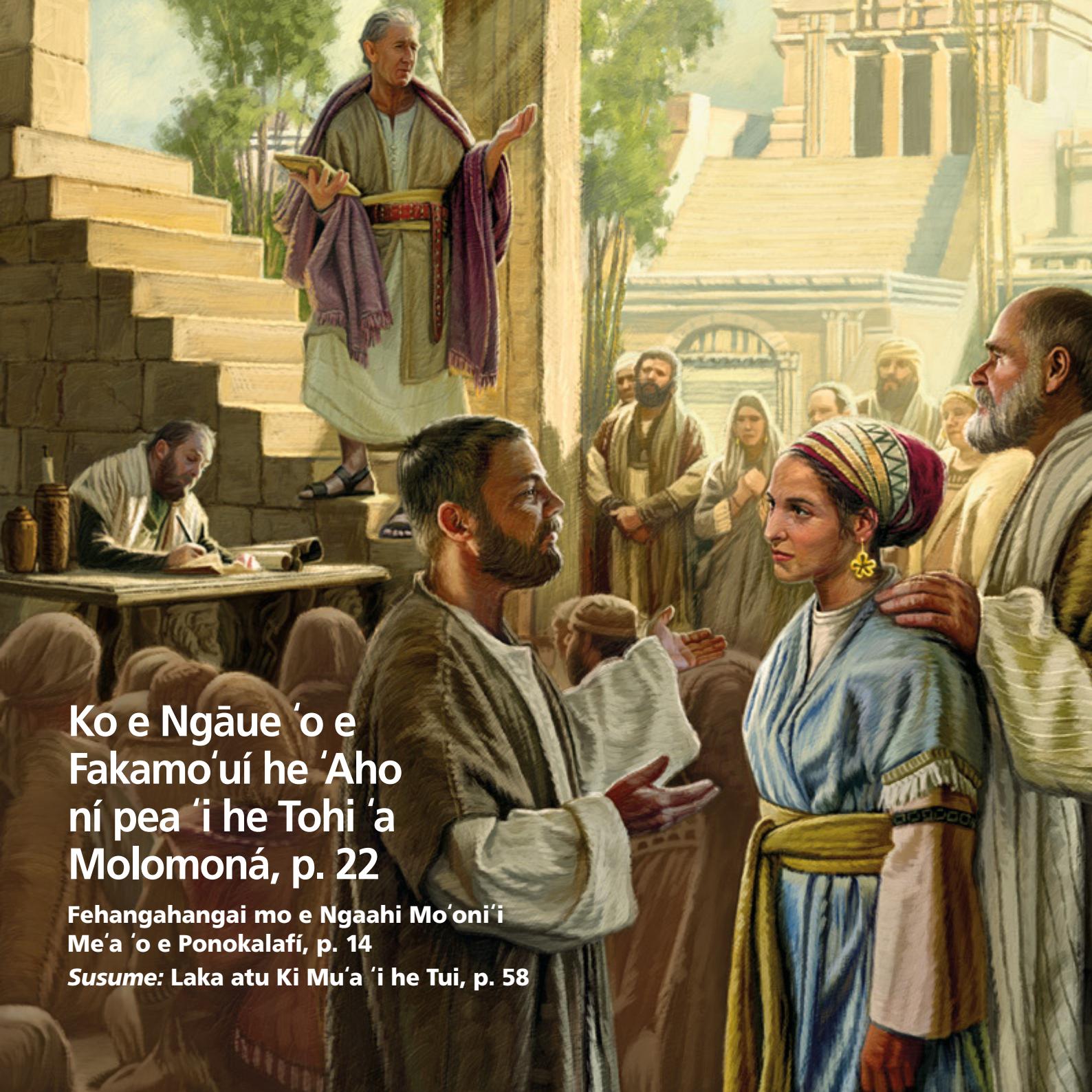

Lahona

**Ko e Ngāue 'o e
Fakamo'uí he 'Aho
ní pea 'i he Tohi 'a
Molomoná, p. 22**

**Fehangahangai mo e Ngaahi Mo'oni'i
Me'a 'o e Ponokalafí, p. 14**

Susume: Laka atu Ki Mu'a 'i he Tui, p. 58

*"Ko e fāinga ko ia
'a e pepé ke mavahe
mei he nge'esí 'okú
ne fakalakalaka ai
pea lava ai 'o puna.
Ka na'e ta'e 'oua 'a
e faingata'a ko iá,
ne 'ikai ke mei ma'u
'e he pepé ha mālohi
ke a'usia hono
iku'angá. Ne 'ikai
ke ne mei lava 'o
fakatupulaki e mālohi
ke hoko ai ko ha me'a
makehe 'aupito."*

'Eletā Joseph B. Wirthlin
(1917–2008) 'o e Kōlomu
'o e Kau 'Aposetolo 'e
Toku Hongofulu Mā Uá,
"Finding a Safe Harbor,"
Liahona, July 2000, 72.

NGAAHI PŌPOAKÍ

- 4** **Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisī 'Uluakí: 'Oku Tau Mateuteu Nai?**
Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson
- 7** **Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahí: Ko e Misiona Fakalangi 'o Sīsū Kalaisí: Ko e Fakafiemālié**

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

- 14** **Fakamo'ui e Ngaahi
Kafo Pulipuliá**
Fai 'e Jennifer Grace Fallon

- 20** **Ko hono fakamāloha 'o e To'u Tupú 'i he Ngaahi 'Ekitiviti Langaki Mo'ui**
Fai 'e Mike Madsen
*Vakai'i 'a e uepisaiti fo'ou ki he ngaahi 'ekitiviti 'a e to'u tupú!
Vakai ki he founiga te tau lava 'o tokoni'i ai hotau to'u tupú ke mo'ui 'aki e ongoongolei mo teuteu ki he ngaahi fatongia he kaha'ū.*

22 Ko e Ngāue 'o e Fakamo'ui: Kuohilí mo e Lolotóngá

Fai 'e Eletā L. Whitney Clayton
'E lava ke tokoni'i kitautolu 'e he ngāue sīpinga 'i he Tohi 'a Molomoná ke tau fakahoko e ngāue 'o e fakamo'ui he 'ahó ni.

- 26** **Ko e Kau Paonia 'i he Fonua
Kotoa Pē: Ko e Siasí 'i Kōlea—
Ulo e Maama 'o e Ongoongo-leleí Neongo e Faingata'á**
Fai 'e Hee-Chul Seo
Kuo tupulaki 'a e Siasí he 'ahó ni 'i Kōlea koe'uhí ko e faivelenga 'a e fuofua kāingalotu Kōleá 'i he taimi faingata'á.

32 Kakai Tangata mo Fafine mo e Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eiki

Fai 'e Eletā M. Russell Ballard
'Oku 'i ai ha ngaahi mo'oni 'oku fie ma'u ke mahino ki he tangata mo e fefine fakatou 'osi fekau'aki mo e fatongia mahu'inga 'o e hou'eiki fafiné.

NGAAHI TAFA'AKÍ

- 8** **Ki'i Tohi Fakamatala 'o e Konifelenisi 'o 'Epeleli 2014**
- 10** **Ko e Me'a 'Oku Tau Tui Ki Aí:
'Ofa ki Ho Kaungā'apí 'o hangē pē ko Koé**
- 12** **Kau Palōfita 'o e Fuakava
Motu'á: 'Isaia**
- 13** **Ako 'a e Ongoongolelei:
Nāunau 'a e Siasí-Paaki pe
Fakakomipiuta?**
- 38** **Ngaahi Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni
'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní**
- 80** **Kae 'Oua Ke Tau Toe Fe'iiloaki:
Tamaiki Tangata Makehe**
Fai 'e Eletā LeGrand Richards

I HE TAKAFI

I mu'á: Ko e ako i 'e Nīfafai 'i he Temipalé 'e Dan Burr. I loto he takafi mu'á: Tā fakatātaa 'o e 'atá 'e Bradley Slade. I loto 'i he takafi 'i mu'í Tā fakatātaa 'i 'o e 'atá 'e David Stoker.

42

42 Kau Fafine 'i he Fuakavá

Fai 'e Emmaline R. Wilson

Ngaahi founiga 'e nima 'oku tokoni'i ai kitautolu 'e he'etau feohi fakatokouá ke tauhi 'etau fuakava he papitaisó.

46 Fakamatala Puipuitu'a 'a e Kakai Lalahi kei Talavouú: Anga Fakafonua 'i Tolonitoó

Fai 'e Katherine Nelson

'Oku fefé nai 'a e hoko ko ha taha lahi kei talavou faivelenga 'i 'Oniteliō, Kānatá?

50

48 Teuteu ki he ngaahi Faingamālie 'o e Mo'uí

Fie ma'u ha poupou ke faka'osi ho'o ngāue fakaako mei 'api? Ko me'a 'eni na'e lea 'aki 'e he kau Palesitenisí 'Uluakí.

50 Ko e Founga ke Ako Fakamātoató

Fai 'e David A. Edwards

'Oku 'ikai ko ho mākā pē 'a e me'a 'oku mahu'inga 'i he akó.

53 Pousitaá: 'Ave Ki ha Tu'unga Mā'olunga**54 'I he Fie Ma'u Ho Kaungāme'á ke 'Ilo hono 'Uhingá**

Fai 'e Richard M. Romney

I ho'o vahevahé 'a eongoongolei, ako ke tali ki he tokotaha fehu 'i, kae 'ikai ko e fehu 'i.

56 Na'á ku 'Ilo'i e Me'a Ne Fie Ma'u Ke u Fai

Fai 'e Joseph Sengooba

'Oku lotomamahi 'a e faiako pulé 'i he'eku vahevahé 'eku ngaahi tu'unga 'ulungaanga mahu'ingá 'i he ako

57 'Ai Hangatonu**58 Susume!**

Fai 'e Eletā Kazuhiko Yamashita
'E lava ke ako i kitautolu 'e ha tāukei 'i ha me'a lahi fekau'aki mo e hokohoko atu 'i he tuí.

61 Lotua Hoku Kaungāme'á 'o Hangē ko 'Alamaá

Fai 'e Daniel Maurício dos Santos

Na'e talamai 'e hoku kaungāme'á he 'ikai ke ha'u ia ki he lotū he Sāpaté. 'E lava nai ke tokoni ha lotu?

62 Ngaahi Fakapulipuli 'e Hongofulu 'o e Manakoa Mo'oní

Fai 'e Kersten Campbell

Ko e hā ha me'a 'e lava 'e he Fuakava Fo'oú 'o aki'i au fekau'aki mo e fakakaungāme'á?

*Vakai angé pe te
ke lava 'o 'ilo'i
e Liahona 'oku
fufuu 'i he makasini
ko 'ení. Tokoní:
Molomolomuiva'e.*

68

64 Hivá: Ko Hoku Hala 'i he Fuakavá

Fai 'e Marvin K. Gardner
mo e Vanja Y. Watkins

66 Fakamo'oni Makehe: Ko e hā e 'uhinga 'oku fie ma'u ai ke tau talangofua ki he ngaahi fekaú?

Fai 'e Eletā L. Tom Perry

67 Ngaahi Tali 'o e Konifelenisí

Fai 'e Abby H.

Na'e mālōlō 'eku Kui Fefine Ua ko 'Etiuötí. Te u 'ilo fefé nai na'á ne fiefia?

68 Ko e Tohi Takafi Engeengá

Fai 'e Randol Salazar Quiroga
Na'e pulia 'a e tohi 'oku manako taha ai 'a Lenitoló. Mahalo 'e lava 'eku Fa'ētangatá 'o tokoni.

70 Fakakaungāme'á 'i he Funga e Māmaní: Ko Luka au mei Saute Kōlea

Fai 'e Amie Jane Leavitt

72 Ko 'Etau Pēsí**73 Fakakaukau Lelei****74 Ko Hono 'Omi 'o e Palaimelí ki 'Apí: 'Oku Tāpuekina Hoku Fāmilí 'i hono Mo'ui 'aki e Ongoongolei****76 Ma'á e Fānau Īkí: Ngūnguu'i 'a e Ngaahi Himí**

Fai 'e Olivia Corey Randall

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi'i o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palestineni 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Kau Kōlomu 'o e Kau Apostoli 'e Toko Hongofulu

Mā' Uā: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

'Etítá Craig A. Cardon

Kau Etívaísa: Jose L. Alonso, Mervyn B. Arnold, Shayna M. Bowen, Stanley G. Ellis, Christoffel Golden

Talékita Pulé: David T. Warner

Talékita 'o e Tokoni ki he Fāmili mo e Mēmipá: Vincent A. Vaughn

Talékita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisini: Garff Cannon

Talékita Pulé: R. Val Johnson

Tokoni 'Etítá Pulé: Ryan Carr

Timi ki hono Tohi mo hono 'Etítá: Brittany Beattie, David Dickson, David A. Edwards, Jennifer Grace Fallon, Matthew D. Flitton, Mindy Raye Friedman, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Michael R. Morris, Sally Johnson Odekirk, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Paul VanDerBerghe, Marissa Widdison

Talékita Pule Faka'atí: J. Scott Knudsen

Talékita Faka'atí: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, Mandie M. Bentley, C. Kimball Bott, Tom Child, Nate Gines, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou 'otineita Intellectual Property: Collette Nebeker Aune Pule he Fakatahata'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatáti mo e Fakatahata'i 'o e Makasini: Kevin C. Banks, Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Bryan W. Gygi, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty

Fokotu'utu'u: Jeff L. Martin

Talékita ki he Pákí: Craig K. Sedgwick

Talékita ki hono Tufaki: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahona 'i Tongá:

'Etítá Túlima L. Finau

Tokoni 'Etítá Siale Hola

Kaungá 'Etítá Patrick Taufa

Ko e totongi ki hono fakakátoa 'o e ngaahi *Liahona* he ta'u 'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi me e ngaahi faka'eke'eke: Senitā Tufaki'anga Nānauā, Siasi 'o Sisū Kalaisi'i o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke ma'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fona mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'aliu ki he store lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nānauā e Siasi pe taki fakauooti pe pakakolo.

'Omí 'a e ngaahi fakamatálá mo e ngaahi faka'eke'eke he 'initaneti i he liahona.lids.org; 'i he melli ki he *Liahona*, Rm. 2420, 10 North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-melli ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i ha Tohi 'a Molomoná 'oku 'uhinga ia ko 'e kápasa 'i mea 'a "fakahinohino") oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'apule'angá 'i he lea faka'-Alapénia, 'Aménia, Pisilama, Kemipoutia, Puluékalia, Sepuano, Siaina, Siaina (fakafangofua'i), Koloésia, Seki, Tenimá ake, Holani, Pilítania, Esitónia, Fisi, Finilani, Falaniseé, Siamané, Kalisi, Hungali, 'Aisileni, 'Initonésia, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kóleá, Letiá, Lifueniá, Malakasi, Måseilisi, Mongokéla, Noaué, Pólaní, Potukali, Luménia, Lúsia, Ha'amoá, Silovénia, Sipeini, Suisanáni, Suéteni, Suahili, Takaloká, Tahiti, Talleni, Tongá, lukeleni, 'Eitu mo e faka-Vietnemí. ('Oku kekehehe pé 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonuá.)

© 2014 e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e ngaahi totonu fakafonuá kotoa pé. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o 'Ameliká.

E lava ka hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatalo mo e ngaahi fakatáti 'i he *Liahona* ke faka'aonga'i ki he ngaahi me'a 'a e Siasi 'oku 'i kai fakamésialé pe faka'aonga'i pē 'i apí. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nānauā 'oku fakahaa'i atu ai hanu fakatapupai, 'i he tafá'aki 'oku fakamatálá'i ai e tokotaha 'oku 'a'ana e fakatátaá. 'Oku totono ke fakatu'asila 'a e ngaahi fuhí 'ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'i-melli cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

September 2014 Vol. 38 No. 9. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address must be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Post Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 707.4.12.5). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Ngaahi Fakakauau Ma'á e Efiafi Fakafāmili 'i 'Apí

'Oku ma'u 'i he makasini ko 'ení ha ngaahi fakamatala mo e 'ekitiviti 'e lava ke faka'aonga'i 'i he efiafi fakafāmili 'i 'apí. 'Oku 'oatu hení ha fakakauau 'e ua.

"Fakamo'ui e Ngaahi Kafo Pulipuliá,"

peesi 14: Vakai ki he ngaahi fehu'i 'i he peesi 18 'o e fakamatala ko 'ení pea fakakauau'ki ke fokotu'ha taimi ke talanoa fakafo'ituitui ai mo ho'o fānaú takitaha fekau'aki mo e ponokalafí. Koe'uhí ko e taimi 'e ni'ihi 'oku tafoki 'a e to'u tupú ki he ponokalafí ke feau'aki e ngaahi 'ahi'ahí, fakakauau ke vaka'i 'a e sīpinga 'okú ke fokotu'ki he founa faka'angangá aí. Te ke lava ke fili ki ho'o lēsoní 'a e ngaahi lao 'o e fāmili ki he komipiutá pea toe vaka'i 'a e lea kau ki he angama'a mei he konifelenisi lahí (hangé ko Elaine S. Dalton, "Ko ha Foki ki he 'Ulungaanga Ma'á," *Liahona*, Nōvema 2008, 78). Te ke lava foki 'o faka'aonga'i 'a e ngaahi manatu fakafāmili—hangé ko e ngaahi tā 'o e malí mo e fanga kí'i vala tāpuaki pēpeé—ke vahevahe 'a e ngaahi

talanoa 'o e founa kuo fātāpuekina ai ho'o mo'ui 'e he angama'a.

"Ngaahi Fakapulipuli 'e Hongofulu 'o e Manakoa Mo'oni," peesi 62: Fakakauau ke faka'aonga'i 'a e ngaahi teftio'i mo'oni 'i he fakamatala ko 'ení ke ako'i ki ho'o fānaú fekau'aki mo e founa te nau lava 'o fakakaungāme'a aí. Te ke lava 'o fa'u ha ngaahi fo'i lea 'e 10, ko e taha ki he ngaahi 'ulungaanga faka-kalaisi takitaha 'i he fakamatalá (vakai foki, 1 Kolinitō 13). 'Eke ki ho'o fānaú 'a e founa 'e lava ke ngaohi ai kinautolu 'e he 'ulungaanga takitaha ke nau hoko ko ha kaungāme'a lelei. Hili iá pea feinga ke 'ilo'i ha taha 'oku faingata'aia 'i homou uotí pe koló pe feitu'ú pea fokotu'utu'ha ngaahi founa ke tokoni ki he tokotaha ko iá. Mahalo te ke fie fakohoko ho'omou palaní ke tokoni 'i he taimi pē ko iá pea kamata 'aki ha lotu fakafāmili ke ma'u e 'ofa faka-Kalaisí.

'I HO'O LEA FAKAFONUÁ

'Oku ma'u 'a e *Liahona* mo e ngaahi nānauau kehe 'a e Siasi 'i ha ngaahi lea fakafonuá lahi 'i he languages.lids.org.

NGAAHI TEFTIO 'I HE MAKASINI KO 'ENÍ

'Oku fakafafonga'i 'e he ngaahi mata'ifiká 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalá.

Akó, 48, 50, 53

Fakamālohiá, 22

Fakaului, 40

Fāmili, 41, 74

Hisitólia fakafāmili, 22

Hisitólia 'o e Siasi, 26

Hou'eiki fafiné, 32, 42

'Isaiá, 12

Kaungāme'a, 54, 61, 62

Kau paioniá, 26

Konifelenisi lahí, 8, 67

Lakanga fakataula'eiki, 32

Laumālie Mā'oni'oni, 38

Lotú, 39, 61, 68

Mateuteu ki ha me'a fakatu'upaké, 4

Mitiá, 14, 20

Mo'ui fakafalala pē kiate kitá, 4

Ngaahi Fuakavá, 42

Ngāue fakafaifekaú, 20, 22, 54, 56

Ngāue fakatemipalé, 22

Ngāue 'o e fakamo'ui, 22

Nofomalí, 32

'Ofa faka-Kalaisí, 10, 46, 62

Ponokalafí, 14

Sisū Kalaisí, 7

Talangofua, 66, 74

Tohi 'a Molomoná, 22, 39

To'u Tupú, 14, 20

Tuí, 58, 61

Fai 'e Palesiteni
Thomas S. Monson

'OKU TAU Mateuteu NAI?

Ne fakalele 'e he Siasí ha faama moa 'i ha feitu'u ne u nofo mo ngāue ai, pea meimeい ko e kau ngāue ko ha kau ngāue tokoni pē mei he ngaahi uooti homau feitu'u. Na'e lele lelei e faama ko 'ení 'i he taimi lahi, pea ma'u ai e fua'i moa 'e lauafe ne fetuku ki he fale tuku'anga koloa 'o e pisopé pea laka hake he kilokalami 'e laungeau 'o e kakano'i moá kuo teuteu'i 'o maau ki he kukí. Neongo ia, 'oku 'i ai e taimi 'e ni'ihí 'i he'enau hoko ko ia ko e kau ngāue tokoni he fāmá ne 'ikai ngata pē 'i he fā honau nimá ka ne puputu'u e lotó mo e fakakaukaú.

Hangē ko 'ení, he 'ikai toe ngalo e taimi na'a mau fakatahataha'i ai 'a e kau talavou 'o e Lakanga Taula'eiki Faka'Eloné ke fakama'a e fāmá hili e fa'ahita'u momokó. Ne fakatahataha mai 'emau kulupu vēkeveke mo longomo'uí ki he fāmá pea mau ta'aki, fakatahataha'i, mo tutu ha vao mo e veve lahi 'i ha founiga vave 'aupito. 'I he maama mai e ulo 'o e afí, na'a mau kai sōsisi pea fakafiefia'i kimautolu 'i ha ngāue lelei kuo lava.

Neongo ia, na'e 'i ai ha palopalema fakatu'utāmaki pē 'e taha. Na'e hoha'asi 'aupito 'e he longoa'á mo e afí 'a e fanga moa 'e toko 5,000 na'e fakatō fuá 'o lahi ai ha ni'ihí 'iate kinautolu ne ngangana fakafokifá honau fulufulú pea 'ikai ke nau toe fakatō fua. Talu mei ai ne mau tuku leva ha vao 'e ni'ihí kae lava 'o ma'u ha fo'i moa lahi ange mei he fāmá.

'Oku 'ikai ha mēmipa 'o e Siasí kuo ngalo pe faka'ise'isa 'i he a'usia kuó ne ma'ú 'i ha'ane tokoni ki he ni'ihí fai-fngata'a'iá. 'Oku 'ikai fo'ou kiate kitautolu 'a e fa'a ngāue, fakapotopotó, fakafalala pē kiate kitá, mo e vahevahe mo e ni'ihí kehé.

'Oku totonu ke tau manatu'i ko e polokalama lelei taha ki he fale tuku'anga koloá ko e ma'u 'e he fāmili kotoa pē 'i he Siasí ha me'akai, vala, mo e ngaahi fie ma'u kehe 'o e mo'uí, 'i he feitu'u pē 'e ala lava aí.

Ko e mo'oni 'oku 'i ai pe ngaahi taimi mahalo 'oku fie-ma'u tokoni ai hotau kāingalotú mei he Siasí. 'Oku kau 'i he fale tuku'anga koloa 'a e 'Eikí 'a e taimí, ngaahi talēnitú, pōto'i ngāue, manava'ofá, ngaahi nāunau kuo fakatapuí, mo e pa'anga 'a e kāingalotu faivelenga 'o e Siasí. 'Oku 'atā 'a e ngaahi ma'u'anga tokoni ko 'ení ki he pisopé 'i hono tokoni'i kinautolu 'oku faingata'a'iá.

'Oku mau tapou atu ki he Kāingalotu kotoa pē ke nau fakapotopoto 'i he'enau palaní mo 'enau mo'uí, pea faka'ehi'ehi mei he fakamo'ua me'a noa'ia mo fu'u tōtū'a. 'E tokolahih ange e kakai te nau lava'i 'a e ngaahi faingata'a fakapa'anga 'i he'enau mo'uí 'o kapau kuo 'i ai ha'anau ma'u'anga me'akai mo e vala pea 'ikai hanau mo'ua. 'Oku tau 'ilo ha tokolahih he 'ahó ni kuo nau fakahoko e fehangahangai 'o e fale'i ko 'ení: 'oku lahi honau mo'uá pea 'ikai ha'anau me'akai.

'Oku ou toe fakaongo atu e me'a na'e fakahā 'e he Kau Palesitenisí 'Uluaki 'i he ngaahi ta'u si'i kuo hilí:

"Kuo ta'u lahi 'a hono fale'i e Kāingalotu 'o e Siasí ke nau teuteu ki ha faingata'a 'aki hano fakahū ha pa'anga. 'Oku fakalahi atu 'a hono fakahoko iá ki he'ete ongo'i malu mo leleí. 'Oku 'i ai ha fatongia 'o e fāmili kotoa pē ke ne tokonaki 'ene ngaahi fie ma'u 'a'aná ki he lahi taha 'e malavá.

"'Oku mau poupou'i atu kimoutolu, 'o tatau ai pē pe ko

e fē feitu'u 'oku mou nofo ai he māmaní, ke mou teuteu ki ha faingata'a 'aki hano vakai'i ho'omou tu'unga fakapa'angá. 'Oku mau tapou atu ke fakafuofua pē ho'omou ngaahi fakamolé; mapule'i kimoutolu 'i ho'omou ngaahi fakataú ke faka'ehi'ehi mei he fakamo'uá. Totongi ke 'osi homou mo'uá he vave taha te mou lavá pea fakatau'atāina'i kimoutolu mei he pōpula ko 'ení. Fakahū ma'u pē ha ki'i pa'anga ke mou tātānaki māmālie ai ha'amou talifaki fakapa'anga."¹

'Oku tau mateuteu nai ki he ngaahi me'a fakatu'upakē 'i he'etau mo'u? Kuo fakalakalaka nai 'etau ngaahi taukei? 'Oku tau mo'ui fakapotopo nai? 'Oku 'i ai nai ha'atau uelofea? 'Oku tau talangofua nai ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá? 'Oku tau

tokanga nai ki he ngaahi akonaki 'a e kau palōfítá? 'Oku tau mateuteu nai ke foaki 'etau koloá ki he masivá, mo e faingata'a'iá? 'Oku tau faitotonu nai ki he 'Eikí?

'Oku tau mo'ui 'i he kuonga fai ngata'a. 'Oku ta'e iloa e kaha'ú; ko ia,

'oku totonu ke tau teuteu ki he ngaahi me'a ta'e paú. I he hokosia e taimi ke fai ai ha filí, kuo 'osi e taimi ia ke teuteú. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ko e Kau Palesitenisi 'Uluakí, *Teuteu 'a e Me'a 'Aonga Kotoa Pē: Tu'unga Fakapa'angá 'a e Fāmilí* (tohitufa, 2007).

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO 'ENÍ

Fakakaukau'i e ngaahi fie ma'u 'a kinautolu 'okú ke 'a'ahi ki aí, fakakaukau ki ha ngaahi founa 'e lava ke ke tokoni'i kinautolu ke mo'ui fakafalala lahi ange ki he ngāué, ngaahi me'a fakapa'angá, tanaki'anga me'atokoní, pe mateuteu ki ha me'a fakatu'upakeé. Fakakaukau ki ha fa'ahinga pōto'i ngāue te ke lava 'o vahevahe mo kinautolu, hangē ko e tō ngoué pe pule'i e pa'angá, 'a ia te ne fakamālohia kinautolu ke muimui he fale'i 'a Palesiteni Monisoní.

Ki ha ngaahi fakakaukau 'i hono ako'i 'o e ngaahi pōpoaki ko 'ení ki he to'u tupú mo e fānaú, vakai ki he peesi 6.

Na'á ku Toe Tokoni

Fai 'e Jaíne Araújo

Iha 'aho 'e taha, hili ha ngāue 'ofa, na'á ku lue fakalaka atu homau falelotú peá u sio ki ha ongo fafine na'á na fakama'a 'a e falé. Na'á ku lea atu: "Ongo fafine, 'okú mo fie ma'u nai ha tokoni?" Na'e malimali mai ha taha 'iate kinaua kiate au mo pehē mai kuó u a'u taimi tonu ange pē koe'uhí ko kinaua pē na'e fakama'a pea kuó na fu'u ongosia. Na'á ne pehē na'á ne lotua ke 'omi 'e he 'Eikí ha taha ke tokoni. Na'á ku fiefia lahi ke hoko ko ha tali ki he'ene lotú. Na'e toki 'osi pē 'eku ngāue tokoni ki ha taha kehe peá u hela'ia foki, ka na'á ku muimui ki hoku lotó peá u fie tokoni lahi ange.

Ko ha fekau ke ngāue 'i he fiefia (vakai, T&F 24:7). 'I he taimi 'oku tau ma'u ai ha holi ke tokoni 'i he taimi kotoa peé, 'e lava ke tau tokoni ke hoko ha ngaahi mana 'i he mo'ui 'a e ni'ihi kehé. 'Oku toe mahu'ingamālie ange 'etau mo'uí 'i he taimi 'oku tau tokoni aí. 'Oku 'ofa mo'oni 'a e 'Eikí 'iate kitautolu, 'okú Ne tokoni'i 'Ene fānaú takitaha, pea te Ne foaki mai kiate kitautolu 'a e mālohi ke tokoní.

'Oku nofo e tokotaha na'á ne fai e talanoá 'i Lio Kalanite to Nōti, Palásila.

FĀNAÚ

'Okú Ke Mateuteu Nai?

Kuo kole mai 'e Palesiteni Monisoni kiate kitautolu takitaha ke tau mateuteu ki he ngaahi taimi faingata'a mo tokoni'i e ni'ihi kehé 'i honau ngaahi taimi faingata'a'iá. Fai 'a e ki'i sivi ko 'eni 'o e mo'oní-pe-halá ke sio pe kuó ke mateuteu!

*Te u lava 'o kumi ma'u pē ha taha
ke tokoni'i. Mo'oni □ Hala □*

*Te u lava 'o hounga'ia 'i he me'a kotoa
pē 'oku ou ma'u. Mo'oni □ Hala □*

*'Oku 'ikai ke u ma'u ha ngaahi
talēniti ke vahevahé mo ha taha.
Mo'oni □ Hala □*

*Ko ha fakakaukau lelei hono faka-
haofi ha pa'anga ki 'amui angé.
Mo'oni □ Hala □*

*'Oku ou fie ma'u ha ngaahi me'a-
va'inga mo e vala fo'ou ke u fiefia ai.
Mo'oni □ Hala □*

Ako i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'ení pea sekumi ke 'ilo'i e me'a ke vahevahé. 'E fakatupulaki fefē 'e he mahino ki he mo'ui mo e ngaahi fatongia 'o e Fakamo'uí ho'o tui kiate lá mo faitāpue-kina 'a kinautolu 'okú ke tokanga'i i he faiako 'a'ahí? Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, 'alu ki he reliefssociety.lds.org.

Ko e Misiona Fakalangi 'o Sisū Kalaisí: Ko e Fakafiemālié

Ko e konga 'eni 'o ha ngaahi Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahí 'oku fakatefito i he ngaahi tafa'aki 'o e misiona 'a e Fakamo'uí.

N'a'e tala'ofa 'a Sisū Kalaisi, "E 'ikai te u tuku ke tuenoa 'a kimoutolu; te u ha'u kiate kimoutolu" (Sione 14:18). Te ne foaki mai 'a e "hoihoifuá ko e fetongi 'o e efuefú, 'a e lolo 'o e fiefiá ko e fetongi 'o e mamahí" (Isaia 61:3). Koe'uhí na'e kātaki'i 'e Kalaisi 'a e Fakaleí ma'atautolu takitaha, he 'ikai te Ne fakangalo'i kitautolu. Na'e pehē 'e Linda S. Reeves, ko e tokoni ua 'i he Kau Palesiteni Lahi 'o e Fine'ofá, "[Kuo] to'o 'e hotau Fakamo'uí kiate Ia . . . hotau ngaahi mamahí mo e faingata'a'iá koe'uhí ke Ne lava 'o 'ilo'i 'a e me'a 'oku tau ongo'i mo e founiga ke fakafiemālie'i 'aki kitautolú.¹

'E lava ke 'omi 'e he 'ilo 'e fakafiemālie'i kitautolu 'e Kalaisi 'a e melinó mo ue'i kitautolu ke muimui He'ene

sīpingá 'aki hono tokoni'i e ni'ihí kehé. Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni: "Ko 'etau 'ilo ki he ongo-ongoleleí mo 'etau 'ofa ki he'etau Tamai Hēvaní mo hotau Fakamo'uí 'e fakafiemālie'i mo poupou'i kitautolu mo 'omi 'a e fiefiá ki hotau lotó 'i he'etau 'a'eva angatonu mo tauhi e ngaahi fekaú. 'E 'ikai ha me'a 'i he māmaní 'e lava 'o ikuna'i kitautolu."²

Mei he Folofolá

Sione 14:18, 23; Alamā 7:11–13; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 101:14–16

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Linda S. Reeves, "Kuo Te'eki Fakangalo'i Koe 'e he 'Eikí," *Liahona*, Nōvema 2012, 120.
2. Palesiteni Thomas S. Monson, "Ke Mou Fiefia," *Liahona*, Mē 2009, 92.
3. 'Ileini L. Jack, 'i he Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofá (2011), 138.
4. Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá 40.

Fakakaukau ki Heni

'Oku 'omi fefē ha fiemalie kiate koe 'e he mahino 'oku manatu'i koe 'e he 'Eikí?

Tuí, Fāmilí, Fiemālié

Mei Hotau Hisitōliá

Na'e pehē 'e 'Ileini L. Siaki, ko e palesiteni lahi hono 12 'o e Fine'ofá: "'Oku tau fetokoni'aki 'i he faiako 'a'ahí. 'Oku fa'a ongo ange 'a e lea hotau ongo nimá 'i he ongo hotau le'ó. 'Oku lahi fau e ngaahi ongo 'oku fakahaa'i 'e he'etau fā'ofua 'ofa ki ha tahá. 'Oku fakataha'i kitautolu 'e ha kakata fakataha. 'Oku fakafo'ou hotau laumālié 'e ha fe'inasi'aki 'oku tau fai 'i ha kí'i taimi. He 'ikai lava ke tau hiki ma'u pē ha kavenga 'a ha taha 'oku puputú'u, ka te tau lava 'o hiki hake ia [kae] lava [ke ne] fuesia lelei ia."³

Ko hotau ngaahi tokoua Fine'ofa paioniá na'a nau "ma'u ha mālohinga fakalaumālie 'i he'e-nau fe'ofo'ofaní mo feanga'ofa'akí. . . . 'I he'enau fefā'uhí mo e ngaahi 'ahi'ahi 'o e mahamahakí mo e maté, ne nau felotua'aki 'i he tui pea nau fefakafiemālie'aki. Na'e tohi 'e Hēleni Mā Uitenei 'o pehē, 'Na'e fetāfeaki e 'ofa 'a e 'Otuá 'i homau lotó kae 'oua kuo ngali vaivai e tokotaha angakoví ke ne vaetu'ua kinautolu mo e 'Eikí pea ne 'i ai ha ngaahi taimi na'e mole atu e ngaahi mamahi ia 'o 'ene ngahau fakamamahí."⁴

KI'I TOHI FAKAMATALA 'O E KONIFELENISI 'O 'EPELELI 2014

"Ilonga ha me'a kuó u lea 'aki 'e au ko e 'Eikí, kuó u lea 'aki ia; . . . neongo pē ko e fai ia 'i hoku le'o pē 'o'okú pe 'i he le'o 'o 'eku kau tamaio'eiki, 'oku tatau ai pē" (T&F 1:38).

'I ho'o toe vakai'i ko ia 'a e konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2014, 'e lava ke ke faka'aonga'i 'a e ngaahi pēsí ni (mo e ngaahi Tohi Fakamatala Konifelenisi 'i he ngaahi makasini he kaha'ú) ke tokoni atu ki ho'o akó mo hono faka'aonga'i 'a e ngaahi akonaki fakamuitaha 'a e kau palōfítá mo e kau 'aposetolo mo'uí mo e kau taki kehe 'o e Siasí.

ME'A MAHU'INGA FAKATOKĀTELÉINE

Ko e Fakaleleí mo e Ngaahi Fuakavá

"'Oku hanga 'e he'etau fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava toputapú 'o ha'i kitautolu ki he 'Eiki ko Sisú Kalaisí. Ko hono mo'oní, 'oku fakaafe mai e Fakamo'uí ke tau falala pea ngāue fakataha mo Ia, neongo 'oku 'ikai tatau mo lava ke fakatatau 'etau ngāue

lelei tahá ki He'ene ngāué. 'I he'etau falala pea ngāue fakataha mo Ia 'i he fononga 'o e matelié, ko e mo'oni 'oku faingofua pē 'a 'Ene ha'amongá pea ma'ama'a 'a 'Ene kavengá. . . .

" . . . 'Oku fie ma'u 'a e ngaahi fuakava ko ia 'oku ma'u pea tauhi 'i he angatonú pea mo e ngaahi ouau ko ia 'oku fakahoko 'i he mafai totonu 'o e lakanga fakataula'eikí ki hono ma'u 'o e ngaahi tāpuaki kotoa 'oku lava ke ma'u 'i he Fakalelei 'a Sisú Kalaisí. He 'oku fakahaa'i 'i he ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí, 'a e mālohi 'o e anga faka-'Otuá ki he tangata mo e fefine 'i he kakanó, 'o kau ai 'a e ngaahi tāpuaki 'o e Fakaleleí (vakai, T&F 84:20–21)."

'Eletā David A. Bednar 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ke Nau Lava 'O Fua Faingofua 'Enau Ngaahi Kavengá," Liahona, Mē 2014, 87.

Ako lahi ange fekau'aki mo e ko hono fakamāloha ho'o fakamo'oni 'o e Fakalelei 'a Sisú Kalaisí 'i he lds.org/go/testimony914. Ako lahi ange fekau'aki mo e ngaahi fuakava ko ia na'e foaki mai 'e he 'Otuá 'i he lds.org/go/covenants914.

KO HA TALA'OFÀ FAKAEPALÓFITA

Hounga'iá

"Te tau lava 'o fili ke fakafeta'i, tatau ai pē pe ko e hā.

""E fotu ki tu'a 'a e fa'ahinga fakafeta'i ko 'ení tatau ai pē pe ko

e hā 'okú ne 'ākilotoa kitautolú. 'Oku mā'olunga ange ia 'i he loto mamahí, loto fo'í, mo e mole 'o e 'amanakí. 'Oku matala faka'ofo'ofa 'i he taimi 'o e faingata'a 'o tatau pē mo e taimi tokamālié. . . .

" . . . 'I he mamahí, te tau kei lava pē 'o fakahīkihi'i e Fakalelei 'a Kalaisí. 'I he'etau mamahi lahí, te tau lava pē ke kei ongo'i e takoofi mo e māfana e tokoni 'a e langí."

Palesiteni Dieter F. Uchtdorf, Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí 'Uluaki, "Loto Fakafeta'i 'i ha Fa'ahinga Tükunga Pē," Liahona, Mē 2014, 70.

Kumi ha ngaahi founiga ke fakalelei'i ai ho'o ako 'o e konifelenisi lahi 'i he lds.org/go/study914.

NGAAHI TALI MA'AÚ

'Oku 'omi 'e he kau palōfitá mo e kau 'aposetoló 'i he konifelenisi takitaha 'a e ngaahi tali fakalaumālie ki he ngaahi fehu'i 'e lava ke ma'u 'e he kāingalotu 'o e Siasí. Faka'aonga'i ho'o makasini 'o Mē 2014 pe hū ki he conference.lds.org ke ma'u ha tali ki he ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Te u lava fēfē 'o taukave'i 'eku tuí 'i he angalelei mo e manava'ofa? Ma'u 'i he lds.org/go/holland914 pe vakai, Jeffrey R. Holland, "Ko e Mahu'inga—mo e Tāpuaki—'o e Tu'unga Faka-ākongá," 6.
- 'E tokoni fēfē 'a e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí ke tau hoko ko ha ma'u'anga tokoni ki hono vahevahe 'o e mo'oní? Ma'u 'i he lds.org/go/scott914 pe vakai, Richard G. Scott, "Kuó u Tuku Kiate Kimoutolu 'a e Fakatātā," 32.

KO HONO FA'U 'O HA SAATI HALA 'O E FUAKAVÁ KI HO FĀMILÍ

"Na'e tokoni'i au mo Lesa 'e he ki'i ngāue faingofuá ni ke fakalakalaka 'a homa fatongia fakapēteliké 'i hono tokoni'i e mēmipa taki taha homa fāmilí 'i he hala 'o e fuakavá."—Pīsope Gary E. Stevenson, Pīsope Pule, "Ko Ho'o Miniti 'e Faá," 84.

1. Fa'u ha kōlomu 'e ua 'i ha la'i pepa: "Hingoa" mo e "Palani ki he ouau hono hokó pe ko ia 'oku fie ma'u."
2. Hiki 'a e mēmipa takitaha 'o e fāmilí 'oku fie ma'u ke papitaísó, fakanofo ki he lakanga fakataula'eikí, ma'u 'enitaumeni he temipalé, pe silá.
3. Fai e ngaahi fealēlea'aki fakafāmili, lēsoni efiafi fakafāmili 'i 'apí, pe fai ha ngaahi teuteu mahulu ki hono ma'u 'o e ngaahi ouau mahu'inga 'i ho fāmilí.

Malu'i mei he Ponokalafí

"Te tau malu'i fēfē 'etau fānaú mo e to'u tupú? . . . Ko e me'a sivi lelei taha he māmaní, pea ko e me'a pē ia 'e taha 'e ngāué, ko e me'a sivi fakatāutaha 'oku ma'u mei ha fakamo'oni loloto mo tu'uloa ki he 'ofa 'a 'etau Tamai Hēvaní mo e feilaulau huhu'i 'a hotau Fakamo'uí ma'ataturolú. . . .

" . . . Koe'uhí ko 'eku 'ilo 'i he me'a kuó u a'usia mo hoku husepānití, kuo pau ke u fakamo'oni ki he ngaahi tāpuaki 'o e ako faka'aho e folofolá, lotú mo e efiafi fakafāmili fakauike 'i 'apí. Ko e ngaahi me'a mahu'inga 'eni 'oku tokoni ke to'o 'a e hohá'a, tataki 'etau mo'uí pea malu'i lahi ange hotau 'apí"

Linda S. Reeves, tokoni ua 'i he kau palesitenisí lahi 'o e Fine'ofá, "Malu'i mei he Ponokalafí—ko ha 'Apí 'Oku Fakatefito 'ia Kalaisí, *Liahona*, Mē 2014, 15–17.

Ma'u ha tokoni ki he fakafo'ituituí mo e fāmilí ki hono ikuna'i 'o e ponokalafí 'i he lds.org/go/overcome914.

Ke lau, mamata'i, fanongo, pe vahevahe 'a e ngaahi lea 'o e konifelenisi lahí, 'alu ki he **conference.lds.org**.

'OFA KI HO KAUNGĀ'APÍ 'O HANGĒ PĒ KO KOÉ

"I he'etau 'ā hake he pongipongi kotoa pē, tau fakapapau'i ke tau tali 'aki e 'ofa mo e anga'ofa ha fa'ahinga me'a pē te tau fetaulaki mo ia." —Palesiteni Thomas S. Monson

Ihe 'eke ange 'e ha loea kia Sisū pe ko fē 'i he ngaahi fekaú 'oku ma'ongo'onga tahá, na'á Ne mei lava pē ke fili ha taha 'o e ngaahi fekau lahi mei he Fuakava Motu'á, mei he fono 'a Mōsesé, pe mei he ngaahi Fekau 'e Hongofulú. Ka, na'á Ne fakamatala'i fakanounou kotoa 'o e ngaahi fekaú 'i he fekau 'e ua ko 'ení:

"Ke ke 'ofa ki ho 'Otuá 'aki ho laumālié kotoa, mo ho'o mo'uí kotoa, mo ho lotó kotoa.

"Ko e 'uluaki pea ko e lahi ia 'o e fekau.

"Pea ko hono ua 'oku tatau mo ía, Ke ke 'ofa ki ho kaungā'apí 'o

hangē pē ko koé" (Mātiu 22:37–39).

Hangē ko ia na'e ako'i 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i he konifelenisi lahi kuo 'osí, 'oku tokoni'i kitautolu 'i he'etau tauhi e fekau 'e tahá ke tau tauhi 'a e fekau kehé: "He 'ikai ke tau lava 'o 'ofa mo'oni 'i he 'Otuá kapau 'oku 'ikai ke tau 'ofa 'i hotau kaungā fononga he mo'ui fakamatelié. Ko e me'a tatau pē, he 'ikai ke tau lava 'o 'ofa kākato 'i hotau kāingá kapau 'oku 'ikai ke tau 'ofa 'i he 'Otuá, ko e Tamai kiate kitautolú kotoa. . . . Ko e fānau fakalaumālie kotoa kitautolu 'a 'etau Tamai Hēvaní pea, 'i he'ene pehee,

ko e ngaahi tokoua mo e tuofāfine. 'I he'etau manatu'i 'ení, 'e faka'au 'o faingofua ange 'a e 'ofa 'i he fānau kotoa 'a e 'Otuá." ("Ofá—ko e 'Elito 'o e Ongoongoleleí," *Liahona*, Mē 2014, 91).

'E toe lelei ange 'etau ngaahi fetu'utakí, tokoni ke tau ngāue loto vēkeveke, pea fe'unga mo kitautolu ki he mo'ui ta'engatá 'i he'etau fakatupulaki 'a e 'ofa faka-Kalaisí—'a e 'ofa faka-Kalaisí ki he ni'ihi kehé—(vakai, Molonai 10:21). Ko ha me'aoaki fakalaumālie 'a e 'ofa faka-Kalaisí pea te tau lava 'o lotua mo mo'ui 'aki; he kuo "foaki kiate kinautolu kotoa pē 'oku muimui mo'oni. . . 'ia Sisū Kalaisí" (Molonai 7:48). Ko e "hala 'oku lelei lahi" (1 Kolinitō 12:31) 'a ia ne lea ki ai 'a e 'apostolo ko Paulá pea 'oku kau hení 'a e anga'ofá, fa'a kātakí, loto-fakatōkilaló, angavaivaí, 'amanakí, mo e foaki lahí (vakai, 1 Kolinitō 13).

Ko e mo'ui ko e sīpinga haohaoa ke fakatupulaki 'a e 'ofa faka-Kalaisí. 'E lava ke tataki 'etau ngaahi ngāue 'i he akonaki 'a e Fakamo'uí 'oku ui ko e Lao Koulá: "Ko ia, ko e me'a kotoa pē 'oku mou loto ke fai 'e he kakai kiate kimoutolú, ke mou fai ia kiate kinautolu" (Mātiu 7:12). 'Oku 'ikai haohaoa ha taha 'iate kitautolu, ka 'oku tau loto kotoa pē ke tokanga'i lelei kitautolu neongo 'etau ngaahi tōnouonoú. ■

FETU'UTAKI 'I HE 'OFA

""Oku 'i ai ha fie ma'u lahi 'i he 'ahóni ke tanumaki 'e he kakai tangata mo fafiné, 'a e fefaka'apa'apa'akí neongo e faikehekehe lahi 'enau tuí mo e 'ulungāngá pea kehekehe fau mo 'enau taumu'á. . . .

"E hanga 'e he loto ke vakai ki he palopalemá mei he fakakaukau 'a e tokotaha ko 'eé 'o liliu 'a e 'talanoa 'ulí' ki he 'fakahoko ha 'alo'ofa.' . . .

Mahalo he 'ikai ke ne liliu pe veteki 'a e palopalemá, ka ko e me'a mahu'inga angé ko e malava ke liliu kitautolu 'e hono fakahoko ha 'alo'ofá.

"'Oku ou fai ha fakamo'oni loto fakatōkilalo 'e malava ke tau "fakahoko 'a e 'alo'ofá" 'i he lea manava'ofa 'i he taimi 'oku hanga ai 'e he me'aoaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'o 'omi ha ongo'i 'ofa."

*Eletā W. Craig Zwick 'o e Kau Fitungofulú, "Ko e Hā Ho'o Fakakaukau?" *Liahona*, Mē 2014, 41).*

Fakakaukau ki he ngaahi
akonaki ko 'ení meia Palesiteni
Monisoni fekau'aki mo e ngaahi
founga 'e lava ke tau fakahaa'i
'a e 'ofa ki he ni'ihi kehé:

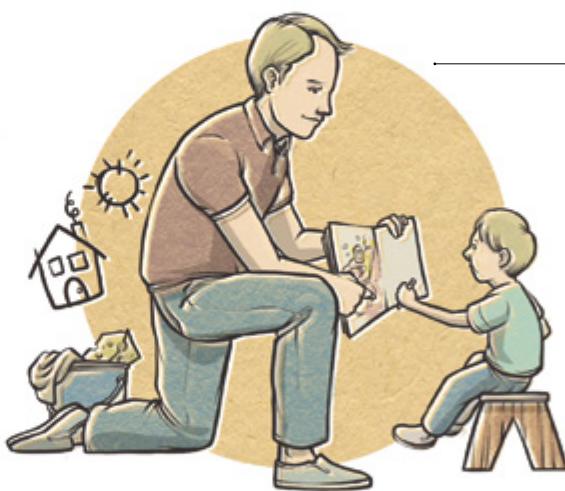

"Ko e ni'ihi 'o hotau ngaahi
faingamālie lelei taha ke faka-
haa'i ai 'etau 'ofá, 'e hoko ia 'i
he lotofale 'o hotau ngaahi 'apí."

"'Oku totonu ke
fetākinima 'a e fa'a
fakamolemolé mo
e 'ofá. . . . 'Oku
hangā 'e he tuku-
aki'i 'o fakaava 'a e
matakafó. Ko e fa'a
fakamolemolé pē
'okú ne fakamo'uí."

"Ko e taimi 'oku fie ma'u
ai ke tau valoki'i ha tahá,
ke tau fakahā kimui ange
ha 'ofa lahi ange kiate ia"
(vakai, T&F 121:43).

"'Oku fakahaa'i 'a e 'ofá 'i ha
ngaahi founga 'iloa lahi: 'i ha
malimali, ta'ata'alo, lea 'ofa,
pe fakahikihiki."

"'Oku 'i ai ha founga kehe 'oku faka-
pulipuli ange, hangē ko e mahu'inga-
'ia 'i ha ngaahi 'ekitiviti 'a ha taha,
ako'i ha tefito'i mo'oni 'i he anga'ofa
mo e fa'a kātakí, 'a'ahi ki ha taha
'oku puke pe nofo ma'u pē 'i 'api."

'ISAIA

"Ko 'Isaia 'a e palōfita tu'ukimu'a taha 'o e Fuakava Motu'á 'a ia na'á ne kikite mālohi ki he Misaiá pea ko e palōfita pē ia 'i he Fuakava Motu'á 'oku 'ilo lahia 'ene ngaahi leá."¹

—'Eletā Jeffrey R. Holland 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e foha au 'o 'Āmosi, pea 'oku 'uhinga hoku hingoá "ko e 'Eikí ko e fakamo'uui."² Na'á ku ngāue ko ha palōfita 'i Selusalema 'i he ta'u 'e 40, mei he 740–701 k.m. Na'á ku kikite 'i Selusalema lolotonga e pule 'a e ngaahi tu'i 'e toko faá, pea ko e tokotaha fale'i mā'olunga au ki he Tu'i ko Hesekaiá, 'a ia na'á ne 'omi ha ivi tākiekina fakalotu lahi kiate au.³

Na'e 'ikai ngata pē 'i he'eku kikite'i 'a e ngaahi me'a 'e hoko 'i hoku taimí mo e kakai ka na'á ku kikite foki 'o kau ki he ngaahi me'a 'e hoko 'i he kaha'ú 'a ia te ne uesia e fāmili kotoa 'o e tāngatá. Na'á ku tomu'a fakahā 'a e 'alo'i 'o e Fakamo'uui: "Vakai, 'e tu'itu'ia [ha] tāupo'ou, pea fā'ele'i [ha] tama, pea 'e ui hono huafá ko 'Imānuela."⁴ Na'á ku fakahā na'e pani 'a Sihova "ke malanga 'aki 'a e ngaahi ongoongo leleí ki he angamaluú; . . . ke ha'i 'a e loto mafesi, ke fakahā 'a e tau'atāiná ki he kau pōpopulá, pea ke fakaava 'a e fale fakapōpulá kiate kinautolu kuo ha'isiá."⁵ Na'á

ku toe kikite'i foki 'e hili 'Ene Hā'ele 'Angaua Maí, "e pule 'a e [Eiki] 'o e ngaahi kau taú 'i hono māfimafi 'i he mo'unga ko Saioné, pea 'i Selusalema, pea 'i he 'ao 'o e [kakai 'i mu'á]."⁶

'Oku fufuu'i 'eku ngaahi akonakí mei he ni'ihi 'oku 'ikai mateuteu ke mahino pe muimui ki aí 'i he'eku faka'aonga'i 'a e fakataipé mo e māu. Neongo ia, ko kinautolu 'oku nau ako faivelenga 'a 'eku ngaahi akonakí 'i he tokoni 'a e Laumālie Mā'oni'oní 'e lava ke mahino kiate kinautolu 'eku ngaahi kikité.⁷

Ko e fakamuimui taha au 'i he kau palōfítá ke ako'i 'a e fa'ahinga 'o 'Isilelī kimu'a pea toki kamata ke fakamovetevete'i kinautolu mei he Fonua Toputapú. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

- Jeffrey R. Holland, *Christ and the New Covenant: The Messianic Message of the Book of Mormon* (1997), 75.
- Ko e Tohi Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "Isaiá."
- Vakai, Ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "Isaiá," scriptures.lds.org.

4. 'Isaia 7:14.

5. 'Isaia 61: 1; vakai foki, Luke 4: 16–21.

6. 'Isaia 24:23.

7. Vakai, *Old Testament Student Manual:*

1 Kings–Malachi, 3rd ed. (Church Educational System manual, 2003), 131–35.

8. Vakai, *Old Testament Student Manual*, 131.

9. Vakai, Boyd K. Packer, "The Things of My Soul," *Ensign*, Mē 1986, 61.

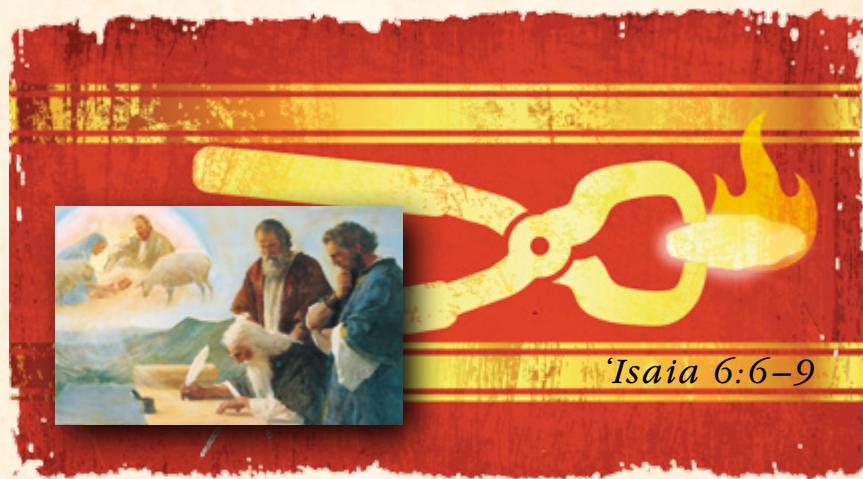
10. Vakai, *Old Testament Student Manual*, 131.

11. Siosefa Sāmita—Hisitoliá 1:40.

KO E PALŌFITA 'A HA PALŌFITA

'He folofolá, ko 'Isaia pē 'a e palōfita 'i he kau palōfita 'o ono'ahó 'oku tu'o lahi taha hono hiki 'ene ngaahi leá.

- Ko e peseti 'e tolū ua 'o e tohi 'a 'Isaiá 'oku hiki 'i he Tohi 'a Molomoná; pea peseti kehe leva 'e tolū 'oku liliu hono fakaleá ke mahino ange hono 'uhingá.⁸
- Na'e folofola 'aki tu'o fitu 'e he Fakamo'uui 'a e ngaahi lea 'a 'Isaiá 'i he Fuakava Fo'ou pea toe lea 'aki 'e he kau 'Apostoló 'o 'ikai toe si'i hifo 'i he tu'o 40.⁹
- 'Oku faka'aonga'i 'e he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ha ngaahi fakamo'oni tohi 'e 100 pe lahi ange ki he ngaahi tohi 'a 'Isaiá;¹⁰ 'oku 'oatu 'e he vahe 113 mo e 133 'a e ngaahi faka'u'hinga mo e fakama'ala'ala ki he ni'ihi 'o e ngaahi kikite 'a 'Isaiá.
- Na'e hā 'a Molonai kia Siosefa Sāmita 'i he 'aho 21 'o Septemba, 1823, peá ne lea 'aki 'a e 'Isaiá vahe 11, "'o pehē 'oku ofi 'ene hokó."¹¹

'Isaia 6:6–9

NĀUNAU 'A E SIASÍ— PAAKI PE FAKAKOMIPIUTA?

Na'e sio hifo 'a e tangatá ki hono ongo nimá. Na'a ne faofao hono ngaahi louhi'i nimá. 'E lava 'e he ongo nimá 'o fai ha ngaahi me'a lahi. Fakalelei'i ha singi 'oku mama. Langa ha tēpile. Tataki 'a hono uaifi he hulohulá ki he fasí pea mohu founiga foki.

Hili iá na'a ne hila atu ki he smartphone na'a ne toki ma'u ki muí ni. 'Oku lava i'e hono ongo nimá 'o fai ha me'a lahi. Ka 'e lava nai hono ongo motu'a tuhú 'o fai . . . ia?

Na'e hili 'i he tafa'aki 'o e me'angāue komipiutá 'a 'ene tohi lēsoni Lautohi Faka-Sāpaté pea mo 'ene folofola kuo motu'a 'i hono ngāue 'akí. Na'a ne 'ofa 'aupito 'i he folofola ko iá. Na'a ne fiefia 'i he ongo 'okú ne ma'u 'i he ala ki he pepá. 'A e ngaahi fakamatala na'a ne tohi nimá. Pea mo hono mafamafá.

Pea na'a ne manatu'i 'a e lea 'a 'Eletā Lisiate G. Sikoti ne ako'i mai ai te ke lava 'o to'o holo e folofolá 'i ho'o tekinolosiá 'o lahi ange ia he me'a ne mei fa'o 'i ho'o kató.¹ Na'a ne ala ki he takafi leta 'o e folofolá. Na'a ne 'ilo'i foki na'e 'ikai ke ne to'o ma'u pē ia 'i he lolotonga 'o e uiké.

Ka ko ha 'aho 'e taha na'e vahevahe ai 'e hono mokopuná he'ene telefoní ha kupu'i lea na'e sa'iia taha ai mei he konifelenisi fakamuimuitahá. Taimi ko iá, ne nau 'alu 'o 'eva 'i ha pō Falaite.

Na'e 'ikai ke ma'u 'e he tangatá ha taimi loloa fe'unga 'i he 'ahó ke ako ai. Neongo ia, na'e faingofua pē kiate ia ke ne ma'u ha miniti 'e 5 hení mo ha miniti 'e 10 kehe. Na'a ne faka'amu foki ke hū ki he me'a kotoa pē 'a e Siasí 'oku ma'u fakakomipiutá.

Na'e ongo ha tukituki 'i he matapā 'i mu'a. Ne kaila mai hono mokopuna tangatá, "Ei, Kulenipā! Kuó ke maau ke kamata leva?"

Na'e to'o 'e he tangatá 'ene smartphone. Mahalo 'e 'ikai oma hono motu'atuhú 'o'ona 'o hangē ko 'ene fānaú mo e makapuná. Kae mahalo 'e 'ikai fie ma'u ia ke pehē.

Na'e tali atu 'e he tangatá "Aupito, Ako'i au!"

Hili ha ngaahi uike si'i mei ai, na'e ako lahi e tangatá 'o kau ki he me'a na'e ako'i ange 'e hono mokopuná: ko e māmani fakakomipiutá 'oku . . .

- Mohufounga. "Oku 'i a ha ngaahi me'a, hangē ko e vitioó mo e lea mo e ongó, 'oku 'ikai ke lava paaki. 'Oku tauhi 'e he me'a fakakomipiutá e me'a kotoa 'i ha feitu'u pē taha. Te ke lava foki 'o to'o pe hiki ha ngaahi fakamatala mo kei ako pē."
- Faka'auliliki. "Oku tatau mo ha

laipeli lahi. Te ke lava 'o to'o holo e ngaahi tohi 'a e Siasí 'i he nima pē 'e taha pea ako ia 'i ha fa'ahinga feitu'u pē."

- Kumingofua. "Oku tokoni hono ngaahi founiga kumí ke ke ma'u vave ai e me'a 'okú ke fie ma'u."
- Malava ke Vahevahe. "Kapau 'okú ke sai'ia 'i ha me'a, te ke lava 'o vahevahe ia. Ko ha founiga fangofua ia ki hono vahevahe 'o e ongoongoleleí."
- Vave. "He 'ikai ke ke tatali ke toki uta mai 'i ha vaka. Pea 'oku 'ikai fie ma'u ke kumi ha feitu'u ke fokotu'utu'u ai e me'a kotoa."
- Ma'ama'a. "Oku ma'u ta'etotongi atu pē naunau faka'ilekitulōnika 'a e Siasí; pea ko e lahi ange kakai 'oku nau fili e me'a faka'ilekitulōniká ko e lahi ange ia e pa'anga 'oku fakahaofti 'e he Siasí 'i hono paaki, tufa, pea tauhi e lekooti 'o e nāunaú."

Ko ia ko e hā 'a e felāve'i e talanoa ko 'ení pea mo koé?

'Oku ma'u 'i he LDS.org, pe 'i he Gospel Library app 'o e telefoni to'o-to'o 'a e meimeī nāunau kotoa pē 'a e Siasí kuo pākí. 'Oku 'ikai 'uhinga e hiki ia ki he nāunau faka'ilekitulōniká ke li'aki ho'o nāunau kuo 'osi pākí—he 'okú na fakatou ma'u pē ha taimi mo ha feitu'u 'i ho'o mo'uí, ka 'i ho'o mateuteu ki he nāunau fakalēsoni 'o e ta'u ka hoko maí, fakakaukau leva pe ko e fē ma'u'anga tokoni faka'ilekitulōnika 'e 'aonga taha kiate koé.

Ko e me'a mahu'inga tahá, 'oua te ke manavahé ke ke faka'aonga'i e nāunau faka'ilekitulōniká. 'E 'i ai ma'u pē ha taha ke ne fakahinohino'i atu e founiga hono faka'aonga ī. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Richard G. Scott, "Ke Melino 'a 'Api," *Liahona*, Mē 2013, 29.

*Meimeī ko e kotoa e
to‘ū tupu ‘o e ‘aho ní
te nau fetaulaki mo e
ponokalafí ‘i he taimi
‘oku nau ta‘u 18 aí.
Mātu‘a, ko e ngaahi
me‘a ‘eni ke faí.*

Fakamo‘ui e

Ngaahi Kafu Fufuú

Fai 'e Jennifer Grace Fallon

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

The tau lahi ko ia ki he kolo ko Kumenaí, na'e talanoa 'a Hilamani ki he'ene kau tau kei talavou 'e toko 2,060 na'a nau "tau 'o fu'u mālohi 'aupito" mo honau ngaahi filí ('Alamā 57:19). Neongo "na'e 'ikai hanau toko taha 'e mate" 'i he tau ko iá, ka "na'e 'ikai foki ke 'i ai hanau toko taha na'á ne ma'u ha ngaahi fu'u lavea lahi" ('Alamā 57:25). Na'e 'i ai ha tokolahi 'o e kau tau kei talavou ko 'ení ne nau kafo pea na'a nau pongia he mole 'a e totó.

Na'e tau 'a e kau tau kei talavou ko 'ení 'i ha feingatau na'e 'ikai lava he'enau mātu'á 'o tau'i ma'anautolu, pea na'a nau tau koe'uhí he na'e 'ohofí honau koló. 'Oku 'i ai ha tau fakatu'utāmaki pehē 'i he lotolotonga 'o e to'u tupu 'o onopōnī, pea 'i he ngaahi 'uhinga tatau. Hangē pē ko e 'ikai lava 'e he kakai 'o Āmoní 'o tau'i e ngaahi feinga taú ma'a 'enau fānaú, 'oku pehē pē 'a e 'ikai lava 'e he mātu'a 'i he 'aho ní 'o tau'i e ngaahi feinga tau fakalaumālié ma'a 'enau fānaú. Ka 'e lava ke nau ako ke 'ilo'i 'a e ngaahi kafo fakalaumālie 'oku fakatupu 'e he tau ko 'ení pea foaki ki he'enau fānaú 'a e 'iló mo e ngaahi ma'u'anga tokoni te nau fie ma'u ke mo'ui aí.

Tuku Ke Tau Fehangahangai mo e Mo'oní

'Oku fakahaa'i 'e he ako 'e ni'ihī 'oku ofi ki he peseti 'e teau 'o e to'u tupu 'i he 'aho ní te nau mamata ki he ponokalafi 'i he taimi te nau 'osi ai mei he ako'anga mā'olungá, pea ko e konga lahi 'o e faka'ali'ali ko 'ení 'e hoko ia lolotonga 'oku fai 'e he ki'i tamasi'i 'ene ngāue fakaako mei 'apí 'i he 'Initanetí.¹ 'I he 2008, 'oku faka-fuofua ko e toko 9 mei he toko 10 'o e kau talavoú mo e meimeī vahe tolu 'e taha 'o e kau finemuí 'oku nau faka'aonga'i e ponokalafi.² 'Oku tatau 'a e 'avalisi 'o e ta'u motu'a 'o e fakafetu'utakí mo e ma'unimaá: ko e ta'u 11. 'Oku mau 'amanaki 'oku holo 'a e ngaahi fika ko 'ení 'i he ivi takiekina 'o e ongoongoleleí, ka 'oku fakahaa'i 'e he ngaahi fekumí "'oku tatau pē 'a e ma'unimā faka-sekisuale 'o kinautolu 'i he Siasí mo e toenga 'o e māmaní."³ Me'a-pango, he 'oku hangē 'oku 'ikai ko e fehu'i *pe* 'oku mamata 'a 'etau fānaú ki he ponokalafi ka ko e *fē a e taimi*—mo e *foutanga* te nau lava'i 'akí. Ko hono mo'oní, 'e lava ke tau 'amanaki ko e tokolahi 'o hotau to'u tupú te nau hoko 'o kafo 'i he feinga tau ko 'ení. Ka 'oku 'ikai 'uhinga ia te nau mate ai.

*'Oku mātu'aki
mahu'inga 'a e
ngaahi lao faka-
fāmili ki he komi-
piutá, ka 'oku
'ikai fie ma'u ke
tau fu'u hoha'a ki
hono faka'aonga'i
e tekinolosiá ke
fakapapau i 'oku
malu e 'itanetí
'i hotau 'apí.*

I he feinga ko ia 'a e mātu'á ke malu'i 'enau fānaú, 'e lava ke nau hoha'a fekau'aki mo e faka'aonga'i e tekinolosiá ke fakapapau i 'oku malu 'a e 'itanetí 'i honau ngaahi 'apí. Na'e fakamo'oni 'a Ma'ake Patilá, ko e palofesa 'o e mo'ui fakafāmili 'i he 'Univesiti Pilikihami 'Iongí, ki he mahu'inga 'o e malu'i 'o hotau ngaahi 'apí mo e ngaahi fāmili ka na'á ne pehē foki "ko e ngaahi founa fakatekinolosiá ko e kamata'anga pē ia 'o e tali ki hono malu'i 'etau fānaú mei he ponokalafí. Ko e pāletu'a mahu'inga tahá 'a ia 'oku tau 'ai ki hotau lotó, pea 'oku fa'u mo fakafe'unga'i 'a e pāletu'a fakalaumālie ko 'ení 'i he 'apí."⁴ Neongo 'oku mahu'inga mo tokoni 'a e poloka 'o e 'itanetí mo e ngaahi lao fakafāmili ki he komipiutá, ka 'oku fa'a tupulaki 'a e ma'unimā 'o e ponokalafí 'i tu'a 'i he 'apí 'i he ngaahi laipeli ki he kakaí, 'api 'o e kaungāme'á pe feitu'u 'oku ma'u ai e WiFi, 'a ia 'oku si'isi'i ke 'i ai ha ngaahi fakangatangata 'i he 'itanetí.

Na'e ako'i 'e 'Eletá D. Toti Kulisitofasoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: "kuo tokanga taha e ngaahi talí 'i he fa'u ha lao 'oku lahi ange mo mālohi angé. Mahalo 'e lava ke ta'ofi ai ha ni'ihí mei he 'ulungaanga ta'efe'ungá, ka ko e fa'ahinga 'e ni'ihí te nau mohu founa 'i he 'enau feinga ke faka'ehi'ehi mei he lao ko iá. He 'ikai lava ke 'i ai ha ngaahi lao fe'unga 'e fa'ufa'u fakalelei ke lava 'o fakafepaki'i 'a e tūkunga kotoa pē. . . . 'I hono faka'osingá, ko ha kāpasa ki he 'ulungaanga leleí pē 'i he tokotaha takitaha 'e lava ke ne ikuna'i 'a e tefito'i tupu'angá pea pehē ki he ngaahi faka'ilonga 'o e holo e tu'unga fakasosialé."⁵ 'I hono faka'osingá, ko e malu'i lelei taha 'e lava ke ke fakatō ki ho'o to'u tupú ko e holi ki ha mo'ui angama'a.

Ko e Ngaahi Faka'ilonga 'o e Ma'unimaá

He 'ikai ke tau teitei lava ke ngāue hala 'aki hotau sinóta'e kau ai hono fakalavea'i hotau laumālié, pea ko e fa'ahinga lavea ia te ne tuku ma'u pē ha ngaahi faka'ilonga 'o e lavea fakalaumālié.

'E lava ke 'ilo'i 'e he mātu'a fa'a tokangá 'a e ma'unimā 'e he ponokalafí 'aki hono siofi e ngaahi faka'ilonga ko 'ení. Ko ha fakatokanga: 'oku 'ikai fa'a fakahaa'i 'e he ngaahi faka'ilongá ni ha ma'unimā 'e he ponokalafí. Kapau 'oku hā ha ni'ihí 'o e ngaahi 'ulungaanga ko 'ení mei ho'o fānau ta'u hongofulu tupú, 'oku nau fakahaa'i ha palopalema 'oku toe lahi ange 'a ia 'e lava ke kau ai 'a e faka'aonga'i 'o e faito'o konatapú, ma'unimā 'e he ponokalafí, houtamakí, pe ko ha me'a kehe. Tatau ai pē pe ko e hā e tupu'angá, te ke lava 'o faka'aonga'i e ngaahi faka'ilonga ko 'ení ko ha fakatokanga kuo taimi ke ke kamata fetalanoa'aki mo ho'o fānau 'i he 'ofa.

Holo e Ongo'i Mahu'inga'ia 'late Kitá

'Oku fa'a a'usia 'e he to'u tupu 'oku nau fefa'uhí mo e ponokalafí e ongo'i fakamā'ia lahi 'a ia 'okú ne holoki ai 'enau ongo'i mahu'inga'ia 'late kinautolú. Ko e ni'ihí 'o e ngaahi faka'ilonga ki he mole 'o e ongo'i mahu'inga'ia 'late kitá 'oku kau ai 'a e kovi 'o e akó, mole 'a e loto vēkeveke ki he ngaahi 'ekitivitií, mo fakahaa'i 'a e si'i 'o e mapule'i kitá 'i he haisiní pe sīpinga ki he mohé.

Mavahe Fakasosialé

'Oku tupulaki 'a e ma'unimā 'e he ponokalafí 'i he lilo, pea te ke sio ki ho'o fānau ta'u hongofulu tupú 'oku faka'au ke nau mavahe mei he taimi feohi 'o e fāmili mo e ngaahi 'ekitiviti fakasosialé. Ko e faka'ilonga angamaheni lahi taha 'eni 'o ha palopalema 'i he ponokalafí. 'Oku 'ikai ke mā 'a

e kau ta'u hongofulu tupu 'oku nau nofo 'i he fu'u taimi lahi 'i honau lokí 'o loka e matapaá mo fakamavahe'i kinautolu mei he ni'ihí kehé. A'u ki he taimi 'oku nau kau ai 'i he ngaahi tükunga fakasosialé, 'oku fa'a faingata'a'ia 'a e kau ta'u hongofulu tupu ko 'ení 'i he feohi mo e ni'ihí kehé. 'Oku hoko 'a e fakamavahe'i 'o toe 'ilonga ange 'i he toe loloto ange 'a e ma'unimaá, pea 'oku fa'a 'ita 'a e kau ta'u hongofulu tupú 'i he taimi 'oku hoha'asi ai honau feitu'u fakatāutahá. 'Oku fakatupulaki 'e he ni'ihí 'oku fefá'uhí mo e ponokalafí ha ngaahi fakakaukau kehe ki honau mahu'ingá pea mo e angama'a 'a e ni'ihí kehé, 'oku nau fakamama'o mei he kakai 'oku nau fakakaukau 'oku toe angama'a angé koe'uhí he 'oku nau ongo'i ta'efe'unga, mā, mo mālualoi.

Lotomafasiá

'E lava ke hoko 'a e lotomafasiá ko ha faka'ilonga 'o e ma'unimaá, pea toe lava pē foki 'o fakatupu 'a e ma'unimaá. 'E lava ke hoko 'a e fakahaa'i ma'u pē 'o e siva e 'amanakí, hoko-hoko e 'ulungaanga faka'ikaí, mo e fakahaa'i 'o e 'ikai lava'i ha me'á ko e ngaahi faka'ilonga kotoa 'o e lotomafasiá. 'Oku fakahaa'i 'e he kau ta'u hongofulu tupu 'oku nau fakakata fekau'aki mo e taonakítá 'a e lotomafasiá. 'Oku kau 'i he ngaahi faka'ilonga kehe 'o e lotomafasiá 'a e kai lahi ange pe si'i ange 'i he angamahení, si'isi'i e mohé pe fa'a mohé, mo e ongosia fakaesinó—ko hono mo'oní ko ha fa'ahinga to'onga pē 'e lava ke pehē 'oku ngalikehe.

'Oku kau 'i he ngaahi faka'ilonga kehe 'o e ponokalafí 'a e fakalalahi ange 'a e 'itá, ta'e faitotonú, hikisiá, mo e ongo'i ta'efiemálie pe ta'eoli-'ia 'i he ngaahi 'ātakai fakalaumálié.

*Kuo pau ke tau
fakahā 'etau
ngaahi faka-
mo 'oní mo e
mateaki 'i 'o e
ongoongolelei ki
hotau to'u tupú.*

He 'ikai ke tau lava 'o hiki kotoa 'a e ngaahi faka'ilonga 'o e ma'unimá 'e he ponokalafí. 'E lava ke tala 'e he mātu'á pe 'oku malu'i fe'unga 'enau fānau ta'u hongofulu tupú pe 'ikai mei he ponokalafí 'i he taimi 'oku nau fetalanoa'aki tau'atāina fakataha ai mo kinautolu fekau'aki mo e tō'onga fakasekisualé pea mo 'enau mo'ui lelei fakaelotó mo fakalaumálié.

**'Oku Ma'unimá 'Eku Tamasi'i.
Ko e Hā Leva 'e Fai he Taimi ni?**

Na'e pehē 'e 'Eletá M. Lāsolo Pālati 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Tatau ai pē pe ko e hā e siakale 'o e ma'unimaá 'oku ma'u ai ha tahá, 'oku 'i ai ma'u pē ha 'amanaki lelei" koe'uhí ko e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí.⁶

'Oku pehē 'e Palōfesa Patilā, "ko e ma'unimá kotoa pē ko ha ngaahi founa hala ia ki hono matu'uaki ha fa'ahinga palopalema pē," 'i honau tupu'angá. 'Oku fa'a tafoki 'a e fānau kuo te'eki ke nau ako 'a e founa ke fekuki mo e ongo'i halaiá, fakamá'iá, loto-mamahí, pe mamahí ki he ngaahi 'ulungaanga ma'unimaá ke fakaongonoa 'a 'enau ngaahi ongo faka-

eloto 'oku koví. 'Oku a'u ki he ngaahi ongo 'oku 'ikai fu'u fakamātoatō hangē ko e loto-hoha'á, ta'eoli'iá, pe ta'e-latá, te nau lava 'o takiaki'i ki he 'ulungaanga ma'unimaá kapau 'oku 'ikai mahino ki he tamasi'i 'a e founa ke matu'uaki 'akí.

'E lava ke tokoni'i 'e he mātu'á 'enau fānau ke fakatupulaki 'a e ngaahi founa matu'uaki fakatupu mo'ui lelei 'aki 'enau mo'ui 'aki 'a e 'ulungaanga ko iá. 'E lava ke tokoni atu 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení ke ke fakafuofua'i ho'o ngaahi founa matu'uakí: 'Okú ke fakamavahe'i nai koe 'i he taimi

‘okú ke loto-hoha‘a, hela‘ia, pe loto-fo‘i ai? ‘Okú ke fakafalala nai ki he fakafiefiá ke ke hao ai mei ho‘o ngaahi palopalemá kae ‘ikai ke ke fepaki mo kinautolu? ‘Okú ke fakahaa‘i nai ko e founiga mo‘ui lelei taha ke fakalelei‘i ‘aki ai e ngaahi palopalemá ko e falala ki he Tamai Hēvaní, Fakamo‘uí, mo ho ngaahi vā fetu‘utaki mo e ni‘ihi kehé?

Kuo pau ke ako ‘a e fānaú ke nau ‘ilo‘i ‘a e ngaahi faka‘ilonga ‘o e ngaahi kafo faka-laumālié ‘o hangē ko e loto mamahí, ongo‘i halaiá, mo e mamahí kae lava ke nau liliu ‘enau mamahí ki ha ngaahi a‘usia ke ako mei ai. ‘Oku ‘ikai kovi ‘a e mamahi fakaelotó. ‘Oku fakamatala‘i ‘e ‘Alamā ko e Si‘í na‘e ‘hulu’ mo ‘fakamamahi’ ‘a e ngaahi mamahi ‘o ‘ene ngaahi angahalá (‘Alamā 36:21); na‘e “tangi mamahi” ‘a Pita hili ‘ene faka‘ikai‘i ‘a e Fakamo‘uí (Luke 22:62); pea na‘e fakamamahi‘i ‘a Sisolome “koe‘uhí ko ‘ene fai angahalá” (‘Alamā 15:3). Te ke lava ‘o tokoni ki ho‘o fānaú ke nau ako ke lau ‘a e mamahí ko ha faiako ‘e lava ‘o tataki ki ha tupulaki fakafo kae ‘ikai ko ha ongo fakalilifi ke faka‘ehi‘ehi mei ai. Na‘e faka‘aonga‘i ‘e ‘Alamā, Pita, mo Sisolome ‘a e mamahi kotoa ‘o ‘enau ngaahi

EKE ‘A E NGAALI FEHU‘I TOTONÚ

Fala fakahā ‘e he tokolahī taha ‘o e to‘u tupú ki he‘enau kau pīsopé ‘i he taimi ‘oku nau fekuki ai mo e ponokalafí kimu‘a pea nau toki fakahā ki he‘enau mātu‘á koe‘uhí (1) ‘oku fehu‘i hangatonu ‘e he‘enau pīsopé fekau‘aki mo ia, pea (2) ‘oku nau fa‘a ongo‘i ta‘e fiemālie ‘i ha fepōtalanoa‘aki mo ‘enau mātu‘á he ‘oku nau ongo‘i ‘e ala fakaanga‘i ai kinautolu. ‘Oku foko-tu‘u atu ‘e Pulusi Kapanitā, palōfesa ‘i he saienisi ‘o e ‘atama‘i ‘i he ‘Univēsiti Pilikihami ‘longí, ke fakatupulaki ‘e he mātu‘á e malava ko ia ke nau tokanga ‘i he‘enau fetalanoa‘aki pea toki ‘eke ha ngaahi fehu‘i fakahangatonu fekau‘aki mo e ponokalafí. ‘E lava ke kau henī mo e fakakau ho‘o ta‘u hongofulu tupú ‘i he fetalanoa‘aki kau ki he ngaahi tefito lahi ‘o e angama‘á mo e ngaahi tu‘unga mo‘uí.

F

- Ko e hā ‘a e fakakaukau ‘i he lotolotonga ‘o ho ngaahi kaungāme‘á fekau‘aki mo e tō‘onga fakasekisualé?
- Ko e hā ho‘o fakakaukau ki he tu‘unga ‘ulungaanga ‘o e Siasí ki he angama‘á?
- ‘Okú ke fefa‘uhí nai mo e ponokalafí? Te ke ongo‘i fiemālie nai ke talamai kiate au kapau ‘okú ke pehē?
- Ko e fē e ngaahi tūkunga ‘okú ke pehē ‘e lahi taha hono ‘ahi‘ahi‘i ai koe ke ke sio ‘i he ponokalafí?
- Ko e fē feitu‘u ‘oku ngalingali te ke sio ai he ponokalafí?
- Ko e fē e ngaahi kaungāme‘á ‘oku nau faka-tupu atu ‘a e palopalema lahi tahá? ‘Okú ke pehē te tau lava fēfē ke tokanga‘i e me‘a ko iá?

angahalá ke faka‘ai‘ai kinautolu ke nau fakatomala, pea na‘a nau hoko ko ha kau tala-fekau mo‘ui mateaki ‘o e ongoongoleleí. ‘E lava ke tokoni ho‘o hoko ko e fa‘ifa‘itaki‘anga mo e fai fakahinohinó ki ho‘o fānaú ke nau ako ke fakamahu‘inga‘i ‘a e fakatomala ‘i he ma‘unimaá.

Na‘e ako‘i ‘e Palesiteni Tieta F. ‘Ukitofa, ko e Tokoni Ua ‘i he Kau Palesitenisī ‘Ulu-akí: “‘Oku ‘i ai ha faikehekehe mahu‘inga ‘i he vaha‘a ‘o e loto-mamahi koe‘uhí ko e angahala ‘oku fakaiku ki he fakatomala pea mo e loto-mamahi ‘oku fakatau ki he mole e ‘amanakí.

“Na‘e ako‘i ‘e he ‘Apostolo ko Paulá ‘oku ‘langaki ‘e he *mamahi* ‘oku *taau* mo e ‘Otuá ‘a e fakatomala ki he fakamo‘uí. . . ka ko e *mamahi fakamāmaní* ‘okú ne langaki ‘a e mate‘ [2 Kolinitō 7:10; na‘e toki tānaki atu hono fakamamafa‘i]. ‘Oku ue‘i fakalaumālie ‘e he *mamahi* ‘oku *taau* mo e ‘Otuá ‘a e liliú mo e ‘amanaki leleí ‘i he Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí. ‘Oku fusi hifo kitautolu ‘e he *mamahi fakamāmaní*, pea to‘o atu e ‘amanaki leleí, pea fakaloto‘i kitautolu ke tau fakavaivai ki he ngaahi ‘ahi‘ahi lahi.

Neongo ‘oku pehē ‘e Palōfesa Kapanitā ‘oku tokoni lahi ange ke tokanga taha ki hono langa hake ha vā fetu‘utakí kae ‘ikai ko e muimui ‘i ha lisi ‘o ha ngaahi fehu‘i, na‘á ne fokotu‘u mai ke ‘eke ‘a e ngaahi fehu‘i hangē ko ē ‘i he to‘ohemá ‘i ho‘o toutou ‘initaviu mo ho‘o ta‘u hongofulu tupú.

‘Oku fa‘a hoko ‘o ta‘e fakafiemālie ‘aupito ‘a e to‘u tupú lolotonga e ngaahi fepōtalanoa‘aki ko ‘ení, pea ko e lelei tahá kapau ‘e lava ‘e he mātu‘á ‘o tali‘aki ‘enau tau‘atāiná, fa‘a fakakau-kau, pea ‘oua ‘e loto fakamaau. ‘E si‘isi‘i ange ke vetehia ‘a e to‘u tupú ki he mātu‘á ‘oku nau tali‘i ha ngaahi founiga fakaeloto lahi ‘aupito pe fai ha ngaahi ngāue fakatonutonu ‘oku ‘ikai fie ma‘u.¹

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Bruce Carpenter, mei ha ‘initaviu mo e tokotaha fa‘u tohí, 12 Sepitema, 2013.

*E lava ‘e he to‘u
tupú ke fakamo‘ui
kinautolu mei
honau ngaahi kafo
fakalaumālié, ‘i
he‘enau faka‘ao-
nga‘i ‘a e tui ki he
Fakalelei ‘a Sisū
Kalaisí.*

“Ko e fakatomala mo‘oní ko hano liliu, ka ‘oku ‘ikai ko hano fakamamahi‘i. ‘Io, ‘oku fa‘a fakamamahi e faka‘ise‘isá mo e mamahi mo‘oni ‘i he talangata‘á pea ko e ongo sitepu mahu‘inga ia ‘i he founiga toputapu ‘o e fakatomalá. Ka ko e taimi ko ia ‘oku langaki ai ‘e he loto-halaiá ha‘ate fakalili‘a iate kita peé, pe ta‘ofi kitautolu mei ha‘atau toe tu‘u haké, ‘okú ne ta‘ofi leva ‘e ia pea ‘ikai ke ne poupou‘i ‘a ‘etau fakatomalá.”⁷

‘E lava ke vilitaki atu ho‘o fānaú ‘i honau kafo fakalaumālié ‘i he taimi ‘oku nau ma‘u ai ‘a e visone mo e ‘amanaki lelei ki ha mo‘ui angama‘a. ‘Oku langa ‘a e visone ko ‘ení ‘i he lotu fakamātoato mo e ako faka‘aho fakamātoato ‘o e folofolá.⁸ Na‘e fale‘i ‘e Palōfesa Patilā e mātu‘á ‘o pehē: “Fa‘u ha visone mālohi ‘o e fiefiá, melinó, mo e fiefia ‘o e mo‘ui angama‘á, ‘i he mālohi ho‘omou sīpingá. ‘Oku ‘i ai ha fononga lōloa ‘i he vaha‘a ‘o e holi ki ha mo‘ui angama‘á mo hono lavame‘á, ka ko e ma‘u ha holí ‘a e ‘uluaki sitepú.” ‘E ala fuoloa ke tupulaki ‘a e holi ki he angama‘á. ‘Oku pehē ‘e Palōfesa Patilā, “Ko e tangata fakakakanó ‘oku tolonga mo fa‘a lōloa e taimi ke pule‘i aí.” Lolotonga e ‘ikai to‘o ‘e he fo‘i lea ko e ma‘unimaá ‘a e fatongia ki

he ngaahi fili ‘oku fakahokó, ‘oku ‘uhinga ia ‘oku fa‘a fie ma‘u ki he ngaahi anga ‘e ngali fakatu‘utāmaki angé ha loto fa‘a kātaki mo vilitaki (hangē ko e polokalama faka-akeake ‘a e Siasí mei he ma‘unimaá) kae lava ke ikuna‘i.

‘Amanaki Lelei ki he Kaha‘ú

Hangē ko e kau tau ‘a Hilamaní, ‘oku fa‘a fakahaa‘i ‘e hotau to‘u tupú ha “loto-to‘a lahi” ‘i he‘enau fehangahangai mo e koví (‘Alamā 56:45). Hangē ko ia ko e falala ‘a e kau tau ‘i he Tohi ‘a Molomoná ki he tui ‘enau mātu‘á, kuo pau ke tau fakahaa‘i ‘etau ngaahi fakamo‘oní mo e mateaki‘i ‘o e ongoongolelé koe‘uhí kae lava hotau to‘u tupú ‘o pehē, “Oku ‘ikai te mau ta‘etui na‘e ‘ilo ia ‘e he‘e-mau ngaahi fa‘eé [mo e ngaahi tamai]” (‘Alamā 56:48). Kuo tala‘ofa mai ‘e he ‘Eikí, “Te u fai ho‘omou ngaahi taú” (T&F 105:14). ‘I he faka‘aonga‘i ‘e he to‘u tupú ‘a e tui ki he Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí, ‘e “fakaiví‘i ‘a kinautolu ‘o a‘u ki he‘enau ma‘u ‘a e mālohi ‘o e faka-haoffí” (1 Nifai 1:20). ■

Ke ma‘u ha fakamatala mo ha ngaahi ma‘u‘anga tokoni lahi ange ki he tefitó ni, vakai, overcomingpornography.org.

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

- Vakai, John L. Hart, “In Your Family? Undetected, Pornography Invades Homes, Ruins Lives,” *Church News*, 3 Mar. 2007; ldschurchnews.com.
- Vakai, Jason S. Carroll and others, “Generation XXX: Pornography

- Acceptance and Use among Emerging Adults,” *Journal of Adolescent Research*, 23, no. 1 (2008): 6–30.
- John L. Hart mo Sarah Jane Weaver, “Defending the Home against Pornography,” *Church News*, Apr. 21, 2007,

- ldschurchnews.com.
- Mark Butler, mei ha ‘initaviu mo e tokotaha fa‘u tohí, ‘aho 2 ‘o ‘Aokosi 2013; vakai foki, Mark H. Butler, *Spiritual Exodus: A Latter-day Saint Guide to Recovery from Behavioral Addiction*;

- Boyd K. Packer, “The Shield of Faith,” *Ensign*, May 1995, 7.
- D. Todd Christofferson, “Mapule‘i ‘o e Angama‘á,” *Liahona*, Nōvema 2009, 105.
- M. Russell Ballard, “Oiaue‘, ‘a e Palani Olopoto ‘a e Tokotaha

- Angakoví,” *Liahona*, Nōvema 2010, 108.
- Dieter F. Uchtdorf, “Te Ke Lava ‘o Fai ia He Taimí Ni!” *Liahona*, Nōvema 2013, 56.
- Vakai, M. Russell Ballard, “Oiaue‘ ‘a e Palani Olopoto ko Iá, 110.

KO HONO FAKA-MĀLOHIA 'O E TO'U TUPÚ 'I HE NGAahi 'EKITIVITÍ LANGAKI MO'UÍ

Fai 'e Mike Madsen

Potungāue Lakanga Fakataula'eiki

Tho'o hoko ko ha mātu'a pe taki 'o e to'u tupú, te ke fie ma'u ke fakamālohia ho'o fānaú mo e to'u tupu 'i ho uōtī pe koló. 'Oku nau tupu hake 'i ha kuonga 'oku mama'o 'a e ngaahi tu'unga mo'ui 'o e māmaní mei he ngaahi tu'unga mo'ui 'o e ongoongoleleí. 'Oku nau fa'a ongo'i tuenoa 'i he'enau feinga ke mo'ui 'aki e ongoongoleleí. Me'a mālié, te nau lava 'o ma'u 'a e mālohi 'i he'enau kau atu ki he 'ekitivití mahu'inga mo e to'u tupu kehē.

'E lava 'e he Ngaahi 'Ekitiviti'i 'o Fakamālohia mo Fakahaofi 'a e To'u Tupú

'Oku 'omi 'e he ngaahi 'ekitivití 'oku ola leleí ha 'ātakai 'oku fakatupulakí ke ako mo mo'ui 'aki 'e he to'u tupú e ongoongoleleí. 'Oku nau tokoni'i e to'u tupú ke mateuteu ki honau ngaahi fatongia he kaha'ú, fakatupulaki honau ngaahi talēnití mo e me'a 'oku nau mahu'inga'ia aí, ako e ngaahi poto fakatakimu'a, mo faka'ai'ai e feohi fakakaungāme'a 'i he'enau fengāue'aki mo e kau talavou

"Ko ha me'angāue lelei 'eni, pea te ne tokoni'i au 'i he kotoa 'o hoku taimí mo e uiui'i ko e palesiteni 'o e Punungahoné."

—Mikayla H., Tekisisi, USA

"E hoko 'eni ko ha me'angāue faka'ofo'ofa te ne 'omai ha ngaahi fakakaukau mo tokoni ke mau maau mo fakapapau'i 'oku 'i ai ha taumu'a 'emau ngaahi 'ekitiviti'i kotoa pea ngāue ki hono langa 'o e ngaahi fakamo'oni homau to'u tupú."

—Sosiua G., Manitopa, Kānata

"'Oku lelei 'aupito e fakamatala 'i he saití. 'Oku lava ke te sio 'oku ue'i fakalaumālie hotau kau takí pea 'oku nau tokanga ki he to'u tupú mo e kau taki fakalotofonuá. 'I he'eku vakai ki he saiti ko 'ení, na'a ku ma'u ha ue'i fakalaumālie ki he ngaahi fakakaukau ki he 'ekitiviti'i."

—Vikitā R., Mekisikou

Fie ma'u ha ngaahi fakakaukau ki ha 'ekitiviti'i 'a e to'u tupú? Vakai ki he, lds.org/youth/activities ki ha ngaahi fakakaukau 'e 160 tupu.

Ngaahi pōto'i ngāue te tau lava 'o faka'ao-nга'i ke ngāue tokoni

Ako e ngaahi pōto'i ngāue fo'o pea faka'aonga'i ia ke tokoni'i e ni'ihi kehé.

mo e kau finemui kehé. 'E lava ke 'omi 'e he ngaahi 'ekitiviti'i 'a e ngaahi faingamālie ma'a e to'u tupú ke nau fakahoko ha ngāue tokoni mahu'inga ki he ni'ihi kehé 'i he koló. 'E lava foki 'a e ngaahi 'ekitiviti'i 'o tokoni ke ke fokotu'u ha vā fai fakahinohino lelei mo e to'u tupú.

'E lava foki 'a e kau mēmipa mā-mālohi mo kinautolu 'oku 'ikai kau ki he Siasi 'o fiefia 'i he 'ātakai fiefia mo angamaheni ki he ngaahi 'ekitiviti 'a e to'u tupú. 'Oku pehē 'e Tēvita L. Peki,

Ko e Faka'ali'ali Talēniti

Palani ha faka'ali'ali talēniti 'a e uōti pe to'u tupú.

'Oopeni hausi 'a e faifekaū

Palani, teuteu, pea fanongo-nongo ha 'oopeni hausi 'a e fakafonua na'e hoko, pe ko ha 'ekitiviti 'e taha 'i ha fale lotu 'i homou feitu'u.

palesiteni lahi 'o e Kau Talavoú, "Oku 'omi 'e he ngaahi 'ekitiviti'i ha taha 'o 'etau ngaahi founa lelei taha ke ala atu 'o fakahaofti e ni'ihi kehé." "Oku 'i ai ha to'u tupu tokolahī he 'ikai te nau tali ha fakaafe 'i he kamata'angá ke ha'u ki ha houalotu sākalamēniti pe fanongo ki he kau faifekaú ka te nau fiefia ke kau fakataha mo kitau-tolu 'i ha 'ekitiviti'i fiefia. 'Oku lipooti 'e he tokolahī 'o e kau ului ki he Siasi na'e hoko 'enau fuofua 'ilo ki he ongoongoleleí 'i he taimi na'e faka-afe'i ai kinautolu 'e ha kaungāme'a ki ha 'ekitiviti'i 'a e to'u tupú."

Ko e taha 'o e ngaahi kī mahu'inga ki he ola lelei 'a e ngaahi 'ekitiviti'i ko e kau mai 'a e to'u tupú. 'I he malu-malu ho'o fakahinohinó, 'e lava ke fakahoko 'e he to'u tupú ha fatongia mahu'inga 'i he palaní; 'oku 'ikai ha taha 'e toe lelei ange 'ene 'ilo ki honau ngaahi manakó, taumu'a, holí, mo e ngaahi fehu'i 'iate kinautolu. 'I he taimi 'e tataki ai 'e he kau palesiteni 'o e kōlomú mo e kalasí hono palani mo fakahoko e ngaahi 'ekitiviti'i 'o makatu'unga 'i he ngaahi fie ma'u 'a e to'u tupu 'i he uōti pe koló, 'e toe fiefia mo manakoa ange 'e he to'u tupú pea te nau ma'u ha ngaahi a'usia lelei ange.

Ngaahi 'Ekitiviti Kehekehe

Te ke ma'u ha ngaahi fakakau-kau 'e 160 tupu ki he 'ekitiviti'i 'i he lds.org/youth/activities, ke ue'i fakalaumālie 'aki e to'u tupú 'i he 'enau palaní. 'Oku fokotu'u mai foki 'e he saití ha ngaahi founa ke tokoni'i koe ke ke fakapapau'i e ngaahi fie ma'u 'a e kau talavoú mo e kau fine-muí, fakataha mo hono palani mo e ngaahi me'angāue fetu'utaki ke tokoni ki he to'u tupú mo e kakai lalahi 'oku takí ke fakahoko 'aki 'enau ngaahi fakakaukaú. Te ke

lava ke 'oatu ki he saití ho'o ngaahi fakakaukaú ki he 'ekitiviti'i.

'Oku fokotu'u mai 'e he saití ha ngaahi 'ekitiviti'i ki he tokoni'i e ni'ihi kehé, vahevahe 'o e ongoongoleleí, fakatupulaki 'o e mo'ui lelei faka-tu'asinó, fakahoko e mūsiká mo e 'atí, teuteu ki he ngaahi fatongia he kaha'ú, fakahoko 'o e ngāue faka-tempipalé mo e hisitōlia fakafamilí, mo e ngaahi me'a lahi. 'I he matu'otu'a 'a e to'u tupú pea fehangahangai mo e ngaahi fatongia 'oku lahi angé, te nau fie ma'u ke kehekehe 'a e ngaahi me'a 'oku nau malavá mo ha ngaahi a'usia ke ne teu'i kinautolu ke nau hoko ko e lelei tahá 'i he hala ki he hakeaki'i. 'Oku pehē 'e 'Eletā Paula B. Paipa 'o e Kau Fitungofulú, "Oku fie ma'u 'e hotau to'u tupú ha ngaahi a'usia te nau tokoni'i kinautolu ke tupulaki fakalaumālie, fakatu'asinó, faka'atamai, mo fakasōsiale ke teuteu ai ki he ngāue 'oku 'omi 'e he Tamai Hēvaní kiate kinautolú. 'Oku fakamā-lohia 'e he ngaahi 'ekitiviti kehekehe 'i he uepisaití 'a e ngaahi faingamālie lahi 'oku totonu ke tau foaki ki hotau to'u tupú."

'Oku fakalahi 'e he ngaahi 'ekitiviti'i 'a e saití hono ako 'o e ongoongoleleí 'aki hono fakafetu'utaki e ngaahi 'ekitiviti'i ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'oku

ako 'e he to'u tupú 'i he ngaahi lēsoni he Sāpaté mo e Fatongia ki he 'Otuá mo e Fakalaka-laka Fakatāutahá.

'I he ngāue fakataha 'a e to'u tupú, kau takí, mo e ngaahi fāmilí ke palani mo fakahoko 'a e ngaahi 'ekitiviti 'oku nau fakaafe'i e to'u tupú kotoa ke nau ha'u kia Kalaisí, 'e toe mateuteu ange ai 'a e to'u tangata kei tupu haké ke fakahoko e ngāue 'a e 'Eikí 'i he māmaní. ■

Fai 'e 'Eletā
L. Whitney Clayton
'O e Kau Palesiteni
'o e Kau Fitungofulú

KOENGĀUE 'OE FAKAMO'UÍ Kuohilí MOE Lolotongá

'Oku 'ikai ke fo'ou 'a e ngaahi fatongia 'e nima 'o e ngāue 'o e fakamo'uí ki he kuonga fakakosipeli ko 'ení. Na'e ako'i mo fakahoko ia 'i he ngaahi taimi 'o e Tohi 'a Molomoná.

• **T**he lea ki he ngaahi 'aho kimui ní pea mo e mo'oni kuo fakahā mai 'a ia te ne fakafonu e māmaní 'i he taimi ko iá, na'e kikite'i 'e Nifai "[e] ma'u [e] he kakai 'a e 'ilo ki honau Huhu'í mo e ngaahi tefito'i me'a 'o 'ene ngaahi tokāteliné, koe'uhí ke nau 'ilo'i pe 'e fefē 'enau ha'u kiate ia 'o mo'uf" (1 Nifai 15:14; vakai foki, Mōsese 7:62). 'I hono fakahoko 'o e kikite 'a Nifai, 'oku feinga 'a e Siasí he 'ahó ni ke tokoni'i 'a e kau tangata mo e kau fafine 'i he funga 'o e māmaní ke ako mo langa hake 'a 'enau mo'uf 'i he tokāteline 'a e Fakamo'uí koe'uhí ke lava ke nau ha'u kiate Ia pea 'a'eva he hala ki he fakamo'uí.

'Oku ako'i kitautolu 'e he kau palōfita mo'uf mo e kau 'aposetoló "oku fekau'i atu 'a e kau mēmipa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisí 'ke ngāue 'i he'ene ngoue vainé ki hono fakamo'ui 'o e ngaahi laumālie 'o e tangatá' (T&F 138: 56). Ko e ngāue ko 'eni 'o e fakamo'uí 'oku kau ai 'a e ngāue fakafaifekau 'a e kāingalotú, pukepuke 'o e kau uluí, fakamālochia 'o e kau māmālohí, ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí, mo e ako'i 'o e ongoongoleleí."

'Oku hā 'i he Tohi 'a Molomoná na'e fakamamafa'i foki 'e he kāingalotu 'o e Siasi 'i he kuonga mu'á 'a e "ngāue fakafaifekau, pukepuke 'o e kau uluí, fakamālochia 'o e kau māmālohí, ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí, mo e ako'i 'o e ongoongoleleí." Ko e fo'i mo'oni ko ia 'oku kei tatau pē e ngaahi fatongia mahu'inga ko 'eni 'o e mēmipá 'i he ngaahi kuonga fakakosipelí, ko ha fakamo'oni mālohi ia 'oku 'ikai toe liliu 'a e 'Otuá pea 'okú Ne 'ofa 'i He'ene fānaú kotoa, 'i ha feitu'u mo ha taimi pē kuo nau mo'ui ai.

Ngāue Fakafaifekaú

'Oku ako'i mahino mai 'e he Tohi 'a Molomoná 'a e tokāteline 'a ia ko e fakava'e ia 'o e ngāue fakafaifekaú. Hangē ko 'ení, na'e hiki 'e Nifai "kapau te mou muimui ki he 'Aló, 'i he loto fakamātoato mo'oni, 'o 'ikai fai 'i he mālualoi pe ha fakakākā 'i he 'ao 'o e 'Otuá, kā 'i he loto mo'oni, pea fakatomala mei ho'omou ngaahi angahalá, 'o fakapapau ki he Tamaí 'oku mou loto fiemālie ke to'o kiate kimoutolu 'a e huafa 'o Kalaisí, 'i he papitaiso—"io, 'i he muimui hifo 'i homou 'Eikí mo homou Fakamo'uí ki he loto vaí, 'o fakatatau mo 'ene folofolá, vakai, te mou toki ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oní; 'io, pea 'e toki hoko mai 'a e papitaiso 'aki 'a e afí pea mo e Laumālie Mā'oni'oní (2 Nifai 31:13; vakai foki, 3 Nifai 11:31–40; 27:13–22).

Ko ia, 'oku 'ikai ha ofo 'i he 'i ai ha ngaahi fakamatala fakamāfana 'o e ngāue fakafaifekaú 'i he Tohi 'a Molomoná. Hangē ko 'ení, na'e fakafisi 'a e ngaahi foha takitaha 'o Mōsaíā ke tali 'a e ngaahi fatongia fekau'aki mo e hoko ko e tu'i 'o e kau Nifai, ka na'a nau ō ki he fonua ko Nifai ke malanga 'aki 'a e ongoongoleleí ki he kau Leimaná, 'a ia ko e ngaahi fili fakamanavahé 'o e kau Nifai. Na'e fakafu-fua ne fe'unga 'enau taimi ngāue fakafaifekaú mo e ta'u 'e 14, pea ko e kau papi ului 'e lauiafe ne nau kau ki he Siasi. (Vakai, Mōsaia 28; 'Alamā 17–27.)

'I he muimui ko ia he sīpinga 'o e ngāue fakafaifekaú 'i he Tohi 'a Molomoná, kuo 'ikai lava fakatataua e ngāue fakafaifekaú 'e ha fa'ahinga me'a pē 'i he hisitōlia.

Pukepuke 'o e Papi Uluí

Na'e tohi foki 'a Nifai fekau'aki mo hono poupou'i 'o e kāingalotu fo'oú ke nau kei mālohi 'i he ongoongoleleí koe'uhí ke lava ke nau ma'u 'a e mo'ui ta'engatá:

"Hili ho'omou hū ki he hala fāsi'i mo lausí'i ko iá, 'oku ou fie fehu'i kiate kimoutolu, kuo mou fai [nai] 'a e me'a kotoa pē? Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'Ikai; he kuo 'ikai te mou a'usia ki he potu ko iá kā ne ta'e'oua 'a e folofola 'a Kalaisí mo e tui ta'e-faka'alo'alongaua kiate ia, 'o falala kakato ki he ngaahi lelei 'a'ana 'a ia 'okú ne māfimafi ke fakamo'uí.

"Ko ia, kuo pau ke mou vivili atu ki mu'a 'i he tui mālohi kia Kalaisí, pea ma'u 'a e 'amanaki 'oku mālohi haohaoa, mo ha 'ofa ki he 'Otuá mo e kakai fulipē. Ko ia, kapau te mou vilitaki atu, pea keinanga 'i he folofola 'a Kalaisí, pea kātaki ki he ngata'angá, vakai, 'oku folofola 'e he Tamaí: Te mou ma'u 'a e mo'ui ta'engatá" (2 Nifai 31:19–20).

Na'e fakahoko 'e he kau taki 'o e Siasi 'i he ngaahi taimi 'o e Tohi 'a Molomoná ha ngaahi me'a pau ke tokoni'i 'a e kau mēmipa fo'oú ke nau nofo 'i he hala fāsi'i mo lausí'i. 'I he'ene mamata ki hotau kuongá ni mo 'ilo'i te tau fehangahangai mo ha ngaahi faingata'a tatau (vakai, Molonoma 8:35), na'e hiki 'e Molonai 'i he'ene tohí ha ní'ihí 'o e ngaahi founiga ke tokoni'i 'aki 'a e kau mēmipa fo'oú ke nau tu'u ma'u 'i he faivelenga 'i honau ngaahi fuakavá:

"Pea ka hili hono tali 'a kinautolu ki he papitaísó, pea kuo nau ma'u pea ngāue mo fakama'a 'a kinautolu 'e he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oní, na'e lau 'a kinautolu ki he kakai 'o e siasi 'o Kalaisí; pea na'e tohi honau ngaahi hingoá, koe'uhí ke manatu'i mo fafanga 'a kinautolu 'aki 'a e folofola lelei 'a e 'Otuá, ke tauhi 'a kinautolu 'i he hala totonú, mo tokoni'i 'a kinautolu ke tokanga ma'u ai pē ki he [lotú], 'o falala taha pē ki he ngaahi lelei 'a Kalaisí, 'a ia ko e tupu'anga mo e fakahaoahaoa'anga 'o 'enau tuú.

Pea na'e fa'a fakataha 'a e siasi, ke 'aukai mo lotu, pea ke fetalanoa'aki 'iate kinautolu 'o kau ki he lelei 'o honau laumālié" (Molonai 6:4–5).

'Oku muimui 'a e Siasi 'o e 'aho ní 'i he'etau fakataha alélea fakauötí, ngaahi kōlomu 'o e lakanga fakataula'eikí, mo e ngaahi houalotu kehé ki he ngaahi sīpinga na'e fokotu'u 'e he Siasi 'o e kuohilí 'i he Tohi 'a Molomoná ki hono pukepuke 'o e papi uluí.²

Fakamālohia 'o e Kāingalotu Māmālohi

'I he ofi ki he faka'osinga 'o e ngāue fakafaifekau 'a Alamaá, na'a ne ongo'i faingata'a'ia lahi fekau'aki mo e lelei fakalaumālie 'a ha kulupu ne nau tafoki mei he Siasi 'o ui kinautolu ko e kau Sōlamí. Ne fakamatatala 'i he Tohi 'a Molomoná na'e "toe faka'au ke mamahi lahi 'a hono lotó koe'uhí ko e fai angahala 'a e kakaí.

"He ko e tupu'anga ia 'o e fu'u loto-mamahi lahi 'a Alamaá ko 'ene 'ilo'i 'oku 'i ai ha fai angahala 'i hono kakaí; ko ia na'e fu'u mamahi lahi 'aupito hono lotó koe'uhí ko e mavahe 'a e kau Sōlamí mei he kau Nifai" ('Alamā 31:1–2).

Na'e fokotu'utu'u 'e 'Alamā ha ngāue ke toe fakafoki mai 'a e kau Sōlamí. Na'a ne fili ha kaungā-ngāue faivelenga peá ne lotua ma'ana pea mo hono kaungā-ngāue, 'o kole ki he 'Otuá ke "fakafiemālie'i honau laumālié 'ia Kalaisí," foaki kiate kinautolu 'a e mālohi ke kātaki'i e ngaahi mamahi 'e tupu mei he'enau ngaahi ngāue, pea tuku kiate kinautolu "ke [nau] lava 'o toe fakatafoki mai 'a e [kau Sōlamí] [ki he] [Tamaí] 'ia Kalaisí" ('Alamā 31:32, 34). Na'a ne toki 'oange leva ki hono kaungā-ngāue ha ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí, pea na'a nau kamata leva 'enau ngaahi ngāue (vakai, 'Alamā 31:36).

'I he taimi na'e ngāue fakafaifekau fakatāutaha ai e 'Eiki kuo toetu'u 'i he lotolotonga 'o e kakai 'i Mahú, na'a Ne ako'i 'a 'Ene kau ākonga kuo filí ke fekumi ma'u ai pē ke fakahaofi 'a kinautolu kuo hē mei he hala fāsi'i mo lausí'i. Na'a ne pehē, "He ko e fa'ahinga peheé te mou kei fai atu 'a e tokoní ki ai; he 'oku 'ikai te mou 'ilo na'a faifai pea nau tafoki mai 'o fakatomala, pea ha'u kiate au mo e loto-fakamātoato mo'oni, pea te u fakamo'ui 'a kinautolu; pea mou hoko ai ko e vaka 'o e fakamo'ui kiate kinautolu" (3 Nifai 18:32).

Ko e feinga ko ia 'a e Siasi 'i he 'aho ní ke toe langa 'a e tuí 'i he loto 'o e kāingalotu māmālohi 'oku fenāpasi ia mo e ngaahi akonaki 'a e Fakamo'uí pea mo e kau palōfitá 'a ia 'oku hiki 'i he Tohi 'a Molomoná.

Ngāue Fakatemipalé mo e Hisitolia Fakafāmilí

Hili e mavahe 'a e kau Nifai mei he kau Leimaná, na'a nau langa ha temipale. Na'e lekooti e Nifai: "Pea ko au, Nifai, na'a ku langa ha temipale; peá u langa ia 'o hangē ko e sīpinga 'o e temipale 'o Solomoné ka na'e 'ikai langa 'aki ia ha ngaahi me'a mahu'inga lahi pehē fau; he na'e 'ikai ke ma'u ia 'i he fonuá, ko ia, na'e 'ikai lava ke ngaohi ia 'o tatau mo e temipale 'o Solomoné. Ka ko e anga 'o hono langá na'e tatau ia mo e temipale 'o Solomoné; pea ko hono ngaohí na'e fu'u lelei 'aupito" (2 Nifai 5:16).

'Oku lekooti 'i he Tohi 'a Molomoná na'e ako kotoa 'a Sēkope, Tu'i ko Penisimaní, 'Alamā, mo 'Amuleki 'i he ngaahi temipalé (vakai, Sēkope 1:17; Mōsaia 1:18; 'Alamā 16:13). Na'e fakamatatala 'a e tohi 'a 'Alamā mo Hilamaní ki ha ngaahi temipale lahi 'i he lotolotonga 'o e kakaí (vakai, 'Alamā 16:13; Hilamani 3:9).

Ne fili 'e he Fakamo'uí 'a e temipale 'i Mahú ko e feitu'u ke Ne hā ai 'i he lotolotonga 'o e kau Nifai mo e kau Leimana na'e kei mo'uí hili 'Ene Toetu'u (vakai, 3 Nifai

KO HO FATONGIA 'I HE NGĀUE 'O E FAKAMO'UÍ

'E lava ke fai 'e he mēmipa kotoa pē 'o e Siasí ha me'a ke "ngāue 'i he ngoue vaine ['a e 'Eikí] ki hono fakamo'ui 'o e ngaahi laumālie 'o e tangatá" (T&F 138:56). Fakakaukau'i 'i he fa'a lotu 'a e ngaahi sitepu hoko te ke lava 'o fakahoko ke tokoni ki he ngāue fakafafaifekaú, puke-puke 'o e kau papi uluí, fakamā-lohiá, ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí, pe ko hono ako'i 'o e ongoongoleleí. Te ke lava 'o hiki ho'o ngaahi palaní 'i ho'o tohinoá pe ale'a kinautolu mo ho fāmilí pē 'i 'api pe faiako 'a'ahí.

11:1). Na'á Ne fakapapau'i foki na'e ako'i ki he kakaí 'a e tokāteline 'oku fakatefito ai e hisitōlia fakafāmilí. Na'á Ne toe folofola 'aki e lea 'a Malakai 'o kau ki he 'a'ahi mai 'a 'Ilaisiá 'i he 'aho kimui ní, 'o pehē:

"Vakai, te u fekau 'a 'Ilaisiá ko e palōfítá kiate kimoutolu 'i he te'eki ai hoko 'a e fu'u 'aho lahi mo fakamanavahē 'o e 'Eikí.

"Pea te ne liliu 'a e loto 'o e ngaahi tamaí ki he fānaú, pea mo e loto 'o e fānaú ki he'enau ngaahi tamaí, telia na'á ku ha'u 'o taa'i 'a e māmaní 'aki 'a e mala'ia" (3 Nifai 25:5–6.).

'Oku tu'o lahi 'a e fakamatala e Tohi 'a Molomoná ki hono tauhi 'o e ngaahi hisitōlia fakafāmilí. Na'e fakafoki 'e Lihai hono ngaahi fohá ki Selusalema ke 'omai e 'ū lau'i peleti palasá, 'a ia na'e hiki ai e "lekooti 'o e kau Siú kae 'uma'ā foki ha tohi hohoko 'o ['ene] ngaahi kuí" (1 Nifai 3:3). 'Oku 'omai 'e he tohi 'a 'Etá 'a e ngaahi hingoa 'o e kau pule lelei pea, mo honau ngaahi tokoua mo e fānau, 'i he'ene felāve'i mo iá, 'o fakaha'i ai na'e tauhi 'a e ngaahi lekooti hisitōlia fakafāmilí 'i he lotolotonga 'o e kakaí.

'Oku fenāpasi 'a e ngaahi ngāue fakaemāmani lahi 'a e Siasí ki he ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí pea mo e ngaahi akonaki 'i he Tohi 'a Molomoná.

Ako'i 'o e Ongoongolelei

'Oku ako'i 'a e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí 'i he kotoa 'o e Tohi 'a Molomoná. Mahalo 'oku fakamatala'i lelei

taha 'e he ngaahi lea 'a Nifai ko 'ení 'a e mahu'inga mo e taumu'a toputapu 'o hono ako'i faivelenga ko ia 'o e ongoongoleleí: "'Oku mau lea 'ia Kalaisi, 'oku mau fie-fia 'ia Kalaisi, 'oku mau malanga'aki 'a Kalaisi, 'oku mau kikite 'ia Kalaisi, pea 'oku mau tohi 'o fakatatau mo 'emau ngaahi kikité, ke 'ilo 'e he'emau fānaú ki he tupu'anga 'a ia te nau lava ke sio ki ai ke ma'u ai ha fakamolemole 'o 'enau ngaahi angahalá" (2 Nifai 25:26).

Ko e lahi taha 'o e ngaahi akonaki mālie 'i he Tohi 'a Molomoná 'oku 'omi ia mei he ako'i 'e he mātu'a 'enau fānaú. Fakakaukau ki hono ako'i 'e Lihai 'a Sēkope fekau'aki mo e "fehangahangai 'i he ngaahi me'a kotoa pē" (2 Nifai 2:11) pe ko e ako'i 'e 'Alamā 'a Kolianitoní "kuo te'eki ai hoko 'a e faiangahalá ko e fiefia" ('Alamā 41:10) pe ko e kau tau kei talavou na'e "akonekina 'a kinautolu 'e he'enau ngaahi fa'eé, kapau 'e 'ikai te nau ta'etui, 'e fakahaofi 'a kinautolu 'e he 'Otuá" ('Alamā 56:47).

'Oku 'ikai ke fo'ou ki he māmaní 'a e ngaahi fatongia 'e nima 'o e ngāue 'o e fakamo'ui 'i he kuonga fakakosipeli faka'osi ko 'ení. Na'e akonekina mo fakahoko ia 'i he ngaahi taimi 'o e Tohi 'a Molomoná pea kuo hoko ma'u pē ia ko e konga ia 'o e "ngaahi tefito'i me'a 'o e tokāteline 'a [Kalaisí]" (1 Nifai 15:14). ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí* (2010), 5.0.

2. Vakai, *Tohi Tu'utu'uni Fika 2*, konga 4 mo e 5.

Ko e Siasí ‘i Kōlea— ULO E MAAMA ‘O E ONGOONGO- LELEÍ NEONGO E FAINGATA Á

*Na ‘e fokotu ‘u ‘e he
‘uluaki kāingalotu
‘o e Siasí ‘i Kōlea
ha fakava ‘e ‘o e tuí
kuo takiekina ai
e toko lau mano
‘o e kāingalotu
‘o e ‘aho ní.*

Fai ‘e Hee-Chul Seo

‘Etivaisa ‘i he Hisitōlia ‘o e Siasí, Kōlea

Na‘e kamata e ngāue fakafaifekaú ‘i Kōlea ‘i he 1950 tupú hili e Tau ‘i Kōlea. Ka ko e ‘uluaki kāingalotu ‘o e Siasí ‘i Kōlea na‘e kamata ‘i Sānuali 1910, ‘i he taimi na‘e ‘a‘ahi ai ‘a ‘Alamā ‘Oueni Teila, ko e palesiteni ‘o e Misiona Siapani ne toki tukuangé, mo ‘Eletā Feletiliki A. Keini, ko ha faifekau na‘e ngāue fakafaifekau ‘i Siapani, pea ‘i ha ngaahi uike ki Kōlea mo Siaina. Na‘e fakangofua ‘e he Kau Palesitenisí ‘Uluakí ‘a ‘ena ‘a‘ahi ki he ngaahi fonua ko iá ke vakai‘i ‘a e faingamālie ‘o e ngāue fakafaifekaú. Na‘e pehē ‘e Palesiteni Teila na‘e fakautuutu e sai‘ia e kau Kōlea ‘i he tui faka-Kalisitiané lolotonga e faka‘au hifo honau fonuá ke ‘auha ‘i he malumalu e pule ‘a Siapaní. Neongo ia, na‘á ne fifili pe ko e sai‘ia pē ‘a e kau Kōlea ‘i he tui faka-Kalisitiané koe‘uhī ko e ngaahi ‘uhinga fakapolitikalé ka ‘oku ‘ikai ko ‘enau tali ‘a Kalaisi ko honau Fakamo‘ui ta‘engatá.

Fakaului ‘o Dr. Kimi Hō Siká

‘I he ngaahi ta‘u lahi hili e ‘a‘ahi ‘a Palesiteni Teilá, na‘e kātakii ‘e he kau Kōlea ha ngaahi ‘ahi‘ahi lahi ‘aupito, kau ai e hiki mai e kau Siapaní mo e ngāue fakakautau aí, ko e Tau ‘o e ‘Esia-Pasifikí, fakaoao mei Lūsia mo Siaíná, pule‘i fakakominiusi ‘o Kōlea Tokelaú, mo e Tau ‘i Kōlea.

Neongo ia, na‘e kamata ke tupulaki ‘i Niu ‘Ioke, USA ha ‘amanaki lelei mālohi ma‘á e kau Kōlea, koe‘uhī ko ha taki-ekina fakalangi. Na‘e ‘ave ‘e Syngman Rhee, ko e palesiteni ‘o Kōlea, ‘a Kimi Hō Sika, ko e talékita ‘o e Potungāue Fakatotolo Ngoue ‘o Suwon, ki he ‘Iunaiteti Siteití ke ako ‘a e founiga ke fakalelei‘i ai ‘a e me‘atokoni fakatupu mo‘ui lelei ‘i Kōlea. Na‘e fili ‘e Hō Sika ‘a e ‘Univēsiti Kōnelí, ‘a ia na‘e lelei ‘aupito ‘enau polokalama ako mata‘itohi ‘i he me‘akai mo‘ui lelei. ‘I he 1949 na‘e kamata ke hoko atu ‘ene akó ke ma‘u hono mata‘itohi toketaá—peá ne kau foki ki he ngaahi fakataha‘anga lotu kehekehe ‘i Ithaca, Niu ‘Ioke, ke ‘ilo ‘a e “siasi mo‘oní.”¹

Na‘e fakakaungāme‘a ‘a Hō Sika ki ha tangata ko ‘Oliva Ueimeni hono hingoá. Na‘e ‘ikai ke inu pe ifi tapaka ‘a ‘Oliva pea na‘e te‘eki ai ke ne lea kapekape, ‘o tatau mo e kaungāme‘a kehe ‘o Hō Siká. Na‘e ‘ikai foki ke ne ngāue ‘i he ‘aho Sāpaté. ‘I ha ‘aho ‘e taha na‘e ‘eke ange ‘e Hō Sika kia ‘Oliva, “Ko e hā e me‘a ‘okú ne ‘ai koe ke ke mo‘ui peheé?” Ke tali ki he fehu i ko iá, na‘e ‘oange ‘e ‘Oliva kiate ia ha tohi ‘oku ui ko e *The Articles of Faith* fai ‘e ‘Eletā Sēmisi E. Talamesi (1862–1933) ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá.

Na'e 'a'ahi 'a 'Eletā Hāloti B. Lī ('ikai tatā 'i loto) ki Kōlea 'i he 1954 'i he'ene hoko ko ha 'Apostolo mo e talēkita 'o e kulupu 'a e kau sōtia 'o e Siasí.

KO E SIASÍ 'I KŌLEA SAUTE*

Toko 85,628 e
Memipasipí
Ngaahi Misiona 'e 4
Ngaahi fakataha-
'anga 'e 128
Temipale 'e 1

* 'I Sānuali 2014

Na'e lau 'e Hō Sika 'a e Ko e Ngaahi Tefito 'o e Tuí 'i loto 'i ha uike 'e taha peá ne toki lau e Tohi 'a Molomoná. Na'a ne tui ki he ongo tohí peá ne talaange kia 'Ōliva ko e Tohi 'a Molomoná 'oku "kakato pea mahino ngofua ange ia 'i he Tohi Tapú."² Na'e tali lelei 'e Hō Sika e pōpoaki 'o e ongoongoleleí 'o hangē ko e inu 'e he kelekele mōmoá 'a e 'uga ne fuoloa 'ene tatali ki aí. Na'e tupulaki 'ene tuí 'i he 'aho ki he 'aho. Na'e kamata ke ne ma'u 'a e ngaahi lēsoni fakafafekaú pea loto leva ke papitaiso.

'I he 'aho 29 'o Siulai, 1951, na'e papitaiso 'a e tangata ta'u 46 ko Kimi Hō Siká 'i he Vaitafe Sesikuehaná—na'a ne fie ma'u ke papitaiso ia ofi ki he feitu'u na'e papitaiso ai 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá mo 'Ōliva Kautelé 'i he ta'u 'e 100 tupu kimu'a. 'I he'ene 'alu hake mei he vaí, na'a ne fanongo ki ha le'o mahino na'e pehē, "Fafanga 'eku fanga sipí." Na'e tataki ia 'e he ongo ko iá ke foaki 'a e toenga 'o 'ene mo'uí ke tokoni ki hono fokotu'u ma'u 'o e ongoongoleleí 'i Kōlea.

'I Sepitema 1951 ne a'u e Tau 'i Kōlea ki ha tu'unga na'e 'ikai pē tukulolo ha taha 'i he ongo fa'ahí, pea na'e toe foki leva 'a Dr. Kimi ki Kōlea. Na'a ne ma'u ha holi lahi ke malanga 'aki 'a e ongoongolelei kuo

toe fakafoki maí. Na'a ne 'alu ki he lotú 'i ha 'apitanga fakakautau U.S 'i Pasani, 'a ia na'a ne ako'i ai e kalasi Tokāteline 'o e Ongoongoleleí pea vahevahe 'ene fakamo'oní mo e kau 'a'ahi Kōleá. Na'e ako'i 'e he kau sōtia U.S 'a e ongoongoleleí 'i he lea faka-Pilitāniá ki he to'u tupú, pea na'e anga-ofa 'a Dr. Kimi ke liliu lea kiate kinautolu. Ko ha founa lelei 'eni ke vahevahe 'a e ongoongoleleí, pea koe'uhí na'e falala e kau Kōleá kia Dr. Kimi, na'e takiekina he'ene sīpingá 'a e tokolahi.

Hili e mamahi lahi e kakaí mei he Tau 'i Kōleá, na'a nau talitali loto vēkeveke e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí. Na'e faifai pea ola lelei e ngāue mateaki 'a Dr. Kimí, 'i hono papitaiso 'a e 'uluaki kakai 'e toko fā 'i Pasani, Kōleá 'i he 'aho 3 'o 'Aokosi, 1952.

Na'e toki talaange kimui 'e Dr. Kimi ki ha kulupu 'o e Kāingalotú, "Na'e 'ikai ke u tokanga kapau te u foaki 'eku mo'uí, pe ko 'eku pa'angá, pe ko hoku hingoá, kaikehe pē ke u nofo mo hoku Fakamo'uí."³ Na'e fakamo'oní'i 'e he'ene mo'uí 'a e tukupā ko 'ení ke tauhi ki he 'Otuá.

Neongo na'e 'ikai ha misiona 'i he fonuá, ka na'e vave e mafola e ongoongoleleí 'i Kōlea. Na'e fakaofo ki he kau taki 'o e Siasí 'a e tupulaki ko 'ení. 'I Sepitema 'o e 1954, na'e fakahā 'e 'Eletā Hāloti B. Lī (1899–1973) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'i he'ene foki ki 'Iutā hili ha'ane folau ki Kōlea, 'ene 'amanaki lelei 'e 'ikai fuoloa kuo kamata hono malanga'i 'o e ongoongoleleí 'e he Siasí 'i Kōlea. Na'a ne fakamatala'i 'a e tui mo e loto vēkeveke 'a e Kaingalotu Kōleá.⁴ 'I he 'aho 7 'o 'Epeleli, 1955, na'e vahevahe 'e he Kau Palesiteni 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'a e Misiona Siapaní ki he Misiona Fakatokelau Hahake Mama'ó mo e Fakatonga Hahake Mama'ó. Na'e kau 'a Kōlea 'i he Misiona Fakatokelau Hahake Mama'ó. Na'e fie ma'u 'e he Kāingalotu Kōleá ke 'ave ange ha kau faifekau ki Kōlea, ka na'a nau 'ilo'i ne ta'e pau e ngaahi tükunga fakapolitikale 'i Kōleá, ko ia na'a nau tatali pē mo lotu fakamātoato.

Ko e Kamata 'a e Ngāue Fakafaifekaú

I he 'aho 2 'o 'Aokosi, 1955, na'e tu'u 'a Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmita (1876–1972), ko e palesiteni ia 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he taimi ko iá, 'i he mo'unga faka'ofa ko Sang-Sungu Teni 'i Soulú, 'o fakatapui 'a Kōlea ki hono fakaava 'o e ngāue fakafaifekau taimi kakató mo lotua ke toe ma'u 'e he fonuá 'a e melinó mo e tu'umalié.⁵ I he efiafi ko iá na'a ne fokotu'u ai 'a e Vahefonua Kōlea, pea mo Kimi Hō Sika ko e palesiteni. Na'a ne 'a'ahi leva ki Pasani ke fokotu'u 'a e Kolo Pasaní.

I 'Epeleli 1956, neongo na'e kei ta'e pau 'a e ngaahi tükunga fakapolitikalé 'i Kōlea, ka na'e ue'i fakalaumālie 'a e palesiteni fo'ou 'o e Misiona Fakatokelau Hahake Mama'ó ke 'ave 'a 'Eletā Lisiate Tetoni mo Toni Paeli ki Kōlea. Na'e fakaava 'e he kau sōtia 'Amelika 'o e Siasí mo e kāingalotu Kōlea 'e toko 64, hangē ko Dr. Kimí, 'a e hala ki hono ma'u 'o e ongoongoleleí, pea toki 'omi 'e he ongo faifekaú 'a e

1910: 'A'ahi mai 'a 'Alamā 'Oueni Teila ko e palesiteni Fakamisiona 'o Siapani ki Kōlea

◀ 1951: papitaiso 'a Kimi Hō Sika 'i Penisilivénia, USA

1952: fuofua kakai Kōlea ke papitaiso 'i Kōlea

toe lea mahino ange, 'Tangata'eiki, 'oku 'ikai ke u inu kava mālohi. Na'a ku ongo'i na'e fuoloa 'aupito 'a e momeniti ko iá. Fāifai peá ne pehē mai, "Oku ou tukulolo' mo tuku hifo e me'afaná. Na'e māpuhoi 'a e tokotaha kotoa pē pea nau foki mai ki he loto 'apitanga fakakautaú. I he pongipongi hono hokó, ne ha'u e 'eikitaú 'o kole fakamolemole mai kiate au 'i he me'a na'a ne fai 'i he pō ki mu'á. Hili iá na'a ne fa'a ha'u kiate au 'o kumi fale'i ki ha ngaahi me'a fakatautaha."⁶

Na'e ngāue fakafaifekau taimi kakato 'a Misa Sani 'i Kōlea peá ne hoko kimui ange ko ha pīsope 'o e Uooti 'Alametá 'i Melelini, USA.

Na'e kau foki 'a Misa Sungi Tei Pani 'i he ni'ihī ne nau ako e ongoongoleleí mei he kau fuofua faifekau ke ngāue 'i Kōlea. Na'a ne nofo mei he 'Univēsiti Fakafonua 'o Soulú ke 'alu ki ha kolisi fakalotu. Na'a ne faka'ānaua ma'u pē ke hoko ko ha faifekau pea ke ne tataki e kau Kalisitiané 'i Kōlea.

I ha 'aho 'e taha ne 'oange 'e hano kaungāme'a ha tatau 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he lea faka-Pilitāniá koe'uhí he

◀ 1955: fakatapui 'e Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmita 'a Kōlea mo fokotu'u e Vahefonua Kōlea

1956: ngāue 'a Kimi Hō Sika mo e pulé angā ke fakangofua e kau fuofua faifekau 'i Kōlea

me'akai fakalaumālie ko iá. Na'e ului 'a e kakai tokolahī, pea kamata ke tupu 'a e Siasí.

Ko e Tui 'a e Kau Mēmipa Kimu'á

Na'e tupulaki ma'u pē 'a e tui 'a e Kāingalotu Kōleá ka na'e fa'a 'ahi'ahi'i kinautolu. Na'e manatu 'a Misa Sani Naki Seo, ki ha ngaahi taimi faingata'a 'a ia na'a ne kau ki he sōtia hili hono papitaiso ke fakahoko hono fatongia fakakautaú: "Lolotonga e ngaahi ta'u 'e tolu 'o 'eku ngāue fakakautaú, na'e 'ahi'ahi'i 'eku tuí mo e fakamo'oní. I ha 'aho 'e taha na'e konā e 'eikitaú 'o e 'iunití peá ne 'omi ha kava mālohi lahi 'o fakamālohi'i e kau mēmipa 'o e 'iunití ke nau inu. Na'e inu ma'u pē 'e hoku kaungā-ngāué 'a e ipu na'e fa'a 'omai kiate aú, koe'uhí na'a nau 'ilo ko e mēmipa au 'o e Siasí. Ka ko e efiafi ko iá, na'e siofi fakalelei au 'e he 'eikitaú konaá peá ne fekau ke u inu mei he ipú. Na'a ku talaange 'oku 'ikai ke u inu kava mālohi, ka na'a ne tu'utu'uni ke u fai ia. Ka na'a ku toe talangata'a. Na'a ne to'o hake 'ene me'afaná 'o fakahanga mai kiate au mo tu'utu'uni mai ke u inu. Na'e fakamānavo loloa e tokotaha kotoa mo sio. Na'a ku

na'e te'eki ai ke pulusi ha tatau 'i he lea faka-Kōleá. Na'a ne ongo'i ne fakakouna'i ia ke lau e tohí. Na'a ne lau foki ia lolotonga ha kalasi. I he 'eke ange 'e hono kaungā akó kiate ia fekau'aki mo e tohí, na'a ne talaange 'oku hangē ko e Tohi Tapú peá ne fokotu'u ange ke nau fakatau hano tatau.

Na'e iku 'o palopalema 'a Misa Sungi 'i he akó. Na'e ui ia 'e he kau pulé pea talaange kiate ia na'a ne fakavaivai ki he 'ahi'ahi 'a Sētané ke tō ki he tokāteline hala, pea nau fakamālohi'i ia ke ne fili 'a e akó pe ko e Tohi 'a Molomoná. Na'e 'ikai faingata'a 'a e fili ko iá kiate ia he na'a ne 'osi 'ilo'i na'e mo'oni e Tohi 'a Molomoná.

Neongo ia, na'e fuesia 'e Misa Sungi ha ngaahi faingata'a fakasosiale mo faka'ekonōmika, hili 'ene kau ki he Siasí. Na'e 'osi e sikolasipi mei he kolisi mo e tokoni fakapa'ānga mei he siasi kimu'á, pea li'aki ia 'e hono kaungāme'a kotoa. Na'e tokanga'i lelei ia 'e Dr. Kimi. Kimui ange, na'e tokoni lahi 'aupito 'a Misa Sungi ki he tupulaki 'a e Siasí 'i Kōleá 'i hono liliu 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá mo fakatonutonu e ngaahi himí. 'Oku kei ongo pē ki he loto 'o e kau mēmipa Kōleá 'a e ngaahi fakalea faka'ofa na'a ne liliú.

1960 tupú: fokotu'u 'a e ngaahi kolo 'i Soulu, Pasani, Iniseoni mo Kiuangisú

1962: fokotu'u e Misiona Kōleá

► 1939:
pulusi e
Tohi 'a
Molomoná
he lea
faka-Kōleá

1973: fokotu'u e
'uluaki siteiki 'i
Kōleá—pea 'i he
fonua lahi 'Esiá—
fokotu'u 'i Soulu

1974: fakaava
e 'uluaki senitā
takimamata 'o
e Siasi 'i Kōleá
'i Kiuangisú

tu'o lahi 'ene lau 'a e ngaahi folofola kuo fakanofuá. Na'e ma'u kinautolu 'i hono tafa'akí 'i he taimi na'a ne mālōlō aí.⁸

Fuofua Siteiki mo e Temipale 'i Kōleá

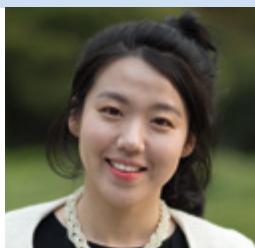
I he 1973, na'e kamata ke 'amanaki e tokolahi 'o e Kāingalotu Kōleá 'e vave mai pē ha 'i ai ha'anau siteiki. I he 'aho 8 'o Ma'asi, 1973, na'e fokotu'u 'e Palesiteni Sipenisá W. Kimipolo (1895–1985), ko e palesiteni 'i he taimi ko iá 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'a e fuofua siteiki 'i Kōleá. Na'e fakafuofua ki he kakai 'e toko 800 na'a nau kau ki he fakatahá. Na'e fokotu'u e fuofua siteiki fakahisitōlia 'i Kōleá 'aki ha uooti 'e valu mo e kolo 'e ua. Kuo lava he taimi ni 'a e kāingalotu 'o e Siasi 'i Kōleá 'o muimui 'ia Sisú Kalaisi 'i he malumalu 'o e

► 1980: Palesiteni Sipenisá W. Kimipolo 'a e fuofua Palesiteni 'o e Siasi ke 'a'ahi ki Kōleá

'Oku tokoni 'a e kau ngāue loto fiemālie 'a e Nima Fietokoni 'a e Māmongá ke ngaahi ha kimisi (kimchi) lahi, 'a ia ko ha me'akai tukufakaholo faka-Kōleá, 'i ha kātoanga 'i Soulu. 'Oku tufaki 'e he ngaahi siasi mo e ngaahi kautaha fakapule'angá e kimisi ki he kau masivá.

tataki fakasiteiki 'a e kau takimu'a Kōlea 'o e Siasí pea ma'u 'a e ngaahi tāpuaki mei ha pēteliate Kōlea kuo 'osi fakanofo.

Na'e toe fakamātoato ange 'a e ngāue fakafaifekaú. Na'e fakafuofua ko e kakai 'e toko 1,200 na'e papitaiso 'i he 1973. Na'e 'ikai fuoloa kuo laka hake 'i he toko 8,000 'a e kāingalotu fakakātoa 'i Kōlea, kau ai 'a e kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki 'e 700 tupu 'i he uooti mo e kolo 'e 31.

Hili ha ta'u 'e hongofulu mā ua mei ai, hili e tupulaki ma'u pē e Kāingalotu Kōlea, na'e faitāpuekina kinautolu 'aki ha temipale ne fuoloa 'enau tatali ki aí. I he 'aho 14 'o Tisema, 1985, na'e fakatapui 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008), ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesiteni 'Uluakí 'i he taimi ko iá, 'a e Temipale Soulū Kōlea. Na'e mahu'ingamālie makehe 'a e temipale ko 'enī kia Palesiteni Hingikeli, 'a ia na'e 'i ai 'ene fehokotaki makehe mo e Kāingalotu Kōlea. Na'á ne pehē, "Kuo uesia e kakai Kōlea mei ha tau fakalilifu, ka 'oku nau 'ofa 'i he melinó

hono ua 'o e māhina kotoa pē, na'e fakaheka 'e ha pasi kuo 'osi fakangofua, 'i he'ene fononga ki Soulū 'a e kāingalotu 'i he ngaahi kolo 'o Sinihei-ngū, Sengiuoni, Sinisū, Seisione, mo Siosí. Na'e a'u atu e pasí ki he temipalé 'i he 2:00 pe 3:00 hengihengi., pea ki'i mohe e kāingalotu 'i ha ngaahi houa si'i kimu'a pea nau kau atu ki he ngaahi ouau fufulú 'i he 5:00 pongipongi. Hili iá pea nau kau atu ki he ngaahi sēsini 'enitaumení 'o a'u ki he po'ulí pea nau tokī foki ki honau 'apí he 'osi e 10:00 po'ulí. Na'a nau 'alu ki he lotú 'i he 'aho hono hokó mo 'a'ahi ki he kau mēmipá 'i he 'ahó kakato. Na'e manatu 'a Misa Kimi Sungiseoki, ko e palesiteni fakasiteiki 'i he taimi ko iá, 'o pehē, "Na'a nau hela'ia ka na'a nau fiefia."

Kuo matu'otu'a e Siasí 'i Kōlea, hili 'ene tupulaki 'i ha ngaahi ta'u lahi. 'Oku poupou'i mālohi 'e he kau taki fakalotofonua 'o e Siasí 'a e ngaahi tu'unga 'ulungaanga mahu'inga fakafāmilí mo e me'a mahu'inga kehe kuo fokotu'u mai 'e he kau palōfítá. 'Oku toe tokolahī ange

► 1985: fakatapui 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli 'a e Temipale Soulū Kōlea

1988: faiva e kau Folk Dancers mei he 'Univēsiti Pilikihami Tongí 'i he ngaahi ouau fakaava 'o e Keimi 'Olimipiki 'o e Fa'ahita'u Māfanā, 'i Soulū

► 1991: uiui'i 'a Eletā Haini Iní Sangi ko ha Taki Mā-olunga; fakatau atu 'a e tatau hono taha miliona 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he lea faka-Kōleá 'i Kōlea

2001: fetau-laki 'a Eletā Tāleni H. 'Oakesi mo e palémia 'o Kōlea Tongá ko Li Haini-Tongi

pea ko ha kakai anga'ofa kinautolu. Na'á ku tangi 'a lo'imata 'i Kōlea 'o lahi hake 'i ha toe feitu'u kehe 'i he māmaní.⁷⁹ Na'e fakahoko 'e Palesiteni Hingikeli 'a e lotu fakatapu, pea na'e tangi honau tokolahī. Ko ha 'aho momoko 'eni 'i he fa'ahita'u momokó, ka na'e ongo'i 'e he tokotaha kotoa pē 'a e Laumālie 'o e 'Eikí 'i he temipalé, 'i he 'aho ko iá.

Ko e taha 'o e ngaahi tā valivali 'i he temipalé 'okú ne fakahaa'i 'a Sisitā Hō Hee Suni, 'a ia na'e papitaiso 'i 'Aokosi 'o e 1970. Na'e kamata 'ene fai e ngāue fakatemipalé 'i hono ta'u 80 tupu. Na'á ne fakahoko 'a e 'enitaumení ki he kakai 'e toko 1,500 pe lahi ange. I he kotoa 'o e 2007, na'á ne fakahoko 'a e ngaahi ouau fakafofonga ma'a e kakai 'e toko 600 tupu. Na'e tā valivali ia 'e ha tangata tā valivali 'Amelika, 'a ia ne ongo kiate ia 'a 'ene ngāue tokoní, pea foaki ia ki he Temipale Soulū ke fakamanatu 'aki 'ene ngāue ta'etuku ke tokoni ke fakahaofi e ngaahi laumālie.

Na'e tokolahī mo ha Kāingalotu Kōlea kehe nā'e fai mateaki 'i he ngāue fakatemipalé. Hangē ko 'ení, na'e kamata 'e he siteiki Masaní (ko e siteiki Sengiuoni he taimi nī), 'a e 'a'ahi ma'u pē ki he temipalé 'i he 1995. Ko e Falaite

'a e kāingalotu Kōlea 'oku nau 'ilo'i 'a hono mahu'inga 'o e lotu fakafāmilī fakatahá—fakahoko e efiafi fakafāmilī 'i 'apí, lotu fakafāmilī, mo e ako folofola fakafāmilī. Pea toe lahi ange 'i ha toe taimi kimu'a 'a e kau Kōlea ta'u hongofulu tupu 'oku nau ngāue fakafaifekau taimi kakató. Fakamālo ki he mo'oni 'o e ongoongoleleí, 'oku langa 'e he kāingalotu 'o Kōlea ha kaha'u lelei 'o hangē ko 'enau tuí. ■

MA'U ANGA FAKAMATALÁ

- Vakai, Denny Roy, "Kim Ho Jik: Korean Pioneer," *Liahona*, Fēpueli 1989, 8.
- Kimi Ho Jik, 'i he Denny Roy, "Kim Ho Jik, *Liahona*, 11.
- Kimi Ho Jik, 'i he Denny Roy, "Kim Ho Jik," *Liahona*, 14.
- Vakai, Harold B. Lee, 'i he Conference Report, Oct. 1954, 125–31.
- Vakai, Robert H. Slover, "Korea Dedicated to Preach the Gospel," *Church News*, Sept. 10, 1955, 4.
- Mei he tohinoa 'a Chun Nak Seo.
- Na'e 'uluaki liliu 'Tohi 'a Molomoná ki he lea faka-Kōleá 'i he ta'u 1961 'e Hongi Pungi Sika, pea na'e pulusi ha konga na'e fili, ko e tohi 'a 3 Nifaí, 'i he 1962. Na'e pehē 'e ha ni'ihī na'e 'ikai hokohoko lelei mo fu'u mahino e liliu ko iá, ko ia na'e kamata mo faka'osi ha liliu fo'ou 'i he 1964 'e Sungu Ta Pani, 'a ia na'e vahe'i 'e Eletā Kōtoni B. Hingikeli.
- I hono fakamatala 'e he pisope 'a Misa Lií 'i hono me'a faka'eikí 'i he 'aho 8 'o 'Epeleli, 2011.
- Mei he ngaahi fakamatala 'a e tokotaha fa'u tohí 'i he fakatapui 'o e Temipale Soulū Kōleá 'i he 'aho 14 'o Tisema, 1985.

Fai 'e 'Eletā
M. Russell Ballard

'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uá

KAKAI TANGATA MO FAFINE MO E MĀLOHI 'O E LAKANGA FAKATAULA'EIKÍ

*'Oku 'ikai totonu ke ngalo 'iate kitautolu ko e ngaahi foha mo e
ngaahi 'ofefine kitautolu 'o e 'Otuá, 'oku tau tu 'unga tatau 'i Hono
'aó pea kuó Ne 'osi vahe mai ha ngaahi fatongia mo ha ngaahi me'a
'oku tau malava kehekehe peá Ne foaki mai mo e hū'anga ki Hono
mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí.*

Na'e 'i falemahaki 'a 'eku kui tangatá ko 'Eletā Melevini J. Pālati (1873–1939), ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, na'á ne mo'ua 'i he tu'unga faka'osi 'o e kanisā totó 'i he 1939. Na'e talamai 'e he'eku tamaí, 'a ia na'e tangutu 'i he ve'e mohenga 'o e Kui Tangatá, na'e tangutu hake 'eku Kui Tangatá 'i hono mohengá, 'o sio takai holo 'i hono loki he falemahakí 'o hangē ha'ane lea ki ha ha'ofangá, peá ne pehē, "Pea 'i ha toe me'a, 'e ngaahi tokoua, 'oku totonu ke tau fakakaukau hangatonu."

'I he'eku lea ko 'ení, kātaki 'o manatu'i pea fakakaukau hangatonu ki he ngaahi tefito'i tokāteline 'o Kalaisi 'a ia 'oku kau ai 'a e 'ofa 'oku ma'u he'etau Tamai Hēvaní ma'a Hono ngaahi 'ofefiné, 'a ia 'oku mahu'inga mo fie ma'u ki he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oní'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Oku ou tui 'oku 'i ai ha ngaahi mo'oni 'oku fie ma'u ke mahino ki he tangata mo e fefine fakatou'osi fekau'aki mo e fatongia mahu'inga 'o e hou'eiki fefiné 'i hono fakamālohia mo langaki hake e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní.

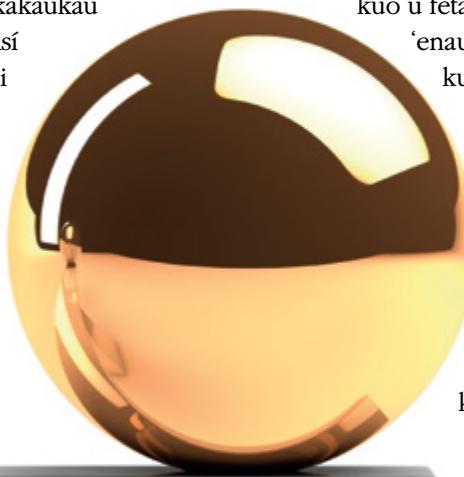
Ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine

fakalaumālie 'ofeina kitautolu 'o 'etau Tamai Hēvaní. Na'a tau nofo mo Ia 'i he maama fakalaumālié. Na'e fokotu'u 'e he Tamai Hēvaní ha palani ke tokoni'i 'Ene fānaú ke nau a'usia e taupotu taha 'oku nau malavá, kae lava 'o fakahoko e misiona 'o hono "fakahoko 'a e mo'ui ta'ematé mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá" (Mōsese 1:39).

'Oku 'i ai e ni'ihi 'oku nau fehu'ia e tu'unga 'o e hou'eiki fefiné 'i he palani 'a e 'Otuá pea 'i he Siasi. Kuo 'initaviu au 'e ha kau faiongoongo fakapule'anga mo fakavaha'apule'anga fe'unga ke u 'ilo'i ko e lahi taha 'o e kau faiongoongo

kuó u fetalanoa'aki mo iá kuo 'osi 'i ai pē 'enau lau ki he tefitó ni. Ko e tokolahi kuo nau 'eke ha ngaahi fehu'i 'o pehē ko e kakai fefiné ko ha kau mēmipa mo'ulaloa 'i he Siasi. 'Oku 'ikai ha mo'oni 'e taha 'o e fakakaukau ko iá.

Tuku ke u fokotu'u atu ha ngaahi me'a mahu'inga 'e nima ke fakalaulauloto mo fakakaukau hangatonu ai felāve'i mo e kaveinga mahu'ingá ni.

1. 'Oku fie ma'u 'e he Tamaí mo e 'Aló hotau hakeaki'i.

Na'e fakatupu 'e he'etau Tamai Hēvaní 'a fafine mo tangata fakatou'osi, 'a ia ko Hono ngaahi 'ofefine mo e ngaahi foha fakalaumālie. 'Oku 'uhinga 'eni 'oku ta'engata 'a e tu'unga tangata pe fefiné. 'Oku fakataumu'a 'a 'Ene pa-laní ke tokoni'i 'a kinautolu kotoa pē 'oku nau fili ke mui-mui kiate Ia mo Hono 'Alo, ko Sisū Kalaisí, ke ma'u honau iku'anga ko e kau 'ea-hoko 'o e mo'ui ta'engatá.

'Oku haohaoa 'a e Tamai Hēvaní mo Hono 'Aló. 'Okú Na tokaima'ananga pea mahino 'a e ngaahi me'a kotoa pē kiate Kinaua. Ikai ngata aí, 'oku haohaoa 'Ena 'amanaki lelei kiate kitautolú. Ko 'Ena ngāué mo Hona nāunaú ke hakeaki'i 'Ena fānaú.

Ko ia, kapau ko 'Ena taumu'a mahu'ingá hotau hakeaki'i, pea kapau 'okú Na tokaima'ananga mo haohaoa, ta 'oku mahino kiate Kinaua 'a e founga lelei taha ki hono teuteu'i, ako'i, mo tataki kitautolu ke tau ma'u 'a e faingamālie ma'ongō'onga taha te tau fe'unga ai ke ma'u 'a e hakeaki'i. 'Oku 'afio'i he'etau Tamai 'i Hēvaní e me'a kotoa pē, tomu'a 'afio ki he me'a kotoa pē, pea mahino kiate Ia 'a e me'a kotoa pē. 'Oku haohaoa e mahino 'okú Ne ma'ú, 'Ene potó, mo 'Ene 'ofa kiate kitautolú. Ko e mo'oni kuo pau ke tau loto-taha 'oku 'afio'i he'etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Aló 'a e ngaahi faingamālie 'oku fie ma'u 'e he ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá ke nau teuteu'i lelei taha ai 'a e fāmili 'o e tangatá ki he mo'ui ta'engatá.

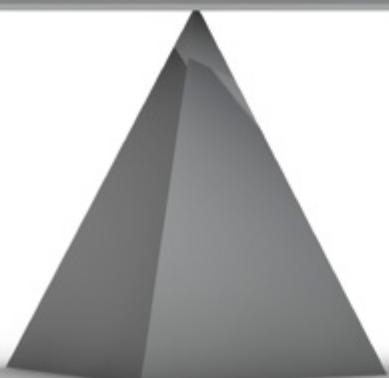
'Oku tau takitaha ma'u 'a e faingamālie ke fili pe 'oku tau tui ko 'etau Tamaí 'a e 'Otuá, ko e Kalaisí 'a Sisū, pea 'oku 'i ai 'Ena palani kuo 'osi fokotu'u ke tokoni'i kitautolu ke tau toe foki ki 'api kiate Kinaua. Ko e mo'oni, 'oku fie ma'u hení 'a e tuí. 'Oku kamata 'etau fakamo'oní mo 'etau fiemālie faka'atamaí, mo hotau tu'unga lelei 'i he'etau loto fiemālie ke tui ko e mo'oni 'oku 'afio'i 'e he'etau Tamai Hēvaní 'a e lelei tahá.

2. 'Oku pule'i e Siasí 'o fakafou 'i he Ngaahi Kī 'o e Lakanga Fakataula'eikí.

Ko e Siasi 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ko e Siasi ia 'o e 'Eikí, pea 'oku pule'i 'a Hono Siasí 'o fakafou 'i he mafai mo e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí. "Ko e ngaahi ki 'o e lakanga fakataula'eikí ko e mafai ia kuo foaki 'e he 'Otuá ki he kau taki 'o e lakanga fakataula'eikí ke nau tataki, tokanga'i, pea mo pule'i 'a hono faka'aonga'i 'o Hono lakanga fakataula'eikí 'i he māmaní." 'Oku pule'i hono ngāue 'aki 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí 'e kinautolu 'oku nau ma'u 'a hono ngaahi kií (vakai, T&F 65:2; 81:2; 124:123). . . [pea] mo ma'u e totonu ke tokanga'i mo tataki e Siasi 'i ha 'ēlia kuo vahe'i."¹

'Oku fakangofua 'e kinautolu 'oku ma'u 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí ki he kakai kotoa pē 'oku nau tokoni pe ngāue faivelenga 'i he malumalu 'o 'enau fakahinohinó ke nau faka'aonga'i e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí mo ma'u

*Hangē pē ko e 'ikai lava ha fefine 'o ma'u ha fānau ta'e kau
ai ha tangatá, 'oku pehē pē 'a e 'ikai lava 'e ha tangata ke
ne ngāue kakato 'aki e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí ke
fokotu'u ha famili ta'engata, ta'e 'i ai ha fefine. . . . I tu'unga
ta'engatá, 'oku fevahevahe 'aki 'e he husepānití mo e uaifí 'a e
mālohi ke fakatupú mo e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí.*

e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí. 'Oku ngāue 'a e kakai tangata mo fafine kotoa pē 'i he Siasí 'i he malumalu 'o e fakahinohino 'a kinautolu 'oku nau ma'u e ngaahi kií.²

'Oku ou toe fakaongo atu ha me'a na'á ku lea 'aki 'i he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2013: "I he palani lahi 'etau Tamai Hēvaní ki he ma'u lakanga fakataula'eikí, 'oku ma'u 'e he kakai tangatá ha fatongia makehe ke ma'u e lakanga fakataula'eikí ka 'oku 'ikai ko e lakanga fakataula'eikí kinautolu. 'Oku kehekehe e fatongia 'o e kakai tangata mo fafiné ka 'oku mahu'inga tatau pē. Hangē pē ko e 'ikai lava ha fefine 'o ma'u ha fānau ta'e kau ai ha tangatá, 'oku pehē pē 'a e 'ikai lava 'e ha tangata ke ne ngāue kakato 'aki e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí ke fokotu'u ha famili ta'engata, ta'e 'i ai ha fefine. 'I hono fakalea 'e tahá, 'i he tu'unga 'o e ta'engatá, 'oku fevahevahé'aki 'e he husepānití mo e uaifi 'a e mālohi ke fakatupú mo e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí."³

Ko e hā e 'uhinga 'oku fakanofa ai e kakai tangatá—kae 'ikai ko e kakai fefiné—ki he ngaahi tu'unga 'o e lakanga fakataula'eikí? Na'e fakamatala'i 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008) "ko e 'Eikí ia," 'ikai ko ha tangata, "na'á Ne fili ke ma'u 'e he kakai tangata 'i Hono Siasí e lakanga fakataula'eikí" pea na'á Ne tāpuaki'i e kakai fefiné 'aki e "malava ko ia ke fakakakato e kautaha ma'ongo'onga mo fakafo ko 'ení, 'a ia ko e Siasí mo e pule'anga 'o e 'Otuá."⁴ Kuo te'eki ke fakahā mai 'e he 'Eikí e 'uhinga na'á Ne fokotu'u ai Hono Siasí 'o hangē ko ia kuó Ne fakahokó.

Ko e me'á ni, hangē ko ha ngaahi me'a kehe 'oku makatu'unga pē ia 'i he'etau tuí. 'Oku tau tui ko e Siasi 'eni 'a e 'Eikí? 'Oku tau tui kuó Ne fokotu'u ia 'o fakatatau ki He'ene ngaahi taumu'á mo e potó? 'Oku tau tui 'oku lahi faufaua ange Hono potó 'iate kitautolu? 'Oku tau tui kuó Ne fokotu'u Hono Siasí 'i ha founiga 'e hoko ai ko e tāpuaki ma'ongo'onga taha ki he kotoa 'o 'Ene fānau, 'a Hono ngaahi fohá pea mo Hono ngaahi 'ofefiné fakatou'osi?

'Oku ou fakamo'oni ki hono mo'oni 'o e ngaahi me'á ni. 'Oku ou fakamo'oni ko e Siasi 'eni 'o e 'Eikí. 'Oku mahu'inga e kakai fefiné ki he pule'i mo e ngāue 'a e Siasi fakafou 'i he'enau hoko ko ha kau taki 'i he Fine'o'fá, Kau Finemuí, mo e Palaimelí; 'i he'enau hoko ko ha kau faiako, kau faifekau taimi kakato, pea mo e kau ngāue ouau 'o e temipalé; pea 'i he 'apí, 'a ia 'oku ako'i ai e akonaki mahu'inga taha 'i he Siasí.

'Oua na'a ngalo 'iate kitautolu 'oku fakafuofua ki ha vaheua 'e taha 'o e faiako kotoa 'i he Siasí 'oku fakahoko ia 'e he kau fefiné. Ko e konga lahi 'o e founiga fakataki-mu'á 'oku 'omi ia mei hotau tuofafiné. 'Oku lahi e ngaahi faingamālie ke ngāue mo e ngaahi 'ekitivití 'oku palani mo tataki 'e he kau fefiné. 'I he kau mai 'a e hou'eiki fefiné 'i

he ngaahi fakataha alēlea fakauooti mo fakasiteikí pea 'i he ngaahi fakataha alēlea lahi 'i he hetikuota 'o e Siasí, 'oku nau 'omi 'a e 'ilo, poto, mo e palanisi 'oku fie ma'u.

Kuo laka hake he ta'u 'e 20 'eku ako'i e mahu'inga 'o e ngaahi fakataha alēleá, kau ai 'a e mahu'inga 'o e kau mai 'a e kau fafine 'oku nau takí. 'Oku ou 'ilo'i 'oku 'i ai ha kau tangata, kau ai ha kau taki lakanga fakataula'eiki, kuo te'eki ke nau ma'u e mahinó pea 'oku te'eki ke nau fakakau kakato 'a e kau taki fefiné 'i he ngaahi fakataha alēlea fakauooti mo fakasiteikí. 'Oku ou 'ilo'i foki 'oku 'i ai ha kau tangata 'oku nau ngaohikovi'i 'a e kakai fefiné pea 'i he ngaahi tūkunga hāhāmolofia 'e ní'ihí 'oku nau halaia 'i hono ngaohikovia kinautolú. 'Oku 'ikai lelei 'eni 'i he 'ao 'o e 'Otuá. 'Oku ou ongo'i ko e kau tangata 'a ia 'oku nau ngaohikovia e hou'eiki fefiné 'i ha fa'ahinga founiga pē 'e fakamā'u'i kinautolu 'e he 'Otuá 'i he'enau ngaahi angafái. Pea ko ha fa'ahinga taki lakanga fakataula'eiki pē 'oku 'ikai ke ne fakakau 'ene kau taki fefiné 'i he faka'apa'apa kakato 'oku 'ikai ke ne fakalāngilangi'i mo fakahoko totolu e ngaahi kī kuo foaki kiate iá. 'E holoki hono mālohí mo e ivi takiekiná kae 'oua kuó ne ako 'a e ngaahi founiga 'a e 'Eikí.

Ko 'eni, kau fefine, neongo 'oku mahu'inga mo talitali lelei ho'omou ngaahi fale'i 'i he ngaahi fakataha alēlea lelei, 'oku fie ma'u ke mou tokanga ke 'oua na'a mou fua ha fatongia 'oku 'ikai 'amoutolu. Ko e ngaahi fakataha alēlea fakauooti mo fakasiteiki lelei tahá 'a e ní'ihí 'oku falala ai e kau taki lakanga fakataula'eikí ki he kau taki fefiné mo pou-pou'i kinautolu ke nau kau 'i he ngaahi fealélea'akí pea mo faka'apa'apa'i kakato mo pou-pou'i e ngaahi fili 'o e fakataha alēleá 'a ia 'oku fakahoko 'i he malumalu 'o e fakahinohino 'a e kau taki lakanga fakataula'eiki 'a ia 'oku nau ma'u e kií.

3. 'Oku tu'unga tatau pē 'a e kakai tangata mo fefiné 'i he 'ao 'o e 'Otuá.

'Oku tu'unga tatau 'a e kakai tangata mo fefiné 'i he 'ao 'o e 'Otuá mo e Siasí, ka 'oku 'ikai 'uhinga e tataú ia ko e me'a tatau. 'Oku kehekehe e ngaahi fatongia mo e ngaahi me'a-foaki faka-'Otua 'o e kakai tangata mo fefiné 'i honau natulá kae 'ikai 'i honau mahu'ingá pe ivi takiekiná. 'Oku 'ikai ke lau 'e he 'Otuá 'oku lelei ange pe mahu'inga ange 'a e tu'unga tangatá pe fefiné ia 'i he tahá. Na'e pehē 'e Palesiteni Hingikeli ki he hou'eiki fefiné "na'e 'ikai 'uhinga 'etau Tamai Tā'engatá . . . ke ke hoko ko 'Ene fakatupu ma'ulaló."⁵

'Oku kamata ke puputu'u e ní'ihí pea 'ikai ke nau faka-kaukau lelei 'i he taimi 'oku fakafehoanaki ai e ngaahi ngāue 'a e kakai tangatá ki he ní'ihí 'o e hou'eiki fefiné mo e ngaahi ngāue 'a e kau fefiné ki he ngāue 'a e kakai tangatá.

Kuo 'ākilotoa au 'e ha kau fefine 'i he kotoa 'o 'eku mo'uí. 'Oku 'i ai hoku tuofafine 'e toko 3. (Ko au pē 'a e

tamasi'i.) 'Oku 'i ai hoku ngaahi 'ofefine 'e toko 5, maka-puna fefine 'e 24, mo e ngaahi makapuna ua 'e 19. Pea ko e mo'oni, kuo faitāpuekina au 'i he ngaahi ta'u 'e 63 'o 'eku mali ki hoku uaifi ko Papuaá. Na'á ku ako pē mei fuoloa ke fakafanongo kiate ia. Na'á ku 'ilo ko e taimi pē na'á ne pehē ai kuó ne 'osi fakakaukau ki ha me'a pe ma'u ha ongo mālohi fekau'aki mo ha me'a kau ki he fāmilí, na'e lelei ange ke u tokanga ki ai koe'uhí meimeい ko e tūkunga kotoa pē na'e ue'i fakalaumālie ia. Kuó u 'ilo'i tonu e ongo 'oku ma'u 'e he kau fafine mo e ngaahi fa'ē kei talavoú 'i he taimi 'e ni'ihi pea 'oku nau fa'a fehu'ia honau mahu'ingá pea mo 'enau malava ke tokoní. Ka ko ha fakamo'oni au ki he taimi 'oku tafoki ai 'enau ngaahi fakakaukaú mo e lotú ki he langí, 'e tāpuaki'i kinautolu 'aki ha mālohi mo e loto faka-papau 'e mahino ki he Tamaí mo e 'Aló 'enau ngaahi ongó.

'Oku ha'u e kakai fefiné ki he māmaní mo e ngaahi me'a-foaki fakalaumālie mo e ngaahi me'a 'oku malava fakanatula. 'Oku tautaufito ke mo'oni 'eni 'i he a'u ki he fānaú mo e ngaahi fāmilí mo e lelei mo hono lehilehi'i 'o e ni'ihi kehé.

'Oku ma'u 'e he kakai tangata mo fafiné ha ngaahi me'a-foaki kehekehe, ngaahi mālohinga kehekehe, mo e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi ongo kehekehe. Ko e taha ia 'o e ngaahi 'uhinga mahu'inga 'oku tau takitaha fie ma'u ai e tokotaha takitaha. 'Oku fie ma'u ha tangata mo ha fefine ke fa'u ha fāmili, pea 'oku fie ma'u ha kau tangata mo ha kau fafine ke fakahoko e ngāue 'a e 'Eikí. 'Oku fefakakakato-'aki ha husepāniti mo ha uaifi 'okú na ngāue fakataha 'i he angatonú. Tuku mu'a ke tau tokanga ke 'oua te tau feinga ke kaunoa 'i he palani mo e ngaahi taumu'a 'a 'etau Tamaí Hēvaní 'i he'etau mo'uí.

4. 'Oku ma'u 'e he fānau kotoa pē 'a e 'Otuá e hū-'anga ki he ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí.

'I he taimi 'oku 'alu ai e kakai tangatá mo e hou'eiki fafiné ki he temipalé, 'oku fakatou fakakoloa'i kinautolu 'aki e mālohi tatau, 'a ia ko e mālohi 'o e lakanga fakataula-eikí. Neongo 'oku tataki 'a e mafai 'o e lakanga fakataula-eikí 'o fakafou 'i he ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí, ka 'oku ma'u pē e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí 'e he kakai tangata mo'ui tāú, 'oku malava ke hū 'a e fānau kotoa pē 'a e 'Otuá ki he mālohi mo e ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí.

Hangē ko e fakamatala 'a Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmitá (1876–1972) 'o pehē: "'Oku 'ikai fakangatangata pē 'a e ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí ki he hou'eiki tangatá pē. 'Oku toe lilingi atu foki e ngaahi tāpuakí ni ki he . . . hou'eiki fafine faivelenga kotoa pē 'o e Siasí. . . . 'Oku foaki 'e he 'Otuá ki Hono ngaahi 'ofefiné 'a e me'afoaki mo e tāpuaki fakalaumālie kotoa 'e lava ke ma'u 'e hono ngaahi

fohá, 'o fakafou 'i he lakanga fakataula'eikí."⁶

Ko kinautolu kuo nau hū atu 'i he ngaahi vai 'o e papi-taisó pea toku ma'u 'a honau 'enitaumení 'i he fale 'o e 'Eikí 'oku nau fe'unga ki he ngaahi tāpuaki lelei mo faka'ofo'ofá. Ko e 'uhinga mo'oni 'o e 'enitaumení ko ha me'afoaki 'o e mālohi. Ko kinautolu kotoa pē 'oku nau hū ki he fale 'o e 'Eikí 'oku nau kau 'i he ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí.

'Oku mohu 'alo'ofa 'etau Tamai Hēvaní 'aki Hono mālohi. 'Oku lava ke ma'u 'e he kakai tangata mo e hou'eiki fafine kotoa e mālohi ko 'ení ke tokoni 'i he'enau mo'uí. 'E lava ke ma'u 'e kinautolu kotoa kuo nau fai e fuakava toputapu mo e 'Eikí pea faka'apa'apa'i e ngaahi fuakava ko iá 'e malava ke nau ma'u ha fakahā fakatāutaha, ke faitāpuekina 'i he tauhi mai 'a e kau 'āngeló, ke fefolofolai mo e 'Otuá, ke ma'u 'a e kakato 'o e ongoongoleleí, pea ko hono tumutumú, ke hoko ko e kau 'ea-hoko fakataha mo Sisú Kalaisi, ki he me'a kotoa 'oku 'a 'etau Tamaí.

5. 'Oku fie ma'u 'e he Siasí e ivi takiekina pea mo e tui 'a e kau fafiné.

'Oku fie ma'u lahi ange e le'o afea, makehe mo e tui 'a e hou'eiki fafiné. 'Oku tau fie ma'u kinautolu ke aka 'a e tokāteliné, pea ke mahino kiate kinautolu 'a e me'a 'oku tau tui ki aí koe'uhí ke lava 'o fai 'enau fakamo'oni fekau'aki mo hono mo'oni 'o e ngaahi me'a kotoa pē—tatau ai pē pe ko e fakahoko e ngaahi fakamo'oni ko iá 'i ha nofo takai 'i ha afi he kemi 'a e Kau Finemuí, 'i ha houalotu fakamo'oni, pe 'i ha tohinoa he 'initanetí ki he kakaí, pe 'i he Facebook. 'E lava 'e he kau fafine faivelenga pē 'o e Siasí 'o fakahā ki he māmaní 'a e 'ulungaanga mo e tui 'a e hou'eiki fafine 'o e 'Otuá 'a ia kuo nau fai ha ngaahi fuakavá.

He 'ikai ke tau lava 'o mamata ki hano fakasi'isi'i e mahu'ingá mo teke'i ki he tafa'akí e ngaahi taumu'a 'a e 'Otuá. 'Oku ou fakaafe'i tautaufito ki he kau fafine 'i he Siasí kotoa ke nau fekumi ki he fakahinohino 'o e langí 'i hono 'ilo'i e me'a te nau lava 'o fai ke vahevahé 'enau tuí mo e fakamo'oni pea mo e kakaí kotoa. He 'ikai lava 'e he kau Taki Mā'olungá mo e kau fafine 'a ia ko e kau 'ōfisa lahí ke fai toko taha ia. He 'ikai lava 'e he lau faifekau taimi kakató ke fakahoko toko taha pē ia. He 'ikai lava 'e he kau taki lakanga fakataula'eikí mo e kau taki 'o e ngaahi houalotú 'o fakahoko toko taha ia. Kuo pau ke tau taukave'i kotoa 'a 'etau Tamai Hēvaní mo 'Ene palaní. Kuo pau ke tau taukave'i kotoa 'a hotau Fakamo'uí mo fakamo'oni ko Ia ko e Kalaisí, pea kuo toe fakafoki mai Hono Siasí ki he māmaní, pea 'oku 'i ai e me'a ko e tonu mo e hala.

Kapau 'oku tau fie ma'u e loto-to'a ke lea 'aki mo taukave'i 'a e Siasí, kuo pau ke tau tomu'a teuteu'i kitautolu

‘o fakafou ‘i he ako ‘a e ngaahi mo‘oni ‘o e ongoongoleleí. ‘Oku fie ma‘u ke tau fakamāloha ‘etau ngaahi fakamo‘oni ‘o fakafou ‘i he faivelenga, ako faka‘aho e folofolá pea mo fakahoko ‘a e tala‘ofa ‘a Molonaí ke tau lava ke “ilo‘i hono mo‘oni ‘o e ngaahi me‘a kotoa pē” (Molonai 10:5) kapau te tau fekumi ki ai ‘i he lotu loto-fakatōkilalo mo e ako.

‘Oua te tau toe nofo ‘o feinga ke toe fokotu‘utu‘u pe liliu e palani ‘a e ‘Otuá. ‘Oku ‘ikai ke tau ma‘u ha taimi ke fakahoko ai ia. Ko ha ngāue maumautaimi ia ke feinga ke ilo‘i a e founiga ke fokotu‘u kehe ‘a e Siasi ‘o e ‘Eikí. Ko e ‘Eikí ‘a e ‘ulu ‘o e Siasi ni, pea ‘oku tau muimui kotoa ki He‘ene fakahinohinó. ‘Oku fie ma‘u ‘e he kau tangata mo fafine fakatou‘osi ke lahi ange ‘enau tuí mo e fakamo‘oni ki he mo‘ui mo e Fakalelei ‘a hotau ‘Eiki ko Sisū Kalaisí mo ‘ilo lahi ange ki He‘ene ngaahi akonakí mo e tokāteliné. ‘Oku tau fie ma‘u ha ‘atamai ma‘a kae lava ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oni ‘o ako‘i kitautolu ‘i he me‘a ke fai mo lea ‘akí. ‘Oku fie ma‘u ke tau fakakaukau hangatonu ‘i he māmani mo‘uveu mo ta‘etoka‘i ko ‘eni ki he ngaahi me‘a ‘a e ‘Otuá.

Kau fafine, ‘oku makehe ‘a e lahi mo e ola homou ivi takiekiná—ko e taha ia he ‘ikai lava ‘e he hou‘eiki tangatá ke a‘usia ‘i he fakahoko e founiga tatau. He ‘ikai lava ‘e ha taha ‘o taukave‘i hotau Fakamo‘uí ‘aki ha faka‘ai‘ai mo ha mālohi lahi ange ‘iate kimoutolu—ko e ngaahi ‘ofefine ‘o e ‘Otuá ‘a ia ‘oku mou ma‘u ha loto mālohi mo ha tui ‘oku pau. ‘Oku mālohi ‘a e le‘o ‘o ha fefine papi ului pea ‘oku

fie ma‘u ‘e he Siasi homou ngaahi le‘ó ‘o lahi ange ‘i he taimí ni ‘i ha toe taimi.

‘Oku ou tuku atu ‘eku fakamo‘oni pea ‘oku ou fakamo‘oni ‘oku tau mo‘ui ‘i ha kuonga mo ha taimi kuo pau ke tau uouangataha ai—kau tangata mo e kau fafine, talavou mo e finemui, fānau tangata mo e fānau fefine. Kuo pau ke tau taukave‘i fefeka e palani ‘a ‘etau Tamai Hēvaní. Kuo pau ke tau taukave‘i Ia. ‘Oku te‘eki Ia ki he tafa‘akí. He ‘ikai lava ke tau tu‘u noa pē ko e kāngalotu ‘o e Siasi pea faka‘atā e me‘a ko iá ke kei hokohoko atu pē ‘o ‘ikai ke tau lototo‘a fe‘unga ke lea hake mo taukave‘i e ‘Eikí mo Hono Siasi.

Fakatauange ke faitāpuekina kitautolu ‘e he ‘Otuá ‘aki e lototo‘a ke ako pea ke ‘ilo‘i ‘a e ngaahi mo‘oni mahinogofua ‘o e ongoongoleleí pea ke vahevahe kinautolu he faingamālie kotoa pē te tau ma‘ú. ■

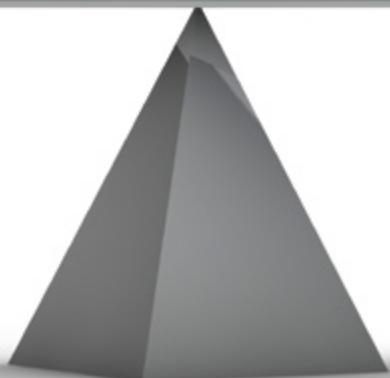
Mei ha lea ‘i ha fakataha‘anga lotu na‘e fai ‘i he ‘Univēsiti Pilikihami Tongí ‘i he ‘aho 20 ‘o ‘Aokosi 2013. Ke ma‘u kakato ‘i he lea Faka-Pilitāniā, ‘alu ki he speeches.byu.edu.

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. *Tohi Tu‘utu‘uni Fika 2: Ko Hono Pule‘i ‘o e Siasi* (2010), 2.1.1.
2. Vakai, *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasi: Siosefa Sāmita* (2007), 119.
3. M. Russell Ballard, “Ko ‘Eku Ngāue ‘Eni mo Hoku Nāunaú,” *Liahona*, Mē 2013, 19.
4. Gordon B. Hinckley, “Women of the Church,” *Ensign*, Nov. 1996, 70.
5. Gordon B. Hinckley, “Stand Strong Against the Wiles of the World,” *Ensign*, Nov. 1995, 98.
6. Joseph Fielding Smith, “Magnifying Our Callings in the Priesthood,” *Improvement Era*, Sune 1970, 66.

Neongo ‘oku tataki e mafai ‘o e lakanga fakataula ‘eikí ‘o fakafou ‘i he ngaahi kī ‘o e lakanga fakataula ‘eikí, ka ‘oku lava ke ma‘u ‘a e lakanga fakataula ‘eikí ‘e he kakai tangata mo‘ui tāú, pea ‘oku ‘atā e mālohi mo e ngaahi tāpuaki ‘o e lakanga fakataula ‘eikí ki he kotoa ‘o e fānau ‘a e ‘Otuá.

NA'Á KU ONGO'I KE U TU'U

Kuo palani ha kemi pō kakato mo e Ngaahi 'ekitivitī kotoa pē 'oku fai 'i tu'á ki he Falaité mo e Tokonakí, pea na'á ku vēkeveke ke u 'alu mo hoku fohá. Na'e 'i ai ha ngāue fakataimi 'a Kali pea na'e pau ai ke ngāue he 'aho Falaité, ko ia na'á ku fokotu'u ange te u 'ave ia 'i he efiafi Falaité he tuku 'a e ngāue. Na'á ma palani ke tau 'i ha hala fakakavakava 'i 'olunga he feitu'u fai'anga kemí pea toki lue hifo ki lalo.

'I he'ema a'u atu ki he hala fakakavakavá, na'e fakapo'uli, pea ko ha konga si'i pē 'o e māhiná, mo ha ni'ihí 'o e ngaahi fetu'ú na'e ulo 'i he langí. Na'e fāsi'i 'aupito e hala ki he feitu'u fai'anga kemí pea na'e lele atu 'i he ve'e lilifa fakataha mo e vaitafé. Ne

fakafuofua na'á ma mama'o 'aki ha iate 'e meimeei 300 (275 m) 'i 'olunga 'i he vaitafé 'i he kamata 'ema lue laló.

Na'e 'ikai mama'o atu 'ema fononga he halá kuo kamata holo e ulo 'o e kasá, pea na'e kamata ke pulia e halá 'i he taimi 'e n'ihi 'i he mate 'a e māmá. Fakafokifā pē na'á ku ongo'i ke u tu'u. Na'á ku tu'u fakafokifā ka na'á ku toe manga ki mu'a 'i ha sitepu 'e ua. Na'e toe pehē mai e ongo pe le'o ko iá, "Tu'u!"

Na'á ku toe tu'u. Na'e mei tau 'a Kali 'iate au, 'a ia na'e pipiki mai pē 'i mui 'iate au.

"Tangata'eiki, ko e hā e me'a 'oku hokó?" ko 'ene fehu'í mai ia.

Na'á ku fakamatala ange fekau'aki

mo e ue'i 'a e laumālié, peá u talaange 'oku fie ma'u ke ma foki ki 'api peá ma toki foki pongipongi mai.

Na'á ne tali mai, "Tangata'eiki, 'oku ou lava 'o sio ki he afi 'i he nofo'anga kemí." "Oku 'ikai lahi hono mama'o he maile 'e tahá (km 'e 1.6.)"

'I he'eku 'ilo'i ko ia na'e ha'u e ue'i mei he Laumālie Mā'oni'oní, na'á ku talaange ke 'oua te ma toe lue. Kuo mate e kasá, ko ia na'á ma lue tokanga 'aupito 'i he'ema lue foki hake 'i he halá. Na'e loto-mamahí 'a Kali pea na'e 'ikai ke ne fu'u loko lea 'i he'ema foki ki 'apí.

'I he pongipongi hono hokó na'á ma foki atu ki he hala fakakavakavá pea toe kamata 'ema lue laló. Ko e koloa pē 'e lava 'a Kali 'o kau ki he ngaahi 'ekitivitī 'o e 'aho Tokonakí. Na'á ma fakavavevave atu kae 'oua kuo, pulia fakafokifā pē 'a e halá! Pea na'á ma toki fakatokanga'i ha me'a. Ko e feitu'u tatau pē ia na'á ma tu'u ai he pō kimu'á.

Na'e pehē mai 'e Kali, "Tangata'eiki, 'oku 'ikai toe si'i hifo 'i he 'iate 'e 100 (mita 'e 91) 'o hangatonu hifo ki he vaitafé." "Na'á ta mei mate!"

Na'e lele hangatonu atu e lilifá 'i lalo 'iate kimaua ki he vaitafé. Na'e 'i ai ha fo'i luo 'i mu'a 'iate kimaua 'a ia na'e meimeei fute 'e 12 (3.6 m) hono fālahí, ko e tupu mei ha afā na'e toki tō.

Na'á ma fe'ohofaki mo Kali mo e 'alu noa pē homa lo'imató. Peá ma kaka leva ki ha fo'i hala 'e taha 'o lue ai 'o a'u ki he feitu'u fai'anga kemí. Na'á ma a'u atu pē fe'unga tonu mo e ma'u me'atokoni pongipongí.

Na'e totonus ke tuku ha faka'ilonga fakatokanga 'i he 'uluaki halá ka na'e 'ikai. Fakamálō pē, na'e ha'u ha fakatokanga mei he Laumālie Mā'oni'oní kiate kimaua. ■

Ronald D. Colby, 'Iutā, USA

FAKAAVA HO'Ô TOHI 'A MOLOMONÁ

'I he'eku hoko ko e alēlea'anga mā-'olunga 'o e Siteiki Viena 'Aosituliá, na'á ku 'alu ki ha uooti 'i Viena tu'o taha he māhina. Koe'uhí 'oku ou nofo 'i ha maile 'e 120 (kilomita 'e 190) mei Viena, na'á ku fa'a heka 'i he lēlué ke 'alu ki ai.

Iha Sāpate 'e taha, hili 'eku foki ki 'api mei ha 'a'ahi ki he uōtī, na'á ku lotomamahi 'i he'eku 'ilo'i 'oku pulia 'eku ualetá. Na'á ku hoha'a koe'uhí na'e 'ikai ke u 'ilo'i pe na'e mole 'eku ualetá, pe na'e kaiha'asi. Na'e 'i he'eku ualetá ha ki'i pa'anga si'isi'i, 'eku lekomeni temipalé, ki'i kaati pangikē, mo e ngaahi kaati mahu'inga kehe.

Na'e faingata'a ke u tokanga ki he ngāuē 'i he 'aho hono hokó. Na'á ku toutou fehu'i pē kiate au, "Ko e fē taimi fakamuimuitaha na'á ku ngāue 'aki ai e ualeta ko iá? Na'á ku tuku nai ia 'i ha feitu'u?" Na'á ku fetu'utaki ki he kau polisí, tau'anga lēlué, mo e pīsope 'o e uooti ko ia na'á ku 'alu ki ai. Ne 'ikai ma'u ia 'e ha taha. Na'á ku lotu foki, pea na'e kamata ke fefeka 'eku ngaahi lotú 'i he 'aho takitaha. Na'e 'ikai ke u mohe lelei he pō ko iá.

Lolotonga 'eku lotu pongipongi 'i he 'aho hono hokó, ne u ongo'i ha ue'i fakalaumālie mālohi ke fakaava hake 'eku Tohi 'a Molomoná kae lava ke ma'u e tali ki he'eku palopalemá. Na'á ku tukunoa'i 'i he taimi pē ko iá 'a e ongō koe'uhí he 'oku 'ikai ha ngaahi potufolofola 'i he Tohi 'a Molomoná 'e fekau'aki mo 'eku ualeta molé.

Na'e toe vilitaki mai e ongō kiate au: "Ko e hā e 'uhinga 'okú ke veiveiuia aí? Kuo pau ke ke 'uluaki ma'u e tuí pea toki hoko ha mana! Fakaava pē 'a e tohí. E 'oatu 'e he 'uluaki potufolofola te ke laú e tali ki ho'o palopalemá."

Na'á ku si'aki 'a e ongo ko 'ení koe'uhí ko ha faka'amu pē ia. Ka ne

fefa'uhí e ongo ko 'ení pea faifai peá u pehē ke u muimui ki ai. Na'á ku tu'u hake, 'alu ki hoku tesí, pea to'o hake 'eku Tohi 'a Molomoná. Na'e 'ikai ke u fa'a tatali ke sio pe ko e hā e me'a te u ma'u. Na'e 'ikai te u huke ha peesi ki mu'a pe ki mui 'i he peesi na'á ku fakaava hake ki aí. Na'á ku fakaava hake pē e tohí 'o lau e Sēkope 3:1: "Sio ki he 'Otuá 'i he 'atamai 'oku tu'u ma'u, pea lotu kiate ia 'i he fu'u tui lahi, pea te ne fakafiemālie'i 'a kimoutolu 'i homou ngaahi faingata'a-iá, pea te ne taukapo'i 'a kimoutolu." Na'e lōmekina hoku lotó pea na'e 'ikai ke u toe lava 'o hoko atu 'eku laú.

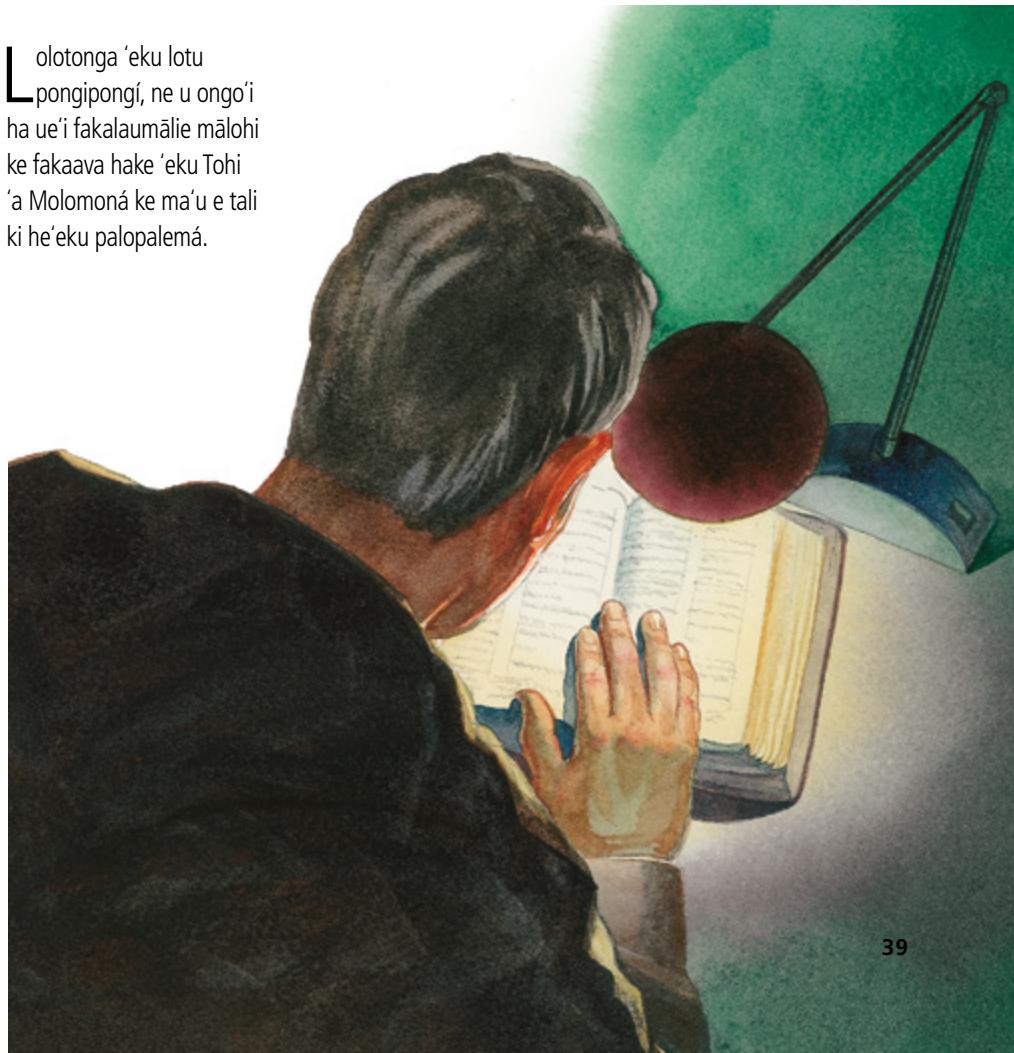
'E taukapo'i au 'e he 'Eikí! Na'á ku

'alu fiemālie ki he ngāuē. 'I he 11:00 pongipongí, na'á ku ma'u ha telefoni mei he polisi 'i he tau'anga lēlué 'o fakahā mai kiate au kuo 'ilo 'eku ualetá. Hili ha 'aho 'e taha mei ai ne u ma'u 'eku ualetá. Na'e 'ikai ke to'o ha me'a mei ai.

Na'e fakafiemālie'i au 'e he 'Eikí 'i he'eku faingata'a-iá. Na'á ne taukapo'i au. Kuo tali 'e he'eku Tamai Hēvaní 'eku ngaahi lotú 'i ha founiga fakahangatonu mo fakataautaha 'o fakafou 'i he Tohi 'a Molomoná. Na'á ku sai'ia ma'u pē 'i he Tohi 'a Molomoná, ka na'e hoko ia 'o mahu'inga lahi ange kiate au, hili e a'usia ko 'ení. ■

Eduard Mayer, Upper Austria, Austria

L olotonga 'eku lotu pongipongi, ne u ongo'i ha ue'i fakalaumālie mālohi ke fakaava hake 'eku Tohi 'a Molomoná ke ma'u e tali ki he'eku palopalemá.

KO HONO 'UHINGA 'OKU OU 'OFA AI 'I HE TOHI 'A MOLOMONÁ

Ihe meimei ta'u 'e 30 kuo hilí na'á ku fuofua faka'uli ai ki 'Iutá. Na'á ku mo'ui ta'e faka-Kalisitiane 'aupito ka na'á ku fie ma'u ke u liliu. Na'e 'ikai ke u 'ilo pe 'e fefé.

'I hoku efiafi hono ua 'i 'Iutaá, ne u tu'u 'i ha mótele 'i ha ki'i kolo siisi'i 'i he fakatonga 'o 'Iutaá. 'I he 'omai ko ia 'e he fefine 'i he 'ōfisí ha kī 'o e lokí, na'á ku 'eke ange pe ko ha Māmonga ia. Na'á ne tali fiefia mai, "Io, ko e Māmonga au." Na'á ne malimali fiefia, mo toe pehē mai, "Kuó ke lau 'emau tohi ma'ongo'onga, ko e Tohi 'a Molomoná?" Na'á ku fakatou 'ohovale mo mahu'inga'ia, peá u talaange kuo te'eki ai.

Na'á ne pehē mai, "'Oku 'i ai ha tatau 'i ho lokí." "'Oku 'ikai ke 'i ai ha me'a fakafiefia ia ma'au 'i he koló ni, ko ia 'oku tonu ke ke lau e tohi ko 'ení."

Na'á ku fakamálō kiate ia peá u 'alu mo 'eku kató ki hoku lokí. Na'á ku sio ai ki ha tohi takafi molū lanu melomelo mālohi na'e ui ko e Tohi 'a Molomoná na'e hili 'i he ki'i tēpile he ve'e mohengá.

Na'á ku fakaava noa'ia hake e tohí ofi ki lotomálie 'o lau ha ngaahi veesi si'i, kae 'ikai pē hū ha me'a ia

ki he'eku fakakaukaú. Na'e 'ikai mahino ha me'a kiate au. 'I he'eku lotomamahí, ne u tuku hifo 'a e tohí peá u mavahe mei hoku lokí, mo e hala ke ongo'i ha me'a. Ne u faka'uli holo kae 'oua kuó u ma'u ha pā—ko ha feitu'u fakapo'uli, mo palakū. Na'á ku hū ki loto peá u ongo'i loto-mamahí, li'ekina, mo siva e 'amanaki lelei 'i he taimi pē ko iá. Na'á ku tu'u ai 'i ha ngaahi miniti si'i peá u toki tafoki 'o lue fakavavevave ki tu'a, mo fakapapa'u'i ai pē he 'ikai ke toe fakamoleki ha taimi 'o 'eku mo'ui 'i ha fa'ahinga pā.

Na'á ku foki longomo'ui ki hoku loki he mótelé peá u to'o hake 'a e Tohi 'a Molomoná. Na'á ku tū'ulutui 'i he 'ao 'o e 'Eikí, 'a ia na'e si'i 'eku 'ilo fekau'aki mo Iá, pea na'á ku tangi leva kiate Ia ke Ne 'alo'ofa mai kiate au. Na'á ku kole kiate Ia ke fakamolemole'i au 'i he ngaahi fehalaaki 'i he'eku mo'ui mo tokoni'i au ke mahino 'a e me'a na'á ku lau 'i he Tohi 'a Molomoná, ke 'ilo'i pe ko ha palōfita mo'oni 'a Siosefa Sāmita, pea ke 'ilo'i pe 'oku tonu ke u kau ki he Siasi Māmongá.

Na'á ku fakaava hake 'a e tohí 'i he loto 'apasia pea lau 'a e 'uluaki veesi

na'á ku sio ki aí: "'Oku ou vīkiviki 'i he lea mahinongofuá; 'oku ou vīkiviki 'i he mo'oní; 'oku ou vīkiviki 'i hoku Sisuú, he kuó ne huhu'i 'a hoku laumālié mei heli" (2 Nīfai 33:6). Na'e tō hoku lo'imatá pea māfana mo hoku lotó. Na'e 'omi 'e he ngaahi leá ha ongo fakaofo 'o e 'amanaki leleí—ko ha maama ia 'o Sīsū Kalaisi 'okú ne ta'alo mai ke u ha'u kiate Ia.

Na'á ku toe tū'ulutui 'o lotu, mo tangi 'o kole ki he 'Eikí ke Ne tataki au. Pea na'á ku toe fakaava 'a e tohí 'o kamata lau e 'uluaki vahe 'o e 1 Nīfai. Na'á ku ofo mo'oni 'i he mālohi ta'e hano tatau, mo e mā'oni'oni, mo e mo'oni 'o e ngaahi lea mo e fakamo'oni 'a Nīfai. Na'á ku lau 'o a'u ki he 2:00 he pongipongi hono hokó, he na'e fakaava 'e he 'Eikí 'eku 'iló kae lava ke mahino e me'a na'á ku laú.

Hili ha māhina 'e ono mei ai na'e papitaiso au ko ha mēmipa 'o e Siasi fakaofo, mo mo'oni ko 'ení. 'Oku ou 'ilo na'e faitāpuekina au 'e he 'Eikí ke u 'ilo mo lau e Tohi 'a Molomoná—'a e tohi na'á ne fokotu'u 'a 'eku tuí mo e fakamo'oni kia Sīsū Kalaisi. ■

Steve Rahawi, Kalefōnia, USA

Na'á ku sio 'i hoku loki 'i he mótelé ki ha tohi takafi molū lanu melomelo mālohi na'e ui ko e Tohi 'a Molomoná.

NA'Á KU OHI NAI HA FĀNAU PE KO E MATALA'I'AKAU?

Ne mau hiki ki ha ki'i fale si'isi'i mo ha loto 'ata'atā faka'ofo'ofa, 'i he taimi na'e kei iiki ai 'ema fānaū. Na'e 'i ai ha konga kelekele 'i he ongo tafa'aki 'o e matapā 'i mu'á na'e te'eki ke tō ha matala'i'akau ai, pea neongo na'e si'isi'i pē 'eku 'ilo ki he tō ngoué, ka na'á ku fiefia ke tō ai 'a e matala'i'akau. Na'á ku fakatau mai ha tohi ki he tō ngoué pea 'ota mai mo e katiolka ki he 'akaú pea mo e tengai'i'akaú 'o ako fakalelei ia.

Na'á ku palani 'eku ngoué 'i he ngaahi māhina si'i hono hokó, 'o teuteu'i e kelekelé, pea tō leva ha tengai'i matala'i'akau 'e 200 tupu lahi. Na'á ku 'ilo'i 'e 'osi ha ngaahi māhina si'i kimu'a peá u toki sio ki ha ngaahi ola, ka na'á ku fa'a vakai'i ma'u pē e ngoué pe 'oku mo'ui. Na'e kamata ke matala 'eku matala'i'akau 'i he konga kimu'a 'o e fa'ahita'u failaú, 'o kamata 'i he fanga ki'i misimisi lanu väleti ikí pea toki hoko ki he tafotilá. 'I he vaeua'anga mālie 'o e fa'ahita'u failaú na'e fonu 'a 'eku ngaahi puha matala'i'akau 'i he tiulipe faka'ofo'ofá. Na'á ku 'ofa 'i he 'eku ngoué, pea na'á ku fa'a tangutu ma'u pē 'i he sitepu 'i mu'á ke sio pē ki he matala'i'akau.

'I ha ho'atā 'e taha na'e ha'u homa 'ofefine ta'u fā ko 'Emelií, mo hano kaungāme'a ke na va'inga. Kimu'a pea toki ha'u e fa'ē 'a hono kaungāme'a ke 'ave iá, na'e fāifeinga mai e ongo tamaiki fefiné 'i he matapā 'i peitó, mo ha falukunga tiulipe 'i hona nimá. Na'á na lea fiefia mai, "Sio mai ki he me'a na'á ma 'omi ma'aú." Ko e meimeei kotoa pē ia 'o e matalá kuó na pakí.

'Oku matala tu'o taha pē 'a e tiulipé 'i he ta'u. Na'á ku loto-mamahi —na'e lahi fau 'eku ngāue na'e faí, pea fuoloa 'eku tatali ki he matalá. Na'a mau fakafonu matala'i'akau 'eku ngaahi vāsí pea 'alu 'a e kaungāme'a 'o 'Emelií mo e toenga 'o e matala'i 'akaú ki honau 'api. 'I he 'eku lāunga ki he 'eku fa'eé fekau'aki mo e fakatamakí, kimui ange, na'á ne pehē mai, "Ko e me'a lelei ia ho'o ohi hake e fānaú kae 'ikai ko e matala'i'akau."

Na'á ku 'ilo'i leva na'e fie ma'u ke liliu e anga 'o 'eku fakakaukaú. Na'á ku manatu'i 'a e fo'i hiva Palaimeli na'á ku hiva'i mo 'eku ongo tamaiki fefiné ki hono tānaki 'o e matala'i'akau:

*Si'i fa'ē, kuó u manatua ai koé.
Si'i fa'ē ko 'eku 'ofa he matalá, ke
'alaha manongi 'i ho'o mo'ui.¹*

Na'á ku sio ki he maumau 'o 'eku ngoué, ka na'e sio 'a e ongo tamaiki fefine ta'u faá ni ki ha tō'onga 'o e 'ofá.

Na'e fie ma'u 'a e fa'a kātakí 'i he tō e ngoué matala'i'akau, pea 'i he mahino kiate au e tūkunga ko 'ení 'o fakafou 'i he anga e fakakaukaú 'o hoku 'ofefiné na'e toe lahi ange 'a e kātaki ia na'e fie ma'u ki aí. Ka na'e tohoaki'i au 'o toe ofi ange ki he 'Eikí 'i he 'eku ako e fa'a kātakí he 'eku hoko ko ha fa'eé. ■

Paula Schulte, Mīsuli, USA

MA'U ANGA FAKAMATALÁ

1. "Oku ou Fa'a 'Eve'eva," *Tōhi Hiva 'a e Fānaū*, 109.

Na'e fāifeinga mai e ongo tamaiki fefiné 'i he matapā 'i peitó, mo ha falukunga tiulipe 'i hona nimá Na'á na lea fiefia mai, "Sio mai ki he me'a na'á ma 'omi ma'aú."

**'I he'etau hoko ko e
kau ākonga 'a Sīsū
Kalaisí, 'oku tau mā'u
kotoa ha kau fafine
'oku nau 'ofa mo
poupou'i kitautolu
—tatau ai pē pe ko
e hā hotau tūkunga
fakafāmilí.**

Fai 'e Emmaline R. Wilson

He'eku fuofua Sāpate 'i Pālesi, Falanisē 'i he'eku kei akō, na'a ku ofo 'i he matakali kehekehe 'i hoku uooti fo'oú. Na'e tataki 'a e Fine'ofā 'e ha fefine faka'ofo'ofa mei 'Iulope Hahake. Na'e anga'ofa ha kau fafine mei 'Afilika Hihifo ke 'omai 'enau tohi himí kiate au. Ne fakahoko 'e ha fefine 'Ēsia, 'a ia na'a ne liliu fakalelei 'ene lēsoní ki he lea faka-Falaniseé ha taha 'o e ngaahi lēsoni fakamāfana taha kuó u fanongo aí. Neongo na'a ku kei si'i pea ha'u mei 'Amelika 'o nofo 'i ha maile 'e 5,000 (8,045 km) mei hoku kolo tupu'angá, ka na'a ku ongo'i lata pē 'i he lotolotonga 'o e kakai fefine lelei 'o e Siasi. Ne mau omi mei Falanisē, Kemi-poutia, Matāfonua 'Aivolí, Iukuleini,

KAU FAFINE, HE FUAKAVÁ

mo e 'Iunaiteti Siteití—ka na'e 'ikai ke mahu'inga 'a e ngaahi faikehekehe 'i he ta'u motu'ā mo e anga fakafonuá. Na'e fakataha'i kimautolu 'e ha laumālie 'o e feohi fakatokouá.

Lolotonga hoku fuofua ta'u he kolisi, ne u toki fuofua fakatokanga'i e feohi fakatokoua fakafo na'a ku kau ki ai 'i he kotoa 'o 'eku mo'uí. Na'e 'ikai ke 'i ai haku tokoua mo'oni 'i he'eku tupu haké, ko ia na'e 'ikai ke u fa'a lava 'o ma'u ha fakakaukau mahino ki he me'a 'oku fie ma'u 'e he feohi fakatokouá. Neongo 'oku ou hounga'ia mo'oni ki ha ongomātu'a lelei mo e ngaahi tuonga'ané, ka ne u faka'amu ke 'i ai haku tokoua ke vahevahe mo ia, kakata, mo fiefia 'i he mo'uí. Ka, kuó u ako ke falala ki he ngaahi tokoua ko ia kuó u ma'u 'i loto 'i he "fakataha 'i he tuí" ('Efesō 4:13). Na'e lahi ha ngaahi a'usia kuo nau akonekina au 'e lava ke u falala ki he kau fafine faivelengá ni—koe'uhí ko e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí, 'oku 'i ai hoku ngaahi tokoua!

'Oku ako'i kitautolu 'e he māmaní 'oku hanga 'e he ngaahi faikehekehe 'i he fāmilí, to'u tangatá, anga fakafonuá, pe 'ulungāngá 'o fakamavahevahe'i kitautolu. Ka ko hono mo'oni, 'oku uouangataha 'a e kau fafiné 'i he 'ofā, ngāue tokoní, mo hotau tofi'a fakalangi ko e fānau 'a e Tamai Hēvaní. 'Oku

tokoni 'a e uouangataha ko 'ení ke tau fakahoko 'etau ngaahi fuakava 'o e papitaisó. Kuo tau palōmesi ke "hū ki he loto'ā sipi 'o e 'Otuá, pea ui 'a kimoutolu ko hono kakai, pea 'oku mou loto ke fefua'aki 'a ho'omou ngaahi kavengá, koe'uhí ke nau ma'ama'a;

"Io, pea 'oku mou loto ke tangi fakataha mo kinautolu 'oku tangí; 'io, pea fakafiemālie'i 'a kinautolu 'oku 'aonga ki ai 'a e fakafiemālié, pea tu'u ko e kau fakamo'oni 'o e 'Otuá 'i he taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē, pea 'i he feitu'u kotoa pē te mou 'i ai" (Mōsaia 18:8–9).

Ha'u ki he Loto'ā sipi 'o e 'Otuá

'Oku fetokoni'aki e kau fafiné ke tauhi 'a e fuakava ko ia 'o e papitaisó 'i ha ngaahi founiga lahi. Na'e lolotonga 'i he ako lotolotó 'a Tingi Sengi 'o Taiuaní 'i he'ene "[ha'u] ki he loto'ā sipi 'o e 'Otuá". Na'e 'alu ta'e ki ho'atā 'a Tingi ke fakasi'isi'i e ngaahi fakamole 'a e fāmilí, koe'uhí na'e 'i ha tūkunga faingata'a fakapa'anga hono fāmilí, kuo toki fakatokanga'i 'e Sina, 'a ia ko ha kaungā ako. Na'e kamata leva ke teuteu 'e he fine'eiki 'a Siná ha me'atokoni ho'atā lahi ange ke na vahevahe mo Tingi 'i he 'aho kotoa pē. Ka na'e 'ikai fuoloa peá ne fakaafe'i hono kaungāme'a ke na 'alu fakataha ki he lotú. Na'e toki kau e

fa'ē 'a Siná ki he Siasí kumuí ni mai, pea 'oku kei tā 'e he ongo faifekaú e lēsoní kia Sina. Na'e mālohi 'a e sīpinga 'o e 'ofa faka-Kalaisí 'a ia na'e fakahaa'i 'e he ongo fafine ko 'ení, kia Tingí, pea na'á ne kamata foki ke talanoa mo e kau faifekaú.

Na'e lau fakataha 'e Tingi mo Sina e folofolá pea tauhi ha tohinoa 'o 'ena ngaahi a'usia topupatú. Na'e tupulaki 'a 'ena ngaahi fehokotaki 'o e feohi fakatokouá 'i he taimi na'e fakatou papitaiso ai e ongo finemui ko 'ení 'i he 'aho tatau pē. 'I he 'aho ní, 'okú na fakatou ngāue fakafaifekau taimi kakato ke fakamafola 'a e fiefia 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí. Kuo hoko 'a Sina, mo 'ene fa'eé mo Tingi ko ha ngaahi tokoua fakafou 'i he'enau mo'ui 'aki e ngaahi tu'unga mo'ui 'a e 'Eikí pea mo hono to'o Hono huafá kiate kinautolú.

Fefua'aki 'Etau Ngaahi Kavengá

Ko e tokoni 'ofá ko ha 'ulu-ngaanga ia 'e taha 'o e feohi fakatokoua mo'oní. Ko e ngāue 'ofá mo e faiako 'a'ahí 'a e founiga 'o e Siasí ki hono fakahoko e tokoni ko iá. Na'e fakamatala 'a Sekilini Soalesi Lipeilo Lima 'o Palásilá 'o fekau'aki mo ha ongo faiako 'a'ahí na'á na tāpuekina 'ene mo'ui mo hono fāmilí hili hono 'ilo 'okú ne mo'ua 'i he bipolar disorder peá ne ongo'i ai he 'ikai lava ke ne 'alu ma'u pē ki he lotú: "Na'e fakahoko 'e hoku husepāniti ko Vilatimiá, e me'a kotoa pē na'á ne lavá ke

“‘Oku tau fiefia ‘i hotau ngaahi fatongia kehekehe ko e kakai fefine ‘o e Siasi. Neongo ‘oku

lahi e founiga ‘oku tau kehekehe mo makehe aí, ka ‘oku tau ‘ilo foki ko e ngaahi ‘ofefine kitautolu ‘o e Tamai Hēvani pē ‘e taha pea ‘oku tau hoko ai ko ha kau tautehina. ‘Oku tau uouangataha ‘i hono langa ‘a e pule’anga ‘o e ‘Otuá kae pehē ki he ngaahi fuakava kuo tau faí, neongo hotau ngaahi tūkungá.”

**Bonnie L. Oscarson, Palesiteni Lahi ‘o e Kau Finemui, “Feohi Fakatokouá: ‘Oku Tau Fie ma’u Mo’oni e Ni’ihī Kehé.”
Liahona, Mē 2014, 119.**

tokoni‘i au ‘i he tu’unga kovi taha ‘o e mahakí. . . . Na‘á ne fehangahangai toko taha mo e ngaahi momeniti kovi tahá—kae ‘oua kuo ui ha ongo fafine faka‘ofa ke hoko ko ‘eku ongo faiako ‘a ahí.”

Na‘e fakahaa‘i ‘e he ongo fafine ko ‘ení, ko Lita mo Fátima, ‘a ‘ena ‘ofá ‘aki ‘ena ako lahi ange fekau‘aki mo e mahakí mo hono poupou‘i e fāmili ‘o Sekiliní. Na‘á ne ongo‘i ma‘u pē ‘a ‘ena mahu‘inga‘ia mo‘oni ‘iate iá. Na‘e kau ‘i he‘ena ngāue tokoni hono fakahoko ‘o ha ki‘i paati si‘isi‘i ma‘a Sekilini mo tuitui ha kofu ma‘a hono ‘ofefiné. Ko hono aofangatukú, na‘e tokoni‘i fakalaumālie ‘a Sekilini ‘e he loto tokanga ‘a Lita mo Fátimá, pea na‘e toe hoko atu ‘ene ma‘u lotú, ko ha poupou mei hona mālohi.

Tatau ai pē pe ‘oku fakatu‘asino, fakaeloto, pe fakalaumālie e ngaahi kavenga ‘a hotau ngaahi tokouá, ‘oku fakafoe e taimi ‘oku tau ala atu ai ‘i he ‘ofa ki he fa‘é kei talavou ongosiá, ‘a e Punungahone fo‘ou ‘oku maá, ‘a e fefine toulekeleka tuenoá, ‘a e palesiteni Fine‘ofa ‘oku feinga ke fakahoko kotoa hono ngaahi fatongiá. Ko e kakai fefine ‘o e fuakavá ‘oku nau “fiefia ‘i he tokoni mo e ngaahi ngāue lelei”¹ ko ia ‘oku nau kumi mo hiki hake honau ngaahi tokoua ‘a ia ‘oku tukuhāusia pe hela‘iá.

Tangi Fakataha mo Kinautolu ‘Oku Tangí

‘Oku muimui ‘a e hou‘eiki fefine ‘o e tuí ki he sīpinga ‘a e Fakamo‘uí ‘i he taimi ‘oku nau ala atu ai ‘i he loto ‘ofa. Mahalo ‘oku ‘ikai toe ‘i ai ha sīpinga lelei ange ‘i he folofolá ‘o e ‘ofa ta‘e-siokitá ‘ia Nāomi ‘o Pētelihemá mo hono ‘ofefine-‘i-he-fono ko Lute ‘o Mōapé. Na‘e fili ‘a Lute ke tauhi ‘ene fa‘ē-‘i-he-fonó hili e mālōlō ‘a e huse-pāniti mo e ngaahi foha ‘o Nāomí.

Na‘e fakakaukau ‘a Nāomi ‘i he‘ene mamahí ke toe foki ki hono fonuá. Neongo na‘e ha‘u e ongo fafine ko ‘ení mei he tupu‘anga fakafonua mo fakalotu kehekehe, ka na‘á na hoko ko ha ongo kaungāme‘a ‘i he‘ena fe-poupou‘aki ‘i he mo‘ui mā‘oni‘oní mo e ngāue fakataha ‘i he ngaahi ‘ahi‘ahí.

Na‘e lahi fau e sīpinga mo e ngāue tokoni ‘a Luté pea na‘e liliu ai e tangilāulau ‘a Nāomí ko e fiefia ‘i he‘ene monū‘ia ke ma‘u ha ‘ofefine-‘i-he-fono lelei mo ha tokoua ‘i he ongoongo-lelei. Na‘e fu‘u mālohi ‘aupito ‘ena fetu‘utakí, pea ‘i he vakai ‘a e kau fefine kehē ki he‘ena fe‘ofa‘akí na‘a nau pehē, “Fakafeta‘i kia Sihova, ‘a ia kuo . . . [foaki kiate koe] ho ‘ofefine ‘i he fonó, ‘a ia ‘oku ‘ofa kiate koe, ‘a ia ‘oku lelei lahi kiate koe ‘i he tama tangata ‘e toko fitú” (Lute 4:14–15).

Fakafiemālie‘i ‘a Kinautolu ‘oku ‘Aonga ki ai ‘a e Fakafiemālié

Na‘e fakafiemālie‘i ‘a Laihau Kaliki ‘o Tahítí, ‘a ia na‘e ui ko ha faiako ‘o e Fine‘ofá hili pē ha māhina ‘e taha e hokosia hono ta‘u 18, ‘e ha ki‘i tohi mei ha fefine ‘e taha ‘i hono uōtí. Na‘á ne tailili ke ako‘i ‘a e “ngaahi fa‘ē mo e kui fefiné, kau fefine kuo lahi ‘enau ‘iló, mo fehangahangai mo ha ngaahi faingata‘a lahi, mo a‘usia ha ngaahi me‘a lahi.” Hili ‘ene ‘uluaki lēsoní, na‘á ne ma‘u “ha ki‘i fakamatala fonu ‘i he ‘ofa” mei ha fefine ‘i he kalasí. Na‘e fakamāloha ‘e he fakamatalá ni ‘ene loto-falalá, pea na‘á ne fakapipiki ia ‘i he‘ene tohinoá ke tokoni‘i ia ‘i he ngaahi taimi faingata‘á.

‘Oku fefakafiemālie‘aki mo fepou-pou‘aki e kau fefine ‘i he ongoongo-lelei ‘i he ngaahi taimi ‘o e faingata‘á. ‘Oku manatu‘i ‘e Sikoti Fetositouni, ko ha palesiteni fakasiteiki ‘i ‘Iutā, ‘ene ‘alu mo hono uaifí ke ‘a‘ahi ki ha fefine ‘i honau siteikí ‘a ia ne toki

**Ko e hou'eiki fafine
'o e fuakavá 'oku nau
"fiefia 'i he tokoní
mo e ngaahi ngāue
lelei" pe a ko ia 'oku
nau kumi mo hiki
hake honau ngaahi
tokoua 'a ia kuo nau
tukuhāusia pe hela'iá.**

mālōlō pē hono husepānití. "Na'e puke pē ia 'e hoku uaifi, 'o tangi fakataha mo ia pea mo fakafiemālie'i ia kae 'oua kuó ne ongo'i 'oku 'ofa'i ia." Ko e taimi 'e ni'ihi 'oku faingofua pehē pē e feohi fakatokouá.

Tu'u ko e Kau Fakamo'oni 'o e 'Otuá

'Oku 'i ai ha mālohi lahi 'i he taimi 'oku fakataha ai e hou'eiki fafine 'o e kuonga kotoa pē ke "mo'ui 'aki 'a e mo'oní mo e angatonú."² 'E lava ke fakamālohia kitautolu 'e he'etau feohi fakatokouá 'i he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí, tatau ai pē pe ko e hā e ngaahi tükunga 'oku tau fehangahangai mo iá 'i ha māmani 'oku fakautuutu ai e koví. 'E lava ke hoko 'a e fānau fefine iikí ko ha kau fakamo'oni: na'e ako'i 'a e ongoongolelei kia Sēsika Vosaniakona 'o Kalefōnia, USA, 'e he fānau fefine ta'u ono 'i he'ene kalasi Palaimelí, 'a ia na'a nau fakamanatu mo fakamo'oni kiate ia fekau'aki mo e mahu'inga 'o e ngaahi fāmilí.

'Oku hoko 'a e kau fafine tou-lekeleká ko ha kau fa'ifa'itaki'anga mahu'inga foki. 'Oku manatu 'a Kimi Folosi mei 'Iutaá na'e 'i ai ha kau fafine tokolahí ne nau takiekina ia ke ne kei mālohi 'i he ongoongolelei, kau ai 'a 'Asula Sikuea. Na'e pehē 'e Kimi: "Na'e hoko 'a Sisitā Sikuea ko hoku hoa faiako 'a'ahi 'i he taimi na'a ne ta'u 90 tupu aí. Na'e 'ikai ke ne sio pe fanongo lelei, ka na'a ne li'oa kakato ki he ongoongolelei. Na'e te'eki ai ke ne li'aki ha lotu pea na'a ne faivelenga 'i hono fakahoko 'ene faiako 'a'ahí. . . . Na'a ne hoko ko ha takiekina fakalaumālie kiate au." 'E lava ke hoko e kau fafiné ko ha kau ākonga faaitaha 'a e 'Eikí, tatau ai pē pe ko e fakafou 'i he tā sīpingá pe 'i hono vahevahe 'o e fakamo'oni.

Kau Fafine 'i he Siasi 'o e 'Otuá

Kuó u 'ilo'i mo'oni ha kau fafine 'i he'eku mamata ki he kakai fefine 'oku nau "tu'u ko e kau fakamo'oni 'o e 'Otuá 'i he taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē, pea 'i he feitu'u kotoa pē" (Mōsaia 18:9). Na'á ku ma'u 'a e faingamālie ke ngāue fakafaifekau taimi kakato aí. 'I he taimi na'e ma'u mai ai hoku uiui'i ke ngāue 'i he Misiōna Temipale Sikuea 'Iutā Sōleki Sítiko e misiona pē ia 'e taha 'i he Siasi ne kakai fefine 'ata'ataá—na'á ku ongo'i tailiili fekau'aki mo hono 'ātakai'i au 'e ha hou'eiki fafine tokolahí pehē. Na'e 'ikai fie ma'u ke u hoha'a. Na'e faka-utuutu e tupulaki 'eku fakamo'oni ki he feohi fakatokouá 'i he'eku feohi mo e kakai fefine tokolahí 'a ia na'a nau fakamo'oni kotoa ki he Fakamo'uí 'i he'enau ngaahi ngāue faka'ahó.

'I he fuofua efiafi kimu'a he Kilismasí 'i he mala'e 'o e ngāue fakafafekaú, na'e tānaki fakataha 'e he'eku palesiteni fakamisioná kotoa e kau faifekau ke mamata 'i ha fo'i faiva langaki mo'ui. Na'e fakaha'a'i 'e he filimí 'i ha taimi 'e taha, ha ongo fafine na'a na fetokoni'aki ke ikuna'i ha ngaahi tükunga fakalotosi'i. Ne ongo fakamāfana 'ena faaitahá kiate au. 'I he'eku mamata 'i he filimí mo sio takai holo ki he kau faifekau fefine faka'ofo'ofa, na'e fakamo'oni mālohi mai 'a e Laumālié kiate au ko e feohi fakatokouá ko ha fehokotaki ta'engata ia kuo kotofa 'e he'etau Tamai Hēvaní, pea na'a ku kau ai foki. Ko ha mo'oni faka'ofo'ofa: 'oku 'ikai ke tau tuenoa, he kuo foaki mai 'e he 'Eikí ha kau fafine kiate kitautolu hono kotoa. ■

'Oku nofo e tokotaha na'a ne fai e talanoá 'i 'Iutā, USA

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "The Relief Society Declaration," *The Latter-day Saint Woman: Basic Manual for Women* (2000), xi.

2. *Kau Finemuí Fakalakalaka Fakatāutahá* (ki'i tohi, 2009), 3.

Tolonitō

Anga
Fakafonua i

Fai 'e Katherine Nelson

Oku tu'u e Māketi Kenisingitō toní 'i he loto kolo 'o Tolonitō 'i Kānatá, 'a ia 'okú ne 'omi ha ngaahi anga fakafonua kehekehe mei he māmaní. 'Oku fokotu'u tu'u 'i he ngaahi hala fāsi'i ha ngaahi fakatau'anga me'a, ngaahi falekoloa, mo e falekai 'oku nau 'omi e me'akai mei he ngaahi anga fakafonua lahi—Salavatoa, Mekisikou, Pelū, mo faka-Falaniseé, ma'á e kau kamakamatá. Te ke lava 'o ma'u 'i ha fa'ahinga tuliki pē, ha ngaahi kato fua'i akau mo e vesitapolo lanu faka'ofa'ofa, ngaahi tēpile fakaneifua mafana, mo e ngaahi vala fakafonua lanu faka'ofa'ofa mei ha ngaahi anga fakafonua kehekehe.

'Oku fa'u 'a e ngaahi anga fakafonua 'o Tolonitoó mei he kau hikifonua maí, kakai totolu 'o e fonuá, kau kumi hūfangá, mo e fānau akó. 'Oku pehē 'e Sonatane Pota, ko ha tamasi'i ta'u 25 kei talavou 'oku nofo 'i Tolonitō, " 'Oku tokoni 'eku ngāue fakataha mo e kaingalotu 'i hoku uōtī mei he ngaahi anga fakafonua kehekehé ke u lava 'o sio ki he faikehekehe 'i he anga fakafonua 'i hoku 'ātakaí—kau ai hoku anga fakafonua Kānatá—mo e tukufakaholo 'o e ongoongolelé. 'Oku fakamāfana ke mamata ki hono tali 'e he anga fakafonua taki taha ko e ngaahi 'ulungaanga 'oku ako'i 'e

he ongoongolelé 'oku mā'oni'oni. 'Okú ne 'omi leva ha fetu'utaki 'oku fakatefito 'i he Laumālie Mā'oni'oni, 'a ia 'oku tokoni ki he kakaí ke nau femahino'aki pea 'ilo lahi ange ki honau 'ulungaanga fakafonuá."

Kuo mamata 'a Sonatane ki he takiekina 'a e ongoongolelé 'i he ngaahi fatongia fakatakimu'á foki: "Neongo 'oku fa'a kehekehe 'a e founga fakatakimu'a 'a e kau takí makatu'unga 'i honau anga fakafonuá, ka 'oku 'ikai mahu'inga ia. Na'e ui kotoa kinautolu 'e he 'Otuá 'i he fakahā 'o fakafou 'i he mafai 'o e lakanga fakataula'eikí, pea 'oku faitāpuekina kinautolu."

'Oku 'omi 'e he 'inisititiutí kia Sonatane ha me'a 'okú ne mata'ikoloa 'aki: "I he'eku tupu hake 'i Tolonitoó, na'e 'ikai tokolahí hoku to'u na'e mēmipa 'i he Siasí, ko ia 'oku ou ongo'i malu molata 'i he 'inisititiutí. 'Oku mau faaitaha 'i he'emau 'ofa 'i he ongoongolelé. 'Oku fakatokanga'i 'e he kakai kehé 'emau tō'onga mo'uí, vakai ki he'e-mau ngaahi tu'unga mo'uí, mo 'ilo'i 'oku mau makehe."

Kuo ako'i 'e he ngaahi a'usia 'a Sonatané ia ki hono mahu'inga 'o e 'ofa faka-Kalaisí, "ko e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí" (Molonai 7:47). 'Okú ne pehē, "'Oku makehe 'aupito 'a e kakai lalahi kei talavou 'i he 'inisititiutí, 'oku 'ikai

**'Oku fēfē 'a e hoko
ko ha taha lahi kei
talavou faivelenga
'i 'Oniteliō, Kānatá?
'Oku vahevahe 'e ha
taha 'o e kakai lalahi
kei talavou hono
'ulungaanga faka-
fonuá mo 'ene tui.**

fa'a fakanatula pē ke tau fe'ofa'aki." "Kuó u aka 'oku 'uhinga 'a e 'ofa faka-Kalaisí ke tokoni'i e ni'ihi kehé, tatau pē 'i ha fanga ki'i founga iiki, mo 'ofa'i kinautolu tatau ai pē pe ko fē feitu'u 'oku nau ha'u mei ai."

'Oku tāpuaki'i 'e he 'ofa mo e feohi 'o e matakali kehekehe ko 'ení 'a e ngāue fakafaifekaú. "Ko e kakai tokolahí 'i hení ko e to'u tangata 'uluaki pe ua 'o e kau papi uluí. Taimi 'e ni'ihi 'oku kau e kakaí ki he Siasí 'i hení pea nau foki ki honau ngaahi fonuá 'o vahevahe 'a e ongoongolelé mo honau ngaahi fāmilí mo 'omi 'a e mālohi ki honau ngaahi anga fakafonuá. Ko e tukufakaholo ia 'o e Siasí 'i Tolonitō, kiate au." ■

*'Oku nofo e tokotaha na'á ne fai
e talanoá 'i Tutā, USA.*

Ko e hā 'oku makehe ai e me'akai 'i Tolonitoó?

'Oku faingofua ke ma'u e kale lahi, me'akai faka-'Afilika, mo e me'akai faka-Mekisikou. 'Oku 'i ai ha kolo lahi 'o e kau Samaiká, ko ia ko e ní'ihi 'o e ngaahi me'akai 'oku ou manako taha ke kaí ko e loti, laise mo e piisi, mo e kale kosi.

Ko e hā 'a e me'a 'okú ke fai ke fiefia ai?

'Oku ou manako ke ako 'a e ngaahi lea fakafonuá, pea 'oku ou lava 'o ako ia mo hoku kaungāme'á. 'Oku ou lea 'aki 'a e ngaahi lea fakafonuá 'e nima: lea faka-Pilitāniá, Falanisē, Haiti Keleiola, Potukali, mo e faka-Tisuaná.

'Oku fēfē 'a e teití 'i Tolonitō?

Koe'uhí 'oku tokolahí e to'u tupu 'i Tolonitō na'e hiki mai 'enau mātu'á ki aí, 'i he taimi 'oku ou 'ave ai haku kaume'a ke ma teití, 'oku ou fe'iloaki mo 'ene ongomātu'á, 'a ia 'okú na fa'a kei pukepuke pē honau anga fakafonuá pea vahevahé mai 'enau me'akai fakafonuá kiate au. 'Oku fakafiefia ia.

KO E SIASÍ 'I KĀNATA

Kaingalotu 'e toko 187,982
Uooti 'e 327
Kolo 'o e Siasí 'e 150
ngaahi misiona 'e 7
ngaahi tempiale 'e 8

SITESITIKA 'O KĀNATÁ

Kakai 'e 34,568,211
ngaahi pa'ake fakafonuá 'e 44
'oku nofo 'a e peseti 'e 50 'o e pola pea 'o e māmaní 'i Kānata

NGAAHI MO'ONI'I ME'A FEKAU'AKI MO KĀNATÁ

Kolomu'á: 'Otauā
Ngaahi lea fakafonuá: Faka-Pilitānia
mo Faka-Falanisē

KO E TEUTEU KI HE NGAAHI FAINGAMĀLIE ‘O E MO‘UÍ

Fie ma‘u ha kaha‘u lelei? Ako!

he taimi ‘oku kamata ke lahi ai ho‘o ngāue fakaako mei ‘apí peá ke fifili pe ‘oku mahu‘inga nai e feinga kotoa pē, manatu‘i ‘a e fale‘i ko ‘ení mei he Kau Palesitenisí ‘Uluakí. ‘E lava ke tokoni‘i koe ‘e he‘enau ngaahi fale‘i potó ke ke lava‘i hono ako ho‘o ngaahi fakamatala hokó ‘i ha loto vēkeveke lahi ange.

Koe‘uhí ‘oku ‘i ai ha ivi takiekina lelei lahi ‘o e akó ‘i ho kaha‘ú pea “ko ha konga mahu‘inga ia ‘o e palani ‘a e Tamai Hēvaní ke tokoni‘i koe ke ke hoko ‘o hangē ai ko Iá” (*Ki hono Fakamāloha ‘o e To‘u Tupú* [2011], 9), te ke ‘ilo‘i ‘oku ‘aonga e feinga kotoa pē.

Palesiteni Thomas S. Monson

AKO‘I FAKALANGI

“Ko e ngaahi lēsoni ‘o e mo‘uí ‘e ni‘ihī ‘oku ako ia mei ho‘o mātu‘á, peá ke ako e ni‘ihī ‘i he akó pe ‘i he lotú. Neongo ia, ka ‘oku ‘i ai ha ngaahi momeniti pau ‘okú ke ‘ilo‘i ai ko e Tamai Hēvaní ‘oku faiakó pea ko ‘Ene tokotaha akó koe.”

“Who Honors God, God Honors,” *Ensign*, Nov. 1995, 48.

KO E TAHİ ‘O E MO‘UÍ

Ko e mo‘uí ko ha tahi ‘oku fakalotomā‘ulalo‘i ai ‘a e hīkisiá, ‘ilo‘i ai ‘a e unga-ngāué, pea fakahā ai ‘a e takí. ‘E fie ma‘u ke tuku ofi atu pē ho‘o ngaahi siaté pea tauhi e ngaahi fakamatala fakamuimuitahá kae hao pea a‘u ho‘o folau ki he taulanga ‘okú ke fie a‘u ki aí. ‘Oku fie ma‘u ke ke ako mei he ngaahi me‘a ‘oku hoko ki he ni‘ihī kehé, ke taukave‘i mālohi ‘a e ngaahi tefito‘i mo‘oní, ‘ai ke lahi ange ‘a e ngaahi me‘a ‘okú ke manako aí, ke mahino kiate koe ‘a e ngaahi totonu ‘a e ni‘ihī kehé ke folaua ‘a e tahi tatau, pea falala‘anga koe ‘i ho‘o fakahoko fatongiá.

‘E ‘ilonga ‘aupito e kaunga ho‘o ngaahi feinga ‘i ‘apiakó ki ho ngaahi faingamālie hili ho‘o nofo mei he akó. ‘I ho‘o fainga ke ma‘u ho maaka lavá, ‘oua na‘á ke ta‘efakatokanga‘i hono mahu‘inga ‘o e ako mo‘oni ke te fakakaukauú.”

“Great Expectations” (fakataha lotu he ‘Univēsiti Pilikihami ‘longí, ‘aho 11 ‘o Sānuali, 2009), 4; speeches.byu.edu.

Palesiteni
Thomas S. Monson

Palesiteni Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki i he
Kau Palestineni 'Uluaki

Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua i he
Kau Palestineni 'Uluaki

'OKU MU'OMU'A 'A E TEUTEÚ 'I HE NGĀUÉ

"Kuo te'eki ai ke mahu'inga ange e teuteu ki he ngaahi faingamālie mo e ngaahi fatongia 'o e mo'u. 'Oku tau mo'ui 'i ha sosaieti feliliuaki. Ko e fe'auhi lahi 'aupitó ko ha konga ia 'o e mo'u. Ko e fatongia 'o e husepānití, tamaí, kui tangatá, tauhí, pea mo e tokotaha malu'i 'oku kehe 'aupito ia mei he me'a na'e fakahoko 'i he to'u tangata kuo hilí. 'Oku 'ikai ko e teuteú 'a efakamahamahaló pē faka'apeé. Ko ha fekau ia. 'Oku 'ikai toe fai ha muimui 'i he kupu'i lea motu'a ko e "Oku fakafiefia 'a e ta'e 'iló. 'Oku mu'omu'a e teuteú 'i he ngāué."

"Duty Calls," *Ensign*, Mē 1996, 43.

Palesiteni Henry B. Eyring

KO HA FAKAKAUCAU KE AKO

"I ho'o hoko ko e fānau 'o e 'Otuá, kapau te ke ngāue mālohi mo faivelenga, ko ho iku'angá ke hoko 'o hangē ko lá. 'Oku 'uhinga ia 'oku 'ikai 'i ai ha me'a ia 'oku mo'oni he 'ikai te ke lava 'o ako, koe'uhí he 'okú Ne 'afio'i 'a e mo'oni kotoa pē.

"Ko e tokolahi 'o e kakai 'oku 'ikai ke nau toe ako koe'uhí ko e manavasi'i. 'Oku nau ilifia he 'ikai ke nau lava 'o akó. Kapau 'okú ke tui faivelenga he 'ikai te ke ma'u

'a e manavasi'i ko iá. 'E lava ke uesia ho'o akó 'i ha fa'ahinga 'uhinga pē, ka 'oku ou loto ke ke 'ilo'i ta'e toe veiveiu 'e lava ke ke ako ha fa'ahinga me'a pē 'e fie ma'u 'e he 'Otuá ke ke akó. 'Oku tui ki ai 'a e kau ako tu'ukimu'a. 'Oku nau ma'u 'a e fakakaukau 'oku nau lava 'o ako."

"Do What They Think You Can't Do," *New Era*, 'Okatopa, 1989, 6.

'OKU 'AFIO'I KOE 'E HE 'EIKÍ.

"'Oku tokanga'i lelei ho'o mo'u, 'o hangē ko áu. 'Oku 'afio'i fakatou'osi 'e he 'Eikí 'a e me'a te Ne finangalo ke ke fai mo e me'a 'e fie ma'u ke ke 'ilo ke fakahoko 'aki iá. Te ke lava 'o 'amanaki atu 'i he loto-falala kuó Ne 'osi teuteu ha ngaahi faingamālie ma'au ke ke ako. He 'ikai te ke fakatokanga'i lelei 'a e ngaahi faingamālie ko iá, 'o hangē pē ko áu. Ka 'i he taimi 'okú ke fakamu'omu'a ai e ngaahi me'a fakalaumālié 'i ho'o mo'u, 'e tāpuaki'i koe ke ke ongo'i 'a e me'a pau ke ke akó, pea 'e ue'i koe ke ke toe ngāue mālohi ange."

"Real-Life Education," *New Era*, 'Epeleli, 2009, 6.

Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

FEKAU'I KE AKÓ

"Ko e akó 'oku 'ikai ko ha fakakaukau lelei pē ia—ko ha fekau ia, ki he

kaingalotu 'o e Siasi. 'Oku fie ma'u ke tau ako ki he 'ngaahi me'a 'oku 'i he langí pe'a 'i he māmaní fakatou'osi, pea 'i he lalo māmaní; 'a e ngaahi me'a kuo 'i ai, 'a e ngaahi me'a 'oku 'i ai, 'a e ngaahi me'a kuo pau ke vave 'ene hokó; 'a e ngaahi me'a 'oku 'i homou fonuá, 'a e ngaahi me'a 'oku 'i muli" [vakai, T&F 88:79–80]."

"Tefito'i Mo'oni 'e Ua ki ha Fa'ahinga 'Ekonómika Pē," *Liahona*, Nōvema 2009, 55.

VILITAKI 'I HE FA'A KĀTAKI

"I hoku ta'u 10, na'e kumi hūfanga hoku fāmilí 'i ha fonua fo'ou. Na'e lelei ma'u pē 'eku akó—'o toki kehe 'i he'emau a'u ki Siamane Hihifó....

"Na'e 'ikai sai 'etau akó he na'e fo'ou mo ngali kehe kiate au 'a e konga lahi ia 'o e ngaahi lēsoní. Ko e fuofua taimi 'eni 'i he'eku mo'u ne u fifili ai pe na'a ku 'atamai lelei fe'unga ke u 'alu 'o ako.

"Ne u monū'ia na'e 'i ai 'eku faiako na'a ne ako'i au ke u fa'a kātaki. Na'a ne ako'i mai 'e tokoni'i au 'e he ngāngāue lelei mo lele tatau ma'u pē—'a e vilitaki 'i he fa'a kātaki—ke u ako ai.

"Na'e faifai pē 'o mahino 'a e ngaahi lēsoni na'e faingata'a—'o a'u pē ki he lea faka-Pilitāniá. Na'e kamata māmālie ke u sio te u lava 'o ako 'o kapau te u vilitaki pē. Na'e 'ikai vave 'ene hokó, ka na'e hoko ia tupu mei he fa'a kātaki." ■

"Fai Atu Ai Pē 'i he Fa'a Kātaki," *Liahona*, Mē 2010, 56.

KO E FOUNGA KE AKO

Feinga ke ma'u ha ako mo'oni
kae 'oua 'e koloa pē ke
fakakakato e akó.

MO'ONÍ

Fai 'e David A. Edwards

Ngaahi Makasini 'a e Siasi

Ma'u ha ako lelei." 'E malava ke hoko ia ko e ki'i fale'i angamaheni taha ma'a e to'u tupú.

Ka 'oku a'u pē ki he ni'ihi 'oku nau muimui ki he fale'i ko 'ení, 'oku hangē 'oku lahi ange e me'a ia 'oku ma'u 'e he ni'ihi mei he'enau ako faka'atamaí

'i ha ni'ihi kehe—pea 'oku 'ikai te tau 'uhinga pē ki he māká pe ko e ngaahi mata'itohí pe ko e ngaahi ngāué. Ko ia ko e hā leva e faikehekehe 'i he kakai na'a nau "ako mo'oni" mo e kakai 'a ia na'a nau "lava'i e akó"?

'Oku si'i ha'ané fekau'aki mo e malava fakanatulá ka 'oku felāve'i ia mo

e ngaahi me'a pau 'oku fakamu'omu'á, tō'ongá, mo e ngaahi taukeí, 'o hangé ko 'ení.

Ngaahi me'a 'oku fakamu'omu'á

1. Fekumi ki he ako fakalaumālié. Ke fakapapau'i ho'o lavame'a taupotu tahá, muimui ki he fale'i 'a Palesiteni Henelí B. 'Aealingí, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí:

"Oku totonu ke hoko e ako fakaumālié ko e 'uluaki me'a 'oku tau fakamu'omu'á. . . .

" . . . 'Oku 'ikai fakama'ama'a 'e he fakamu'omu'a e ako fakalaumālié 'etau ako ki he ngaahi me'a fakaemāmaní. 'I he tafa'aki 'e tahá, 'okú ne 'omi ha taumu'a ki he'etau ako fakaemāmaní mo faka'ai'ai kitautolu ke tau ngāue mālohi ange ai.

"Kuo pau ke tau fakahoko ha ngaahi fili faingata'a ki he founiga 'oku tau faka'aonga'i ai hotau taimí, kae lava ke fakamu'omu'a e ako fakalaumālié. Ka 'oku 'ikai totonu ke teitei fai ha fili 'i he 'ilo pau ke tuku 'a e me'a fakalaumālié ke toki fika ua hake. 'Ikai 'Aupito 'E iku ia ki ha me'a fakamamahi."¹

2. Fekumi ke potupotutatau. 'Oku 'uhinga 'a e potupotutatau ko hono 'ilo'i e ngaahi me'a 'okú ke fakamu'omu'á. 'E lava ke tokoni atu ho'o fakamu'omu'a e potupotutatau ke ke ma'u ha fakakaukau totonu. Kuo pehē 'e 'Eletā M. Lásolo Pálati 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: "Manatu'i he 'ikai lava ke tau ma'u e mo'ui potupotutatau 'o ka fu'u tōtū'a hano fai ha fa'ahinga me'a 'i he mo'ui. Fakalahi atu ki aí, 'e lava ke hoko ha me'a tatau 'o ka fu'u si'isi'i hano fai e ngaahi me'a 'oku mahu'ingá."²

3. Ma'u ha mohe fe'unga. Mahalo 'e ngali hangé ha ki'i me'a si'i, ka 'oku 'i ai ha faikehekehe lahi 'i he ma'u ha mohe fe'ungá—oku lelei ange ia 'i ha'o fakakaukau'i ha ngaahi founiga ke 'ā'a ai 'i he kalasí. Kuo 'osi fakapapau'i 'e ha ngaahi ako fakatotolo e mahu'inga

"He 'ikai lava ke tau ma'u e mo'ui potupotutatau 'o ka fu'u tōtū'a hano fai ha fa'ahinga me'a 'i he mo'ui. Fakalahi atu ki aí, 'e lava ke hoko ha me'a tatau 'o ka fu'u si'isi'i hano fai e ngaahi me'a 'oku mahu'ingá."

—'Eletā M. Russell Ballard

'o ha mohe fe'ungá ki he akó, ka 'oku feilaulau'i ia 'e ha kakai tokolahí ki he ngaahi me'a kehe (tautefito ki he fakafiefiá). Fakapapau'i 'oku kau ia 'i ho'o lisi 'o e ngaahi me'a ke fakamu'omu'á. (Kae 'oua 'e fai ia 'o fu'u lahi; vakai ki he fika 2 'i 'olungá mo e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:124.)

Ngaahi fakakaukau

1. 'Okú ke fatongia 'aki ho'o akó (kau ai ho'o tōnounouú). Kuó ke 'ilo'i nai ha kau ta'u hongofulu tupu 'oku nau kei fakafalala pē ki he tokoni 'a 'enau mātu'á 'i he kotoa 'enau ngāue fakaako mei 'apí mo e ngaahi ngāue fakaako ke fa? pe 'oku nau fakamatala'i nai 'a e maaka koví 'aki 'enau pehē, "Oku fehi'a pē e faiakó ia 'ia au?" pe 'e tukuaki'i ha ngaahi tükunga kehe? Fatongia 'aki ho'o akó. Te ke ofo 'i he me'a te ke ako mo'oní pea te ke fiefia lahi ange ai.

2. 'Oku 'ikai tatau 'e māká mo e akó. 'Oua te ke feto'oaki e faka'ilongá (e fo'i māká) mo e me'a 'oku tonu ke ne fakafofonga'i ('a e akó mo e ngāue). Neongo ko e fakafuofua mahu'inga

e māká, kae manatu'i ko e 'ilo mo e ngaahi taukei 'okú ke ma'u 'oku mahu'inga ange ia. 'i ha fa'ahinga maaka pē, tatau ai pē pe 'oku sai pe kovi. Te ke fa'a fiemālie lahi ange mo ho'o māká, 'i he fakakaukau ko 'ení.

3. 'Oku 'ikai totonu ke makatu'unga ho'o mahu'inga fakatāutahá 'i he ngaahi me'a mei tu'a hangé ko e ngaahi pale fakalāngilangí, māká, mo e ngaahi mata'itohí. Kapau 'e mahino kiate koe 'a ho mahu'inga fakatāutahá 'i ho'o hoko ko e fānau 'a e Tamai Hēvaní, 'e lava ke ke fiefia 'o tatau ai pē pe 'oku 'i ai ha ngaahi pale mei tu'a 'i ho'o ngaahi lavame'a. Vilitaki ke fai lelei pea a'usia ho'o ngaahi taumu'a fakaakó, kae 'oua 'e tuku ke fakapapau'i 'e he ngaahi palé ho mahu'ingá.

4. 'Oku mahu'inga ange e ngāue mālohi 'i he "potó." Tatau ai pē pe 'okú ke fakakaukau 'oku faingofua ange e akó kiate koe 'i he ni'ihi kehé koe'uhí ko ho'o ngaahi malava fakanatulá, 'oku totonu ke ke sio ki ho'o lavame'a ko ha ola 'o e ngāue mālohi kae 'ikai ko ha me'afoaki na'e fāele'i

Lautohi ke fiefia. Lau ha me'a 'oku lelei, 'i he 'aho kotoa pē: ngaahi tohi, makasini, 'ū uepisaiti, ha fa'ahinga me'a pē 'oku ma'u ai ha fakamatala pe fakamāfana ki he lotō.

koe mo ia. Pea kapau he 'ikai ma'u faingofua pē e ngaahi me'a, 'oua na'a ke fo'i—e fakakakato 'e he ngāuē 'a e faikehekehé. 'E tataki lelei koe 'e he fakakaukau ko 'ení 'i he ngaahi tafā'aki kotoa pē 'o e mo'uí, tautaufitio ki he taimi te ke 'unu atu ai mei he akó ki he māmani 'o e ngāuē. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha founa vave mo faingofua ki he ako mo'oní—he 'ikai lava ke ke loi ki he kakaí 'okú ke 'ilo'i ha me'a kae hili ko iá 'oku 'ikai mo'oni ia.

5. 'Okú ke 'osi 'ilo'i ha me'a lahi, ka 'oku 'ikai ke ke 'ilo'i e me'a kotoa pē. Fakalaaululoto ki he anga e fehokotaki e ngaahi me'a kehekehe kotoa pē 'okú ke akó. Kae 'oua te ke fakakaukau 'i ha fa'ahinga tükunga 'okú ke 'osi 'ilo'i e me'a kotoa pē —'oku 'ikai ke 'ilo 'e ha taha. Ko e fakakaukau ko iá ko ha 'ā vahevahe ia ki he akó.

6. Ko e akó pē 'a e palé. 'Oku talanoa ha kakai tokolahi ki he akó 'o hangē ha me'a 'oku fie ma'u ke ma'u ai ha me'a kehe—ko ha founa ke fakalakalaka ai 'i he mo'uí, ma'u ha ngāue lelei, mo e alā me'a pehē. 'E ngali mo'oni pē ia, ka ko e mo'oni foki te ke toe fiefia

mo ako lahi ange kapau 'okú ke vakai ki he akó ko ha taumu'a ia. 'Oua na'a ke hoko ko e tokotaha 'oku toki fehu'i pē, "E kau nai 'eni 'i he siví?" pe "Te tau toe faka'aonga'i nai 'eni?"

7. 'Oua na'a ke faka'ehi'ehi mei he ngaahi faingata'a koe'uhí pē he 'oku 'i ai ha faingamālie 'o e tōnouonoú. Ko e lahi ange ho'o loto fiemālie ke fai 'a e ngaahi me'a 'oku faingata'a 'i he taimi ní, ko e lahi ai pē ia ho'o mateuteu ke fehangahangai mo e me'a 'e ha'u 'amuí. Hangē ko 'ení, ko e kakai ko ia 'oku nau fili 'enau kalasí kotoa 'o fakatefito 'i he'ene faingofuá 'oku 'ikai ke nau faka'aonga'i kakato honau mālohi pea malava pē ke nau tanu honau ngaahi talēnití.

8. Ke ke fie 'ilo. 'Okú ke toe ako lahi ange kapau 'okú ke fie 'ilo mo 'eke ha ngaahi fehu'i. 'Ikai ngata aí, te ke hoko ko ha taha fakamānako ki he ní'ihī kehē 'i ho'o tokanga ki he ngaahi me'a. Manatu'i, 'oku hoko e akó he taimi kotoa pē, 'i he feitu u kotoa pē, kae 'ikai 'i he 'api akó pē.

9. Te ke lava 'o fai ia. 'Oku 'i ai ha faikehekehe 'i he faingata'a mo e

ta'e malavá. 'E ngali faingata'a ho hala ki he akó, ka te ke lava pē 'o fai ia. Ko e akó ko e taha ia 'o e ngaahi me'a ke ke fakahoko 'i he māmaní.

Ngaahi taukeí

1. Ako 'a e me'a 'okú ke 'ofa aí; pea 'ofa he me'a 'okú ke akó. Fekumi ki he ngaahi me'a 'oku fakafiefia mo fakamānako mo'oni kiate koé, pea tulī tāupaua kinautolu. Kae ako foki ki he founa ke sio ai ki hono mahu'ingá 'i he me'a kotoa pē 'okú ke akó.

2. Lau tohi ke fiefia. Lau ha me'a 'oku lelei, 'i he 'aho kotoa pē: ngaahi tohi, makasini, 'ū uepisaiti, ha fa'ahinga me'a pē 'oku ma'u ai ha fakamatala pe fakamāfana ki he lotō. Ko kinautolu 'oku nau lau e nāunau lelei 'oku fa'a angamaheni 'aki ke nau fai lelei ange 'i he akó mo mo'ui fiefia.

3. Tokanga ki he founa ho'o tokanga'i 'a e loto-hoha'a. 'Ai ke ke 'ilo'i e me'a 'okú ne fakatupu ho'o loto-hoha'a pea ko e 'ilo'i ko ia e founa lelei taha hono fakasi'isi'i ho'o loto-hoha'a ko ha taukei mahu'inga ia ki he mo'uí.

4. Kole tokoni 'i he taimi 'okú ke fie ma'u aí—pea kole ki he kakai te nau lava mo'oni 'o tokoní. Pe te ke tui ki ai pe 'ikai, ka ko ha taukei 'a e kole tokoní. Ko hono 'ilo'i kei taimi ko ia 'okú ke fihiaí mo e ma'u ha tokoni lelei 'e lava ke ne fakahoko e faikehekehe 'i ho'o mo'uí.

5. Vahevahe lelei ho taimí. 'Oku fakapapau'i 'e he vahevahe e taimí ko e ngaahi me'a ko ia 'okú ke pehē te ke fakamu'omu'a ko e ngaahi me'a mo'oni ia 'okú ke fakamu'omu'a. Kumi ha founa 'oku fakafiemālie kiate koé pea mo tokoni ia ke ke a'usia ho'o ngaahi taumu'a. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Henry B. Eyring, "Real-Life Education," *New Era*, 'Epeleli, 2009, 5.
2. M. Russell Ballard, "Tauhi Ho'o Mo'uí ke Potupotutatau," *Liahona*, Sepitema 2012, 50.

‘AVE KI HA TU‘UNGA MĀ‘OLUNGA

“Mou fekumi mei he ngaahi tohi
lelei tahá ‘a e ngaahi lea ‘o e potó;
mou fekumi ki he ‘iló, ‘io, ‘i he
ako pea ‘i he tui foki”

(Tokātelina mo e Ngaahi Fuakava 88:118).

'I he Fie Ma'u Ho Kaungāme'á ke · ILO HONO · UHINGÁ

Ko e lelei ange 'a e mahino kiate koe e ni'ihi kehé, ko e lelei ange ia ho'o lava
'o tokoni ke mahino kiate kinautolu 'a ho'o ngaahi tu'unga mo'u'.

Fai 'e Richard M. Romney

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Ihe'ene hoko ko ha taha ta'u 17 'i 'Alesona, USA, na'e fa'a fie ma'u ke fakamatala'i ange 'e Kefi R. ki hono kāinga mama'ó 'a e ngaahi me'a pau na'a ne fai—pe ta'e fai 'i he'ene hoko ko ha mēmipa 'o e Siasí.

'Oku pehē 'e Kefi, "Oku ou manatu ki ha'aku talanoa mo hoku mehikitangá 'i ha taimi 'e taha." "Na'a ne pehē mai, "Oku 'ikai fakangofua homou siasí ke ke ifi tapaka pe inu kavamālohi, ko ia?" Na'a ku talaange 'oku ako'i 'e he Siasí 'oku 'ikai ke sai e inu kavamālohi mo e ifi tapaká ka 'oku

tuku mai 'e he Tamai Hēvaní kiate au e tau'ataina ke filí, pea 'i he'eku 'ilo'i 'a ia 'oku ou 'iló, 'oku ou filíai ke 'oua te u ifi tapaka pe inu kavamālohi."

'Oku pehē 'e Kefi na'e lelei ange 'ene tali ko 'ení 'i ha'ane pehē, "Oku fepakai e ifi tapaka mo e inu kavamālohi mo 'eku ngaahi tu'unga mo'uí," neongo ko e taimi 'e ni'ihi 'oku lava ke hoko ia ko e tali haohaoa tahá.

'Oku pehē 'e Kefi, "Oku fakakaukau hoku mehikitangá 'oku fakamālohi'i 'e he ngaahi potu siasí 'a e kakai ke nau talangofua, pea 'i he taimi na'a ku fakamatala'i ange ai 'oku tau ma'u 'a e tau'ataina ke filí, na'a ne fu'u

mahu'inga'ia 'aupito 'i he me'a na'a ku talaangé." "I he taimi na'a ku fakamatala'i ange ai kuó u fokotu'u ha'aku ngaahi taumu'a fakatāutaha ke 'oua na'a ku ifi tapaka pe inu kavamālohi, na'a ne loto fiemālie ke poupou'i au."

Ngaohi 'a e Tokangá ko ha Konga 'o e Vahevahé

Hangē ko ia 'oku fakahaa'i mai 'e he a'usia 'a Kefi, 'e lava ke faingofua ange ho'o fakamatala'i 'a e ngaahi tu'unga mo'uí 'o e Siasí ki he ni'ihi kehé kapau te ke kamata 'aki ha'o 'eke hifo kiate koe 'a e me'a 'okú ke 'ilo fekau'aki mo e kakai 'okú ke talanoa mo iá. Ko

e hā e me'a 'okú ne faka'ai'ai 'enau ngaahi fehu'i? 'Oku nau fie 'ilo pē nai fekau'aki mo e me'a 'okú ke tui ki aí? 'Oku nau 'eke nai ha ngaahi fehu'i fakahangatonu mo fekumi nai ki ha tali hangatonu, pe 'oku nau veiveiu nai mo 'amanaki 'e mahino kiate koe 'enau fakakaukaú kimu'a pea nau loto fiemālie ke falala ki ho'o talí? Ko e hā 'oku nau fie fanongo ki aí?

'E lava ke ke ma'u ha fakakaukaú pe ongo mei he Laumālié fekau'aki mo e me'a 'e 'aonga kiate kinautolú. Kapau ko ia, muimui ki he ue'i 'a e laumālié. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke fai ha houalotu sākalamēniti fakafokifá pe fakafekiki fekau'aki mo e ngaahi tui fakatokāteline 'oku mo'oní. Tauhi ia ko ha fepōtalanoa'aki. Fakamatala'i ange ho'o ngaahi taumu'a fakalaumālié pea mo e founiga na'á ke ma'u ai kinautolú.

Manatu'i 'oku 'uhingamālie 'aupito pē ke 'ai ke nau 'ilo i 'oku 'ikai te ke ma'u e ngaahi tali kotoa pē, ka 'e lava ke ke fakafe'iloaki kinautolu ki he ni'ihi kehé, hangē ko e kau faisekaú, 'a ia 'e lava ke tokoni ke nau ma'u e me'a 'oku nau fekumi ki aí.

Manatu'i, 'oku 'ikai fekau'aki ia mo e me'a 'okú ke fie lea 'akí; ka 'oku fekau'aki ia mo e me'a 'oku nau mateuteu ke fanongo ki aí. Faka'atā ha taimi ke mo fakatou fakahā ai ho'omo ngaahi ongó mo vahevahe pē 'a e me'a 'okú ke tui ki aí. Fakakau ho'o fakamo'oní 'i he taimi totonu pea tuku ki he Laumālié Mā'oní oní ke ne fakamo'oní 'a e mo'oní. Ko e founiga lelei taha ia ke tokoni'i e ni'ihi kehé ke mahino kiate kinautolu 'a e ngaahi tu'uniga mo'uí pea mo e 'uhinga 'okú ke muimui ai ki aí. (Vakai, 1 Nifai 10:17-19.)

Ko e Sīpinga 'o e Mo'ui 'Aki e Ongongoleleí

'Oku manatu'i 'e Lōleni B. 'o Falaniseé 'a e ongo 'oku ma'u 'e he tokotaha 'okú ne fai e fehu'i. 'I he fuofua taimi na'á ne 'alu ai ki he ngaahi

fakataha 'a e Siasí 'i hono ta'u 15, na'e ongo kiate ia e fiefia 'a e kāingalotú, tautaufitio ki he to'u tupú.

'Okú ne pehē, "Na'e lahi 'eku ngaahi fehu'i." "Na'e 'ikai ke nau ifi tapaka pe inu kavamālohi pea na'e gefaka'apa'apa'aki e kau talavoú mo e kau finemuí, 'o 'ikai hangē ia ko e fā-nau ako 'i hoku 'apiakó. Ne hangē na'e ma'u 'e he tokotaha kotoa pē ha palani ki he kaha'ú mo ha taumu'a, pea na'e fakamānako 'aupito ia kiate au."

Na'á ne fakakaungāme'a mo Sini-Maikolo L., ta'u 16, pea mo hono tuofefiné, ko 'Ivi, ta'u 14. Na'e manatu'a Lōleni 'o pehē, "Na'á na fakamatala'i 'oku 'omi 'e he Lea 'o e Potó ha ngaahi tefito'i mo'oni ki he mo'ui lelei." "Na'á na vahevahe 'ena ongo fekau'aki mo e angama'a mo fakamatala'i ko ha fekau ia mei he Tamai Hēvaní, 'a ia 'okú Ne finangalo ke tau hoko ko ha husepāniti mo ha uaifi faivelenga 'o ta'engata.

Na'e pehē 'e Lōleni, "Na'e 'ikai ngata pē 'i he'ena fakamatala'i mai 'ena ngaahi tu'uniga mo'ui kiate aú, ka na'á ku mamata tonu na'á na mo'ui 'aki e me'a na'á na tui ki aí." "I he taimi 'okú ke tauhi ai e ngaahi fekaú 'okú ke fiefia, pea 'e tokoni ho'o fiefiá ke fie 'ilo e kakaí ki he 'uhinga ho'o mo'ui peheé."

Na'e ako'i 'e he a'usia 'a Lōlení ia 'oku 'ikai ko e lau ma'uloto 'o ha ngaahi tu'uniga mo'ui 'a e founiga lelei taha hono vahevahe e me'a 'okú te 'iló. Ko e founiga lelei tahá hono mo'ui 'aki e me'a 'okú te tui ki aí. Pea hangē ko e lau 'a e folofolá, "nofo teu pē ke talia 'a e tangata kotoa pē 'e 'ekea 'a kimoutolu ki hono 'uhinga 'o e 'amanaki lelei 'oku 'iate kimoutolú" (1 Pita 3:15). ■

KALAPU TAPU KAPEKAPÉ

Mamata 'i he founiga hono ma'u 'e ha talavou 'e taha, e tokanga fakalotofonuá, fakapule'angá mo fakavaha'a-pule'angá, 'aki hono fakamatala'i 'ene ngaahi tu'uniga mo'ui: lds.org/go/nocussing.

KO HA 'UHINGA TOE LELEI ANGE 'ENI

"Mahalo 'e pehē 'e ha ni'ihi, 'Oku 'ikai ke u tui te u lava 'o mo'ui tatau mo ho'omou ngaahi tu'uniga mo'ui.' Ko ha toe 'uhinga lahi ia ke ha'u 'o [kau fakataha mo kimautolu]! 'Oku fokotu'utu'u 'a e Siasí ke ne fafanga'a e ta'e-haohaoá, 'a e faingata'a íá, pea mo e ongosiá. 'Oku fakafonu'aki ia ha kakai 'oku holi'aki honau lotó kotoa ke tauhi e ngaahi fekaú, neongo kapau 'oku tēeki ai ke nau lava'i ia."

Palesiteni Dieter F. Uchtdorf, Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni 'Uluakí, "Ha'u 'o Kau mo Kimautolu," *Liahona*, Nōvema 2013, 23.

KAU 'I HE, TALANOÁ

Ko e Ngaahi Me'a Te Ke Lava Ke Faí:

- Hiki 'i ho'o tohinoá ha ngaahi me'a kuó ke a'usia 'i he mo'ui 'aki e ngaahi tu'uniga mo'ui 'a e Siasí mo hono vahevahe ia mo e ni'ihi kehé.
- Vahevahe ho'o fakamo'oni ki he ngaahi tu'uniga mo'ui 'a e 'Eikí, lolotonga e houalotu 'aukái mo e fakamo'oní pe ko e ngaahi fakataha 'a e to'u tupú.
- Lau 'a e lea 'i he konifelenisi lahí "'Oku 'omi 'e he Teuteú e Ngaahi Tāpuakí," 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoní (*Liahona*, Mē 2010, 64). 'Okú ne lea 'o fekau'aki mo e teiti, feohi fakakaungāme'a, faitotonuá, mo e ngaahi tu'uniga mo'ui kehé. Fakakaukau ke 'ai ha lisi 'o e fale'i ko ia te ke loto ke ke ngāue aí.

Fai 'e Joseph Sengooba

Oku ou ako 'i ha 'apiako 'oku fakalele 'e ha taha 'o e ngaahi siasi 'i hoku fonuá. Na'e fili au 'e hoku kaungā-akó 'i ha taimi na'e 'ikai fu'u fuoloa mei hení ke u hoko ko ha fai fale'i 'o e kalasí. I ha 'aho 'e taha 'i he'eku palani e me'a ke ako'i, na'a ku ma'u ai ha ki'i tohi 'a e Siasí fekau'aki mo e fono 'o e angama'a. Na'a ku fakapapau'i ke ako'i ki hoku kaungā-akó fekau'aki mo e angama'a peá u kole e fanga ki'i tohí ki he kau faifekau taimi kakató, 'a ia ne u tufa ia lolotonga e lēsoní.

Hili 'eku lēsoní, na'e fie ma'u 'e ha fānau ako tokolahí ke 'ilo lahi ange ki he Siasí, ko ia na'a ku ako'i kinautolu pea 'oange mo ha ngaahi nāunau 'a e Siasí kiate kinautolu, kau ai e Tohi 'a Molomoná. Na'e 'ikai ke u 'ilo na'e 'ikai fakangofua 'eni 'e he faiako pulé.

I ha 'aho 'e taha na'a ne ui au ki hono 'ōfisí pea fehu'i mai pe ko e fē siasi na'a ku 'alu ki aí. I he'eku talaange ki aí, na'a ne 'eke mai pe ko e hā e 'uhinga na'a ku 'ave ai e "Tohi Tapu" 'a e Siasí ki he fānau akó. Na'a ku talaange ki ai na'a ku 'ave pē ia ki he ni'ihi na'a nau kolé.

Hili ha talanoa lōloa fekau'aki mo e Siasí, 'a ia na'a ne fakamahino'i mai ai 'okú ne tui 'oku 'ikai ko e Siasi ia 'o e 'Otuá, na'a ne talamai kiate au, "Oku ou 'ilo 'oku 'ikai ke 'i ai ha'o mātu'a, ka 'oku ou kole fakamole-mole atu—kuo pau ke ke mavahe mei hoku 'apiakó koe'uhí he te ke ului e tokolahí 'o 'eku fānau ako leleí ki

ho siasi." Na'a ne talamai ke u fili 'i he Siasí mo 'eku akó.

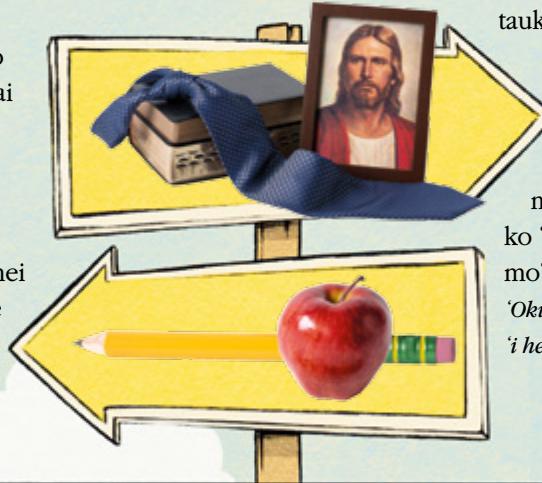
Na'a ne ui ha fakataha'anga 'o fakahā ki he akó 'oku 'ikai ke toe fakangofua au ki he akó koe'uhí na'a ku kau ki he Siasi Māmongá pea kapau 'oku toe 'i ai ha fānau ako kehe te nau muimui mai 'iate au kuo pau ke nau mavahe mo kinautolu.

Hili 'a e fakataha'angá, na'a ne 'eke mai pe ko e hā 'eku filí: ko hoku siasi pe ko 'eku akó. Ne u ongo'i e Laumālié 'okú ne talamai ke u taukapo'i e me'a 'oku ou 'ilo'i: he kuo toe fakafoki mai 'e he 'Eikí Hono Siasi mo'oní. Na'a ku vahevahe mo ia 'eku fakamo'oní 'i he'eku 'alú. Na'a ne talamai ke u toe foki ange 'i he uike hono hokó ke 'ave ha tohi 'oku fakahaa'i ai 'oku 'ikai ke u toe 'alú ki he akó.

I he'eku 'alú atu 'i he uike hono hokó, kuo liliu 'ene fakakaukaú! Na'e 'ikai ke ne toe tuli au mei he akó. Na'a ku fu'u fiefia, pea ko e lahi tahá pē koe'uhí he ne u taukapo'i e me'a na'a ku 'ilo'i 'oku mo'oní.

Na'e ako'i au 'e he a'usia ko 'ení ke taukapo'i ma'u pē e me'a 'oku tau 'ilo'i 'oku mo'oní. 'E 'i ai ma'u pē 'a e 'Eikí ke tokoni'i kitautolu. Kapau ne u faka'ikai'i 'a e Siasí, 'e mei pehē 'e he fānau akó na'e 'ikai mo'oní e me'a na'a ku ako'i kiate kinautolú, ka ko 'eni 'oku nau 'ilo'i 'oku ou 'ilo'i 'a e mo'oní. ■

'Oku nofo e tokotaha na'a ne fai e talanoá 'i he Feitu'u Lotolotó, Iukanitā.

NA'A KU 'ILO'I E ME'A NE FIE MA'U KE U FAÍ

Kapau na'e 'ikai ke u faka'ikai'i 'a e Siasí, 'e fie ma'u ia ke u mavahe mei hoku 'apiakó.

'AI HANGATONU

'Oku 'i ai ha'aku
kaungāme'a 'okú ne
fa'a tukuhifo ma'u
pē ia ki lalo. Te u lava
fēfē 'o tokoni'i
ia ke ne ongo'i
fiemālie 'iate ia pē?

Oku fakatatau ho'o founa tokoni'i e palopalema 'a ho'o kau-
ngāme'a mei hono mafatukitukí. Hangē
ko 'ení, mahalo ko 'ene fakaanga'i pē
ia ke hā loto-fakatōkilalo, pe ke ma'u
ha ngaahi fakahīkihiki pe ma'u ha
fakalotolahi mei he ni'ihi kehé. Kapau
'oku pehē, hokohoko atu ho'o fakafie-
mālie'i iá pea tokoni'i māmālie ia ke ne
tokoni'i 'a e ni'ihi kehé kae 'oua 'e fu'u
nofo taha pē 'iate iá. Ko e founa ia te
ne ma'u ai ha fiemālie lahi ange mo e
mahū'inga fakatāutahá, pea mo ha loto
fakatōkilalo mo'oni.

Kuo pehē 'e Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa,
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí:
"Oku 'ikai ma'u e loto fakatōkilaló he
faka'ofa'ia pē 'iate kitautolú; 'oku ma'u
e loto fakatōkilaló 'i hono fakasi'isi'i e
fakakaukau 'ofekau 'aki pē mo
kitautolú." ("Hikisiá mo e La-
kanga Fakataula'eikí, *Liahona*,
Nōvema 2010, 55).

Kapau 'oku ngalingali
'oku toe kovi ange 'a e
palopalemá—kapau 'okú ke
mahamahalo 'okú ne fainga-
ta'a'ia—poupou'i ia ke ne
talanoa mo 'ene ongomā-
tu'a, fai fale'i mei he akó,
pe ko 'ene pīsopé. Pe ko
ho'o 'alu 'a koe kiate ki-
nautolu 'o fakamatala'i 'a e
me'a 'oku hokó. Te nau lava
'o fakapapau'i 'okú ne ma'u
'a e tokoni 'okú ne fie ma'u,
kau ai ha tokoni fakapalofesi-
nale 'o kapau 'e fie ma'u. ■

Te u fakahaa'i fēfē 'eku 'ofá ki he kakai 'oku nau ta'e 'ofa kiate au?

Na'e ako'i 'e he Fakamo'uí 'o
pehē: "Ofa ki homou ngaahi
filí, tāpuaki'i 'a kinautolu 'oku kape'i
'a kimoutolú, fai lelei kiate kinau-
tolu 'oku fehi'a kiate kimoutolú, pea
hūfia 'a kinautolu 'oku fai kovi mo
fakatanga kiate kimoutolú" (Mātiu
5:44). 'Oku 'ikai ke faingofua 'a e
muimui ki he fekaú ni, koe'uhí he
'oku fepaki mo hotau natulá—'a ia,
ko e tangatata fakaekakanó (vakai,
Mosaia 3:19). Te tau kamatá 'i fē? Ko
ha ngaahi fakakaukau 'eni 'e ni'ihi.

- Feinga ke sio ki he kakai kotoa
pē ko e fānau 'a e Tamai Hēvaní.
'Oku 'ikai ko ha fakakaukau lelei
pē; ka 'oku mo'oni. Tuku ke tō
loloto 'i ho lotó, pea 'e liliu leva
ai ho'o ngaahi founa fetu'utakí.

- 'Ilo'i ko e me'a'ofa mei he 'Otuá
'a e fa'ahinga 'o e 'ofá 'a ia 'oku
fekau mai 'e he Fakamo'uí ke tau
ma'u, kuo pau ke mou "lotu ki he
Tamaí 'aki 'a e ivi kotoa 'o e lotó,
koe'uhí ke fakafonu 'a [kimou-
tolu] 'aki 'a e 'ofá ni, 'a ia kuó
ne foaki kiate kinautolu kotoa pē
'oku muimui mo'oni 'i hono 'alo
ko Sisū Kalaisf" (Molonai 7:48).
- Kumi ha fanga ki'i founa ke
tokoni'i 'a kinautolu 'oku nau ta'e
'ofá. He 'ikai ke ke 'ilo pe ko fē
'a e taimi te ne tokoni'i kinautolu
ke nau liliú, ka 'oku tatau ai pē
pe 'oku 'ikai ke nau liliu, te ke
toe lelei ange koe'uhí ko ho'o
anga'ofá.
- Vahevahe 'a e ongoongoleí
mo kinautolu, 'o tatau ai pē
kapau ko ha'o fakahaa'i faka-
hangatonu mo mālohi ho'o
fakamo'oni ki ha fo'i mo'oni
faingofua—hangē ko e, "Ko e fā-
nau kotoa kitautolu 'a e 'Otuá." ■

Fai 'e 'Eletā
Kazuhiko
Yamashita
'O e Kau
Fitungofulū

‘ hono liliu faka-Siapani ‘o e himi “Fanongo ko e ‘Eiki ‘oku Ui” (*Ngaahi Himi*, fika 153), ‘oku liliu e ngaahi lea faka-Pilitānia ko e *laka atu* mo e *ki mu’ā* ko e *susume*. ‘Oku ‘i ai e ‘uhinga mahu’inga e fo’i lea ko iā kiate au koe’uhí ko ha me’a na’e hoko ‘i he ngaahi ta’u sī’i kuo hilí ‘i he’eku kei palesiteni fakasiteiki ‘i Fukuoka, Siapaní.

Na’e ‘a’ahi mai e Palesiteni ‘o e Siasí, ‘a ia ko Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008), pea na’e kole

mai ke u fakafe’ao kiate ia. Lolo Tonga ha fakataha ‘e taha, ne fakataha mai ha kau faife kau taimi kakato ‘e toko 300 ke fano nongo ki he palōfitá. Na’e fonu e falelotú ‘i he Laumālie Mā’oni-oní, pea na’e ‘i ai homau tokolahi na’a mau tangi ‘i he fiefia. Na’a mau hiva’i e “Fanongo ko e ‘Eiki ‘oku Ui” ‘i he lea faka-Siapani, pea tou tou hiva’i e *susume*, *susume*. Na’e ‘eke ‘e Palesiteni Hingikeli ki he palesiteni fakamisioná, ‘a ia na’e tangutu hoko atu ki aí, “Ko e hā e ‘uhinga ‘o e *susume*?”

Na’e tali ange ‘e he palesiteni fakamisioná “‘Oku ‘uhinga ia ko e ‘laka atu ki mu’ā.”

Na’e faka’ofo’ofa e fakatahá. Na’e pou-pou’i mo faka’ai’ai ‘e Palesiteni Hingikeli ‘a e kau faife kau. Hili iā, na’ā ne ta’ata’alo faka-māvae kiate kinautolu peá ne mavahe mei he falé. ‘I he’ene heka hake ki he’eku kaá ke foki ki he hōtelé, na’ā ne pehē mai ‘i ha fo’i lea faka-Siapani ‘e taha: “*Susume!*”

Ko ha Pōpoaki Faka’ofo’ofa

Na’e hoko ‘a e fo’i lea ko iā ko ha moto kiate au: “Laka atu ki mu’ā! Ke ke loto fakapapau! Fehanga-hangai mo e kaha’ú ‘i he Tui!” Ko e pōpoaki tatau pē ia na’e fai ki he to’u tupu ‘o e Siasí ‘i he konga faka’osi ‘o e *Ki Hono Fakamālohia* ‘o e *To’u Tupú*. Hili hono toe vakai’i e ngaahi tāpuaki ‘oku ma’u mei he talangofua ki he ngaahi tu’unga mo’ui ‘a e ‘Eikí, ‘i ha konga ‘oku ui ko e “Laka atu Ki Mu’ā ‘i he Tuí,” ‘oku pehē: “I he taimi te ke fai ai ‘a e ngaahi me’ā ni, ‘e hanga ‘e he ‘Eikí ‘o tāpuekina ho’o mo’ui ‘o lahi ange ia ‘i he me’a te ke lava ‘iate koe peé. Te Ne fakalahi ho ngaahi faingamālié, ‘ai ke toe fālahi ange ho’o vakaí, mo faka-mālohia koe. Te Ne foaki atu ‘a e tokoni ‘okú ke fie ma’u ke matu’uaki ‘aki ho ngaahi ‘ahi’ahí mo e ngaahi faingata’á. Te ke ma’u ha faka-mo’oni mālohi ange pea ‘ilo ‘a e fiefia mo’oní ‘i ho’o ‘ilo’i

‘a ho’o Tamai Hēvaní mo Hono ‘Alo ko Sīsū Kalaisí, mo ongo’i ‘a ‘Ena ‘ofa ‘iate koé ([2011], 43).

‘Oku ako’i kitautolu ‘e he ongoongoleí ke tau laka atu ki mu’ā ‘i he tui. “Kumi, pea te mou ‘ilo; tukituki, pea ‘e to’o ia kiate kimoutolu” (Mātiu 7:7). Kiate au, ‘oku ‘uhinga ‘eni ko e *susume*.

Ko Ha Talanoa ‘Iloa

Ko e samulaí ‘a e kautau faka’ei’eiki ‘o e ngaahi ta’u lotolotó mo e konga kimu’ā ‘o e onopōní ‘i Siapaní. ‘Oku kei talanoa’i ‘e he kau Siapaní ‘a e taha ‘iate kinautolu, ko Laioma Sakamoto, ‘a ia na’ā ne mālōlō ‘i he 1867. Ko e taha ‘o e ngaahi ‘uhinga ‘okú ne kei fu’u manakoa aí koe’uhí he na’ā ne ‘ulu-ngaanga lelei ma’u pē. Na’e ‘ikai ke ne manavahē ‘i ha taha pe ko ha fa’ahinga me’a pē. Na’ā ne ‘alu ki ha fa’ahinga feitu’u pē na’e fie ma’u ai iā. ‘I hono ue’i ia ‘e he taumu’ā ‘oku fakatupu tatau pē ‘a e tangatá, na’ā ne fai-feinga ‘i he me’a kotoa pē ke fokotu’u ha pule’anga fo’ou. Ka na’e

Susume!

‘Oku totonu ke tataki ‘e he kupu’i lea “Laka atu ki mu’ā ‘i he tuí” ‘etau mo’u’.

佐
和

TE KE LAVA 'O FAI IA

Ko eongoongolelei ko ha pōpoaki 'o e 'amanaki lelei. Tatau ai pē pe kuó ke loto-fo'i, te ke kei lava pē 'o laka ki mu'a 'i he tui. Ko e ngaahi fokotu'u 'en'i 'e fitu 'e tokoni atu kiate koé.

1. Fakahaa'i faka'aho e ngāue faivelengá.

Lotu. Ako 'a e folofolá. Tauhi e ngaahi fekaú. 'Alu ki he ngaahi fakatahá mo e seminelí. Kau 'i he efiafi fakafāmili 'i 'apí.

2. Fakatomala.

'I he taimi 'okú ke fai ai ha fehalákí, fekumi ki he fakamolemolé.

3. Fakafanongo ki he Laumālie Mā'oni'oní.

Muimui ki He'ene ngaahi ue'i.

4. Fakatupulaki e falalá.

Poupou'i ho kau takí. Tali 'a e ngaahi akonaki angatonu 'a ho'o mātu'a.

5. Ako feka'u'aki mo e Fakamo'uí.

'Unu'unu kiate la, pea te Ne 'unu'unu atu kiate koe (vakai, T&F 88:63). 'E fakamo'oní'i 'e he Laumālie 'okú Ne mo'ui.

6. Fakakaukau ki he ni'ihi kehé.

Ko e founiga lelei taha ke ma'u ho'o mo'ui ko ho'o li'aki mo'ui 'i he ngāue tokoni ki he ni'ihi kehé (vakai, Mātiu 10:39; 16:25).

7. 'Oua Na'a Ke Teitei Fo'i.

Manatu'i 'oku 'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'iate koe. 'Okú Ne falala atu kiate koe, ko ia, falala kiate koe.

TOKONI MEI HE 'EIKÍ

"I hē'etau laka atu, mo feinga ke mo'ui hangé ko ia 'oku tonu ke tau fai, kuo pau ke tau ma'u e tokoni mei he 'Eikí."

Palesiteni Thomas S. Monson, "Ke ke Mālohi Peá Ke Lototo'a," *Liahona*, Mē 2014, 69.

fakapoongi ia, pea neongo na'e hoka hele'i tu'o lahi ia 'aki ha hele 'o e samulai 'e taha, ka na'e 'ikai ke ne fo'i ngofua. Na'a ne feinga ke tu'u hake 'o laka atu ki mu'a. Ko ha talanoa 'iloa 'aupito 'eni 'i Siapani. 'Oku mahino kiate au 'oku tau fehangahangai kotoa pē mo ha ngaahi faingata'a mo e ngaahi mamahi, pea 'e lava ke tau ongo'i 'i he taimi 'e ni'ihi 'oku 'ohofi kitautolu 'e hotau ngaahi filí. 'E fakatauvele'i kitautolu 'e Sētane ke tau loto-si'i 'i he'etau fakakaukau pea si'aki e 'amanaki lelei.

Ka 'oku ou fakamo'oni kiate kimoutolu 'oku 'omi 'e he ongoongolelei ha mālohi kiate kitautolu ke pehē *susume* pea hoko atu. 'Oku 'ikai 'omi 'e he ongoongolelei ha ngaahi pō-poaki 'oku kovi. Kuo pau ke tau tu'u hake

pea laka atu ki mu'a 'i he tui, he kuo tau ma'u e tala'ofa 'a e 'Eikí he 'ikai ke iku-na'i kitautolu. "Pea ko Sihova, ko ia ia 'oku 'alu mu'omu'a 'iate koé; 'e 'iate koe ia, 'e 'ikai te ne fakatukutuku'i koe, pe li'aki koe; 'oua na'a ke manavahé, pea 'oua na'a ke puputu'u" (Teutalōnome 31:8).

Ko e Ma'u'anga la 'o e Fiefiá

Si'oku kaungāme'a, 'oku ou loto ke mou fiefia. Kuo pau ke fokotu'u 'a e fiefia mo'oni 'i he 'ilo 'oku mo'ui 'a 'etau Tamai Hēvaní. 'Okú Ne 'ofa mo 'afio'i kitautolu takitaha. 'Okú Ne 'afio'i 'a e me'a kotoa pē feka'u'aki mo kitautolu—hotau ngaahi vaivái, mālochingá, tu'unga lelei, tu'unga 'oku koví, faingata'a, mo e ngaahi mamahi. Na'a Ne fekau'i mai Hono 'Aló ke

fakahaofi kitautolu, koe'uhí ko 'Ene 'ofa kiate kitautolu. Ko Sisū Kalaisi hoku Fakamo'uí Ko e Fakamo'uí Ia. 'Okú ne fakahino-hino'i kitautolu. 'Okú ne tataki kitautolu. 'Oku ou 'ilo'i ko e Siasí ni ko Hono Siasi, pea 'okwu ou 'ilo'i ko hotau palōfita mo'uí 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni.

'Oku ou tala'ofa atu kapau te ke ma'u ha loto fakapapau mo fekumi ki he ngaahi me'a lelei, te ke ma'u 'a e Laumālie Mā'oni-oní. Kapau te ke fakakaukau ki he 'Otua mo e ngaahi me'a lelei, 'e fakahinohino'i koe 'e he Laumālie Mā'oni-oní. Te ke lava ke poupou'i koe ke ke "laka atu ki mu'a", pea neongo ho ngaahi 'ahi'ahí, ka te ke hoko atu 'i he tui. ■

MĀLOHI 'I HE NGAALI TU'UNGA MO'UI

Ako lahi ange 'i he 'alu ki he uepisaiti 'a e *Ki Hono Fakamālohiā* 'o e *To'u Tupú* 'i he standards.lds.org.

Lotua Hoku Kaungāme'á

'o Hangē ko 'Alamaá

Fai 'e Daniel Maurício dos Santos

Na'a ku 'alu mo hoku kaungāme'a lelei tahá ki he lotú 'i he uike 'e ua kuo hilí. Ka 'i he taimi na'a ku toe fakaafe'i ai iá, na'a ne talamai he 'ikai ke toe 'alu ia mo au. Na'a ne fie ma'u ke fiefia 'i he faka'osinga 'o e uiké 'aki 'ene mohe pē mo 'alu ke ma'u ha'ane fiefia. Na'a ku tali pē 'a 'ene talí, ka na'e mamahi hoku lotó koe'uhí he na'a ku fu'u fie ma'u ia ke ha'u 'o ongo'i 'a e Laumālié mo ako mei he 'Otuá. 'I he'eku a'u atu ki 'apí, ne u 'alu ki hoku lokí 'o lotu, 'o fakahā ki he Tamai Hēvaní 'a 'eku loto-mamahí mo kolea 'Ene fakafiemālié mo e fakahinohinó.

'I he 'osi 'eku lotú, na'a ku 'alu ki he peitó ke fufulu e 'ū peletí. Na'e 'eke mai 'e he'eku tamaí pe te u toe 'alu mo hoku kaungāme'a ki he lotú 'i he 'aho hono hokó. 'I he taimi na'a ku fakamatala ange ai e me'a na'e talamai 'e hoku kaungāme'a, na'e lava ke tala 'e he'eku tamaí na'a ku hoha'a mo loto-mamahi. Ko e lea pē na'a ne fai ko e, "Na'a ke fai ho fatongiá. 'Oku ma'u 'e he kakaí 'enau tau'atāina ke filí. Na'a ke tō ha tengá." Na'e 'omi 'e he ngaahi lea 'o e tui 'a 'eku tamaí 'a e melino ki hoku lotó.

'I he teuteu ko ia ki he Lautohi Faka-Sápate, na'a ku lau e 'Alamā

30–32. 'I he vahe 31, 'oku lotu 'a 'Alamā ki he 'Eikí 'aki hono lotó kotoa ma'a hono ngaahi tokoua ko e kau Sōlamí, 'a ia na'a nau faka'ikai'i e ngaahi founiga 'a e 'Eikí pea kamata ke tō ki he me'a 'oku halá. 'I he'eku lau 'ene ngaahi leá, na'e ongo e Laumālié kiate au, pea na'a ku ongo'i ke u lotu foki.

Ne u tū'ulutui 'o fakahoko ha lotu ma'a hoku kaungāme'a lelei tahá 'o hangē ko e lotu 'a 'Alamaá. Hangē ko 'Alamaá, na'a ku talaange ki he Tamai Hēvaní 'oku "mahu'inga [hono laumālié], pea [ko hoku tokoua ia]; ko ia, 'ofa mu'a, 'E 'Eiki, tuku mai kiate [au] 'a e mālohi mo e poto [ke u] lava 'o toe fakatafoki [ia, 'a hoku tokouá], kiate koe" ('Alamā 31:35).

'I he 'aho hono hokó na'a ku teuteu ki he lotú, pea na'a ku 'ilo'i he 'ikai te u 'alu mo hoku kaungāme'a. Ka neongo iá, na'e nonga hoku lotó koe'uhí, na'a ku lotu 'i he tui, 'o hangē ko 'Alamaá. 'I he'eku mavahé mei 'api ke 'alu ki he lotú, na'a ku ma'u ha telefoni mei hoku kaungāme'a. Na'a

"Pea na'e hoko 'eni koe'uhí ko 'ene lotu 'i he tui" ('Alamā 31:38).

ne 'eke mai pe na'a ku 'osi mavahé mei 'api pe te u lava 'o afe ange ai ke ma 'alu. Ko ha fakataha faka'ofo'ofa na'a mau ma'u he Sāpate ko iá, pea 'oku ou 'ilo na'e fakamo'oni'i 'e he Laumālié 'a e mo'oní kiate ia.

'Oku ou 'ilo na'e 'ikai ko hoku kaungāme'a pē na'e tāpuekina 'i he 'aho ko iá koe'uhí ko e Tohi 'a Molomoná mo e lotu 'i he tuí. Na'e fakamālohia 'eku fakamo'oni ki he 'Eikí mo e tohí ni, pea na'e taki au 'e he fakamo'oni ko iá ke u 'alu 'o ngāue fakafaifekau mo malava ai ke u fakamo'oni ki he mo'oní. 'Oku ou 'ilo 'oku 'omi kitautolu 'e he Tohi 'a Molomoná ke tau toe ofi ange ki he 'Otuá, pea 'okú ne ako'i kitautolu ke tau ha'u kia Kalaisi, pea te Ne fakamo'ui hotau laumālié. ■

'Oku nofo e tokotaha na'a ne fai e talanoá 'i he Vahefonua Fetaloló, Palásila.

NGAAHI FAKAPULIPULI ‘E HONGOFULU ‘O E MANAKOA MO‘ONÍ

Fai ‘e Kersten Campbell

“**O**ku tau fika ‘uluaki!” ko e kaikaila ia e tokotaha fakakaekae ‘i ha va‘inga ‘akapulu ‘a e ako‘anga mā‘olungá. Na‘á ku sai‘ia he hangatonu hono nifó mo e faka‘ofo‘ofa ‘ene malimalí. Na‘á ku sio ki he‘ene kata mo talanoa ki he tamaiki fefiné mo fakamalinga kākā mo e tamaiki tangatá.

Na‘á ku fakakaukau, “Pau pē ‘oku lāngilangi‘ia ke hangē ko iá,” ‘i he‘eku fakakaukau loto ki he‘eku tuenoá. Na‘e fie ma‘u ‘e he ngāue ‘eku tamaí ke mau hiki ‘i he ta‘u ‘e tolú ki he nima kotoa pē, ko ia na‘e faingata‘a kiate au mo hoku ta‘oketé ke fa‘u ha feohi fakakaungāme‘a tu‘uloa.

Na‘e ontoongoa ‘a e tokotaha fakakaekae ko ‘ení ‘i he teunga ta‘etáu mo e ‘alu ki he ngaahi fakafiefia ‘oku inu kava-mālohi. ‘I he‘eku siofí iá, na‘e kamata ke u faka‘amu ke ma‘u e manakoa ko ia na‘á ku fakakaukau na‘á ne fakafofonga‘i. Ne u fie ma‘u lahi ‘aupito ke ‘i ai haku kaungāme‘a pea ‘i ha lau-mōmēniti ne u fifili pe ‘oku totonu ke u tuku hifo ‘eku ngaahi tu‘unga mo‘u í ke hoko ‘o hangē ai ko iá.

Lolotonga ‘eku faka‘uli mo hoku ta‘oketé ki ‘apí, ne u mo‘ua he faka‘ofa‘ia pē ‘iate aú, pea na‘á ku lotu ‘i hoku lotó ki he Tamai

Te u ma‘u ‘i fē ‘a e
fakapulipuli ki he manakoá?
‘I he Fuakava Fóóú?

Hēvaní. Na‘á ku kole kiate la ke Ne fakahā mai kiate au ‘a e fakapulipuli ko ia te ne to‘o atu ‘eku tuenoá mo e ongo‘i ta‘e malú. Neongo na‘e ‘ikai ko ha mēmipa au ‘o e Siasí ‘i he taimi ko ‘ení, ka na‘á ku ma‘u ha tui mālohi ki he ‘Otuá.

Na‘e ha‘u ki he‘eku fakakaukaú ‘i he taimi pē ko iá ‘a e fakakaukau, “Tuku ho‘o fakakaukau kiate koe peé.”

“Ko e fakapulipulí nai ia?” Ne u fakakaukau ‘i he lotomamahi. “E tokoni fēfē mai ia ke u manakoa ai?”

Kimui ange ‘i he uike ko iá, ne u lau fekau‘aki mo e ‘ofa faka-Kalaisí ‘i he 1 Kolinitō 13. Na‘e tokoni ia ke mahino kiate au ‘oku feinga ‘a e Tamai Hēvaní ke ako‘i au ke ma‘u ‘a e ‘ofa faka-Kalaisí ki he ni‘ihí kehé kae ‘oua ‘e tokanga taha pē ki he founiga hono talitali aú. Na‘á ku to‘o e ngaahi ‘ulungaanga ‘o e ‘ofa faka-Kalaisí ‘a ia na‘e hiki aí pea faka‘aonga‘i ia. ‘I he taimi ne u fai ai ‘ení, na‘á ku fakatokanga‘i na‘e liliu kotoa ‘eku a‘usia ‘i he akó. Ko e ni‘ihí ‘ení ‘o e ngaahi me‘a mahu‘inga ne u akó.

‘Oku Kātaki Fuoloa ‘a e ‘Ofa Faka-Kalaisí

Na‘á ku feinga ke u toe fa‘a kātaki ange ‘i he‘eku feohi mo e kakai ‘i he akó. Na‘e fakamatalili‘i au ‘e ha tamasi‘i ‘e taha lolotonga e kalasi ‘i he fale va‘ingá, ka na‘á ku feinga ke fakafepaki‘i hono ‘ulungaanga koví ‘i he anga‘ofa mo e malimalí. Na‘e faifai pē pea ‘ikai ke ne toe fakamatalili‘i au. ‘I he faka‘osinga ‘o e ta‘ú, na‘á ma kaungāme‘a lelei.

‘Oku ‘Ikai Meheka ‘a e ‘Ofa Faka-Kalaisí

Na‘á ku meheka mo hoku tokouá ‘i he ngaahi talēniti ‘o ha tokotaha va‘inga pasiketipolo ‘i homau ‘apiakó, pea na‘á ma fa‘a lau‘i kovi‘i ia. Ne u fakakaukau ke u kamata ke fiefia ‘i he‘ene ngaahi ikuná. Na‘á ku kamata foki ke fakatupulaki hoku ngaahi talēniti. ‘I he‘eku fai e ngaahi me‘a ko ‘ení, ne mole ‘eku kavenga mafasia ‘i he lotomamahí, pea na‘á ku fiefia lahi ange ai.

'Oku Angalelei 'a e 'Ofa Faka-Kalaisí

Na'á ku sai'ia ma'u pē ha ta'ahine 'i he'eku kalasí 'a ia na'e anga fakakaume'a ki he tokotaha kotoa pē, tatau ai pē pe na'e manakoa pe 'ikai. Na'e kamata ke u muimui ki he'ene sīpingá pea kumi ha ngaahi faingamālie ke fakahaa'i ai ha anga'ofa ki he ni'ihi kehé.

'Oku 'Ikai Fakafuofuolahi e 'Ofa Faka-Kalaisí

Na'á ku fa'a fakakaukau he taimi 'e ni'ihi ne u lelei ange au 'i ha kakai 'e ni'ihi koe'uhí he na'á ku ma'u ha ngaahi tu'unga 'ulungaanga mā'olunga 'o e mo'ui tāú. 'I he taimi na'á ku fakakaukau ai ki he Fakamo'uí, 'a ia na'e angamalū mo 'ofa ki he kakai kotoa pē, na'á ku fakakaukau ke liliu 'eku tō'ongá. Na'e kamata ke feinga e kakaí ke hoko ko hoku kaungāme'a, 'i he'eku feinga ke u loto-fakatōkilalo mo anga'ofá.

'Oku 'Ikai ke Anga Ta'e Taaau e 'Ofa Faka-Kalaisí

Na'á ku 'ofa 'i he 'Eikí pea ma'u e ngaahi tu'unga 'ulungaanga mā'olunga 'o e mo'ui tāú. Ne u fakapapau'i ko hono maumau'i e ngaahi tu'unga 'ulungaanga ko 'ení te u lotomamahi ai.

'Oku 'Ikai ke 'Itangofua e 'Ofa Faka-Kalaisí

'I ha taimi 'e taha, na'e fai ai 'e ha faiako ha lea ne u loto-mamahi ai. Na'e 'ikai ke u fai ha tali, ka na'á ku fehu'i ange ki ai pe na'e kovi hono 'ahó. Na'á ne talamai 'io peá ne kole fakamolemole mai leva. Ne ha'u 'ene ngaahi leá mei he'ene ngaahi palopalema fakatāutahá pea na'e 'ikai ha'ane kaunga kiate au.

KO HA MĒ'AFOAKI FAKALAUMĀLIE 'A E 'OFA FAKA-KALAISSÍ

Oku ako'i kitautolu 'e Molomona ki he founa ke fakatupulaki ai e 'ofa faka-Kalaisí, ko e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí. 'E lava ke ke ako e Molonai 7:44-48 ke ako e founa ke "fakafonu 'a kimoutolu 'aki 'a e 'ofá ni" (Molonai 7:48).

'Oku Fiefia 'a e 'Ofa Faka-Kalaisí 'i he Mo'oní

Ko e me'a 'e taha na'e ako'i ai au 'e hoku kaungāme'a na'e kau ki he Siasi 'oku kovi e ngutu laú mo hono fakamafola e loí. Ne u feinga ke faka'ehi'ehi mei he ngutu laú mo liliu e talanoá 'i he taimi kotoa pē na'e kamata ke lea ta'e'ofa ai ha tahá.

'Oku tui e 'Ofa Faka-Kalaisí ki he Me'a Kotoa Pē, 'Oku 'Amanaki Lelei ki he Me'a Kotoa Pē

Na'e kamata ke u vakai ki he lelei 'i he kakaí, pea ke 'atamai-maama. 'I he taimi ne u fai ai e liliu ko 'ení, na'e kamata ke ongo'i tupulaki e kakai na'a mau feohí. Na'e hoko 'eni ke nau fie feohi lahi ange ai mo au.

'Oku Kātekina 'e he 'Ofa Faka-Kalaisí 'a e Me'a Kotoa Pē

'I he taimi na'e puke lahi ai hoku ta'oketé pea 'ikai ke ne toe lava 'o lue fakaleleí, na'e tokolahi hono kaungāme'a ne nau li'aki iá koe'uhí ko e fakaoli 'ene lué. Na'á ku sio ki he'ene loto-mamahí, pea na'á ku fakatokanga'i hono mahu'inga 'o e kau mo e kakaí 'i he ngaahi taimi faingata'a.

'Oku 'Ikai Faka'au 'o Ngata 'a e 'Ofá

'I he'eku faka'aonga'i e 'ofa faka-Kalaisí 'i hoku ngaahi vā fetu'utakí, na'á ku fakatupulaki ha anga fakakaungāme'a mo'oni mo tu'uloa. Na'e puli atu 'eku tuenoá, pea ne u 'ilo'i 'oku ta'e 'aonga e manakoá 'i hono fakahoia ki he koloa mo'oni 'o e anga fakakaungāme'a mo e faka'apá apa 'oku ma'u mei hono mo'ui 'aki e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleí.

'Oku ou fakamālō ki ha Tamai Hēvani na'á Ne tuku ha taimi ke ako'i ha taha na'e ta'u ua 'i he ako mā'olungá ki he fakapulipuli 'o e ma'u 'o e ngaahi anga fakakaungāme'a 'e tu'uloá. ■

'Oku nofo e tokotaha na'á ne fai e talanoá 'i Uasingatoni, USA.

Ko Hoku Hala ‘i he Fuakavá

The loto fakapapau

Fakalea ‘e Marvin K. Gardner
Fakatu’ungafasi ‘e Vanja Y. Watkins

C

1. Ko e fu-a-ka-vá koha a - lea - pa-u, Fa - ka-ho-ko mo-e 'Ei - kí. _____ 'O -
(2. Tau) - hi e fua-ka-va pa - pi - tai-só, Te u to - o Ho-no hu - a - fá, _____ Ma -

2

1

1

2

1

E m A G D 7 G

kú Ne tā-pu-e-ki - na a - u 'A - ki 'E - ne fo - lo - fo - lá. _____ Te u
na - tu kia - te ia, 'o tau - hi fe - kaú. Ho - ko koe ā - ko - nga le - leí. _____ Fa -

G m C F F m B♭ E♭ G 7

tau - hi 'E - ne ngaa-hi fe - ka - ú, Pea no - fo 'i Ho - no mā - má, _____ Ta -
ka - fo - 'o - u e fu - a - ka - vá 'I he sā - ka - la - mē - ni - tí, _____ Pea

C D m C D m G 7

la - 'o - fa mai e tā - pu - a - kí - Ka - ka - to e fi - e - fi - á. _____ Te u ma - na -
te u hū ki he te - mi - pa - lé Faka - ho - ko ai - e - fua - ka va. _____ Te u ma - na -

© 2014 ‘e Marvin K. Gardner mo Vanja Y. Watkins. Ma’u ‘a e ngaahi totonus fakalao kotoa pē.

Faka'aonga'i 'i hono fakangofua. ‘E lava ke hiki ha tatau ‘o e fo'i hivá ni ke faka'aonga'i
‘i he ngaahi me'a 'a e Siasí 'oku 'ikai fakakomēsialé pe ko hono faka'aonga'i pē 'i api.

C G m7 C G m7 C Am D m G 7

A m D C D 7 D m C , F C ,

1. D m G 7 C 2. D m E A m D 7

D m C , F C , D m *mämälie* G 7 C

Fai 'e 'Eletā
L. Tom Perry

'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uá

*Ko e kau mēmipa
'o e Kōlomu 'o e Kau
Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá ko
e kau fakamo'oni ma-
kehe 'o Sisū Kalaisi.*

Ko e hā e 'uhinga 'oku fie ma'u ai ke tau talangofua ki he ngaahi fekaú?

Ko 'etau fiefia
ta'engatá 'a e taumu'a
'a e Tamai Hēvaní.

Kuo pau ke 'oua na'a
tau fili 'a e ngaahi fekau
'oku tau fakakaukau
'oku mahu'ingá.

'Oku totonus ke tau
talangofua ki he ngaahi
fono kotoa 'a e 'Otuá.

Ko 'Ene ngaahi fekaú 'a
e fakahinohino ke toe
foki ange ai kiate lá.

*Mei he "Ko e Tau'atā-
inā 'a e Talangofua
ki he Fonó," Liahona,
Mē 2013, 86-88.*

Ngaahi Tali ‘o e Konifelenisi

Mia (to’ohemá) mo Abby

Fai ‘e Abby H., ta’u 7, Nepulasikā, USA

The mālōlō ‘eku Kui Fefine Ua ko ‘Etiuōtī, na’ā ku lotomamahi mo hoku tehinā, mo Mia. Neongo na’e talamai ‘e he’eku ongomātū‘ā te mau toe sio pē ki he’emau kui-uā ‘i ha ‘aho pea mau hoko ko ha fāmili ‘o ta’engata, ka na’a mau hoha’a.

Na’e talamai mai ‘e he’eku tamaí te mau lava ‘o lotu ke tali mai ‘emau ngaahi fehu’i fekau’aki mo Kulenimā ‘Etiuōtī ‘i he konifelenisi lahí. Na’ā ku lotu ke ‘ilo’i pe na’e fiefia ‘a Kulenimā ‘Etiuootí. Na’e lotu ‘a Mia ke ‘ilo’i pe ‘oku fakataha ‘a Kulenimā ‘Etiuooti mo hono husepānití mo e ‘ofefiné, ‘a ia kuo ‘osi mālōloó.

Lolotonga e fakataha konifelenisi ‘o e pongipongi Sāpaté, na’a mau

fakafanongo, pea mau fanongo ki hono tali ‘e he palōfitá ‘emau ngaahi fehu’i! Na’e pehē ‘e Palesiteni Monisoni ko e taimi ‘oku mate ai ‘a e kakaí, ‘oku hangē pē ia ‘oku nau ‘alu ki ha loki ‘oku fonu kotoa ai e kau mēmipa ‘o e fāmilí ‘oku nau ‘ofa aí ‘a ia ne pekia kimu’ā ‘iate kinautolú. Ko ia na’e ‘ilo’i ai ‘e Mia ‘oku fakataha ‘a Kulenimā ‘Etiuooti mo hono husepānití mo e ‘ofefiné. Hili iá pea lau leva

‘Oku ‘i ai nai ha’o fehu’i te ke lava ‘o lotua ia kimu’ā he konifelenisi lahi he māhina ka hokó?

‘Oua na’a ngalo ke fakafanongo ki ho’o talí!

‘e Palesiteni Monisoni ha konga mei he Tohi ‘a Molomoná ‘oku pehē ‘e tali e ngaahi laumālie ‘o e kau mā’oni’oni ki ha potu ‘o e fiefiá (vakai, ‘Alamā 40:11–12).¹ Ne feinga ma’u pē ‘a Kulenimā ‘Etiuooti ke fili ki he totonú, ko ia na’ā ku ‘ilo’i leva na’ā ne fiefia.

Na’ā ku fiefia mo Mia ke ‘ilo’i ‘oku lea ‘a e palōfitá ki he ‘Otuá pea ‘oku tali ‘e he ‘Otuá ‘ema ngaahi lotú. ‘Oku ‘ikai ke ma toe hoha’ā fekau’aki mo Kulenimā ‘Etiuootí. ‘Okú ma ‘ilo kapau te ma muimui he’ene sīpingá ‘o fili ki he totonú, te ma toe sio ki ai ‘i ha ‘aho. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Thomas S. Monson, “Ko e Pue ‘o e Mo’uī,” *Liahona*, Mē 2012, 93.

Ko e Tohi Takafi Engeengá

Fai 'e Randol Salazar Quiroga

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

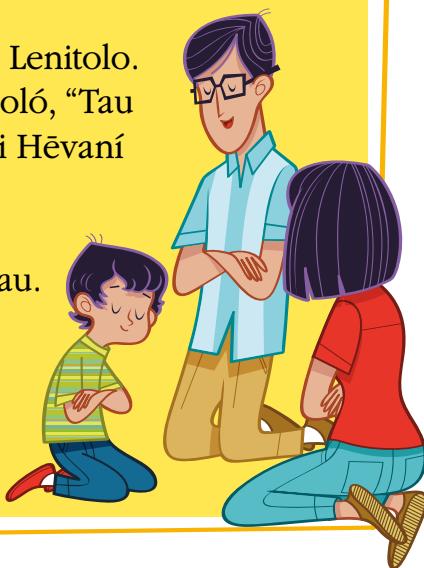
Na'e nofo 'a Lenitolo 'i Polívia. Na'a ne sai'ia he 'alu ki he akó, pea na'a ne tokanga'i lelei 'ene ngaahi nāunau fakaakó. Ko e tohi na'a ne sai'ia taha aí na'e takafi engeenga pea 'i ai ha ngaahi tā fakatātā mahu'inga ai.

Ko e 'aho 'e taha na'e fiu kumi 'e Lenitolo 'ene tohi lanu engeengá. Na'e tokoni 'ene fine'eikí mo 'ene tangata'eikí 'i hono kumí, ka na'e 'ikai pē ke nau ma'u ia.

Na‘e loto mamahi ‘aupito ‘a Lenitolo. Na‘e pehē ‘e he tamai ‘a Lenitoló, “Tau lotu.” “Te tau kole ki he Tamai Hēvaní ke ne tokoni‘i kitautolu.”

Hili e lotú, na‘e ma‘u ‘e he tamai ‘a Lenitoló ha fakakaukau.

Na‘á ne pehē, “Tau talanoa ki ho‘o fa‘ētangatá.” “Mahalo pē ‘oku faka‘aonga‘i ‘e he‘ene fānaú e tohi tatau pea te nau tuku ke ke faka‘aonga‘i ia.”

Na‘e fakakaukau ‘a Lenitolo, “Ko e tali ‘eni ki he‘emau lotú.”

Na‘e ‘alu e fāmili ‘a Lenitoló ki he falekoloa ‘o ‘ene fa‘ētangatá. Na‘a nau ‘eke kiate ia kau ki he tohi lanu engeengá. Na‘e pehē ‘e he‘ene fa‘ētangatá kuo te‘eki ai ke faka‘aonga‘i ‘e he‘ene fānaú ‘a e tohi ko iá.

Na‘e puputu‘u leva heni ‘a Lenitolo. Me‘a ní he ‘ikai ke tali ‘e he Tamai Hēvaní ‘enau lotú?

‘I he taimi pē ko iá, na‘e hū mai ha kau tangata ki he falekoloa ‘ene fa‘ētangatá ‘o tu‘uaki fakatau atu ha ngaahi tohi. Na‘a nau ma‘u ‘a e tohi ‘oku takafi lanu engeenga!

Na‘e fakatau ‘e he tamai ‘a Lenitoló e tohí. Na‘e fakamālō ‘a Lenitolo ki he Tamai Hēvaní ‘i hono tali mai ‘ene lotú. ■

‘Oku nofo e tokotaha na‘á ne fai e talanoá ‘i Polīvia.

‘OKU OU LOTU ‘I HE TUI

Fai ‘e Janice Kapp Perry

‘Oku ou tū‘ulutui ke lotu he ‘aho kotoa.

‘Oku ou lea ki he Tamai Hēvaní.

‘Okú Ne fanongo mo tali mai I he‘eku lotu ‘i he tuí.

‘Oku ou pehē, “E Tamai Hēvaní”;

‘Oku ou fakafeta‘i kiate Ia ‘i he ngaahi tāpuaki ‘okú Ne ‘omí; Peá u kole kiate Ia e ngaahi me‘a ‘okú ou fie ma‘u ‘i he loto fakatōkilalo,

*I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘Emeni.
(Children’s Songbook, 14)*

FAKAKAUNGĀME'A MEI HE FUNGA MĀMANÍ

Mei ha 'initaviu ne fai 'e Amie Jane Leavitt

Oku 'i ai nai ha 'uhinga makehe ho hingoá? 'Oku fa'a 'i ai ha 'uhinga mahu'inga e hingoa 'o ha taha, 'i Kōlea. 'Oku 'uhinga e hingoa 'o e ta'u valu ko Luká ko e "maama." Na'e fili 'e he'ene ongomātu'á e hingoa ko 'ení ke fakamanatu kiate ia 'e lava ke ne ma'u ha kaha'u lelei. ■

'Oku nofo e tokotaha na'á ne fai e talanoá 'i Iutā, USA.

KO LUKA AU mei Saute Kōlea

'Oku ou sai'ia he nofo 'i Saute Kōleá. Ko ha feitu'u fakalata ke tupu hake ai!

*Ko au 'oku lahi taha
'i he'emau fānaú.
Na'e fakahingoa
hoku ki'i tuofefine
si'isi'i ko 'Ēlika.*

*Anyoung,
chingudul!**

* "Mālō e lelei, kaungāme'á!"
faka-Kōlea

*'Oku ou sai'ia ke laukonga. 'Oku ou poto lelei
i ha lea fakafonua 'e ua, 'a ia 'oku 'uhinga ia
'oku ou lava 'o laukonga, tohi, mo lea faka-
Kōlea mo faka-Pilitānia fakatou'osi.*

*Ko e Chuseok ko
e taha ia 'o 'emau
ngaahi 'aho mālōlō
lahi tahá. Ko hano
fakafiefia 'i ia 'o
e ututa'ú—ko ha
'Aho 'o e Fakamālō
Faka-Kōlea.*

*'Oku ou 'alu ki he akó mei he 8:30 a.m.
'o a'u ki he 2:30 p.m. Pea te u 'alu leva
ki ha ako'anga he tuku 'a e akó 'oku
ui ko e hak-won ke toe aka lahi ange.
'Oku ou to'o foki 'a e ngaahi lēsoni tā
pianó mo e 'āti.*

'OKU OU MANAKO KE SIO HE TEMIPALÉ!

*Ko ha tangata'i fonua au 'o e 'lunaiteti
Siteiti mo Saute Kōlea fakatou'osi, pea
'oku ou kau 'i he polokalama Tamaiki
Tangata Sikauti 'o 'Ameliká 'i he lotú.*

MATEUTEU KE 'ALU!

*Kuo maau e kato 'a Luká
pea 'oku 'i ai e ní'ihi e
ngaahi me'a 'oku sai'ia taha
ai. Ko e fē 'i he ngaahi me'a
ni te ke fa'o 'i ho'o kató?*

KO 'ETAU PĒSÍ

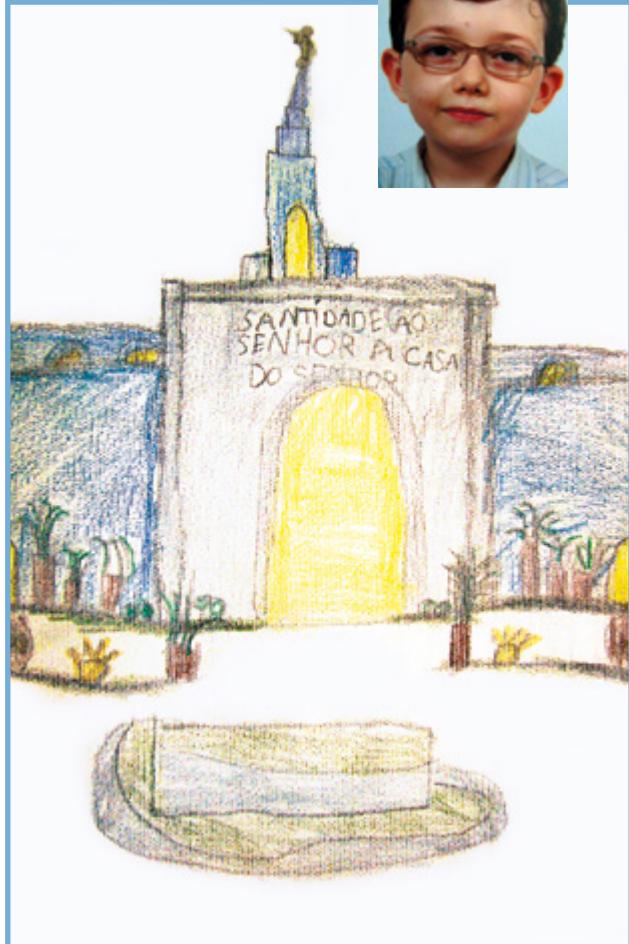
KO HONO VAHEVAHE 'O E ONGOONGOLELEÍ

'Oku ou vahevahe 'a e ongoongoleleí 'i he 'apiakó mo 'eku faiakó pea mo hoku kaungā akó. 'Oku ou faka'ali'ali ki he'eku faiakó 'a e *Liahoná* mo vahevahe 'a e ngaahi talanoa mei he Tohi 'a Molomoná. 'Oku ou 'ilo neongo 'oku 'ikai ke nau kau ki he Siasí, 'e lava ke nau 'ilo lahi ange ki he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí. 'Okú ne tokoni'i foki au koe'uhí ke lava ke u fakakaukau kia Sisū Kalaisí. 'Oku tokoni ia ke u ma'u ha fakamo'oni kiate la, 'Ene ongoongoleleí, mo e Tohi 'a Molomoná.

Ismael P., ta'u 9, Āsenitina

Enzo V., ta'u 6, Palāsila

*'Oku ou fie sio he temipalé,
fai 'e Ivy A., ta'u 7, Siōsiá, USA*

'Oku ou 'ilo na'e ngaohi 'e he
'Otuá ha māmani fiefia kiate
au pea mo koe!

**Pilinisi Humpry B., ta'u 5,
Filipaini**

‘Oku mo‘ui ‘a e ‘Otua ko
‘etau Tamai Ta‘engatá pea
‘ofa ‘iate kitautolu.

‘Ofa ke tau ‘ilo‘i ‘okú Ne fie ofi mo fie tokoni
kiate kitautolu kae pehē ki he lahi ‘o
‘Ene ‘ofa ‘iate kitautolú.

Palesiteni Thomas S. Monson

Mei he “Kae ‘Oua ke Tau Toe
Fakataha Mai,” *Liahona*, Mē 2014.

'Oku Tāpuekina Hoku Fāmilí 'i Hono Mo'ui 'Aki e Ongoongolelei

Ko e hā ha ni'ihi 'o e ngaahi tāpuaki kuo foaki atu 'e he Tamai Hēvaní? 'Oku faingofua e ngaahi tāpuaki 'e ni'ihi ke sio ki ai, 'o hangē ko e māmani faka'ofo'ofa na'e fakatupu 'e he Tamai Hēvaní pe ko ha tuonga'ane fo'ou pe tuofefine 'i ho fāmilí. Ka ko e taimi 'e ni'ihi 'oku fie ma'u ke ke tokanga ke fakatokanga'i 'a e ngaahi tāpuaki 'a e Tamai Hēvaní. I he talanoa ko 'eni kau kia Nīfāi, vakai, pe te ke lava 'o kumi ke

'ilo'i 'a e ngaahi tāpuaki na'e foaki kia Nīfai mo hono fāmilí koe'uhí na'a nau mo'ui 'aki e ongoongolelei. (Te ke lava foki ke lau e talanoá 'i he 2 Nīfai 5.)

Na'e fakatokanga e 'Eikí kia Nīfai ke ne 'ave 'a hono kakaí ki he feitu'u maomaonganoá koe'uhí ke 'oua 'e fakamamahi'i kinautolu 'e he kau Leimaná. Na'e talangofua 'a Nīfai. Na'á ne fakatahataha'i mai hono fāmilí pea mo kinautolu kotoa

pē na'e tui ki he folofola 'a e 'Otuá. Na'a nau fononga 'i he feitu'u maomaonganoá 'i ha ngaahi 'aho lahi. Ne faifai pea nau fokotu'u hake ha kemi pea ngāue leva. Na'a nau tō ha ngaahi teng'i 'akau, pea na'e tupu lelei 'enau ngoué. Na'a nau tauhi ha fanga monumanu tokolahi. Na'a nau langa 'a e ngaahi falé mo ha temipale, 'a ia te nau lava ke hū ai ki he 'Otuá. Na'e ako'i 'e Nīfai 'a e kakaí mei he folofolá, pea na'a nau tauhi 'a e ngaahi fekaú.

Na'e tohi 'e Nīfai na'e nofo hono kakaí "i he fiefia" (2 Nīfai 5:27). 'Oku 'uhinga ia na'a nau nofo 'i ha founiga ne tokoni'i ai kinautolu ke nau fiefia. I he taimi 'oku tau mo'ui 'aki ai e ongoongolelei, 'oku tau ma'u e ngaahi tāpuaki 'e lava ke tokoni'i ai kitautolu ke tau fiefia. ■

FOLOFOLÁ

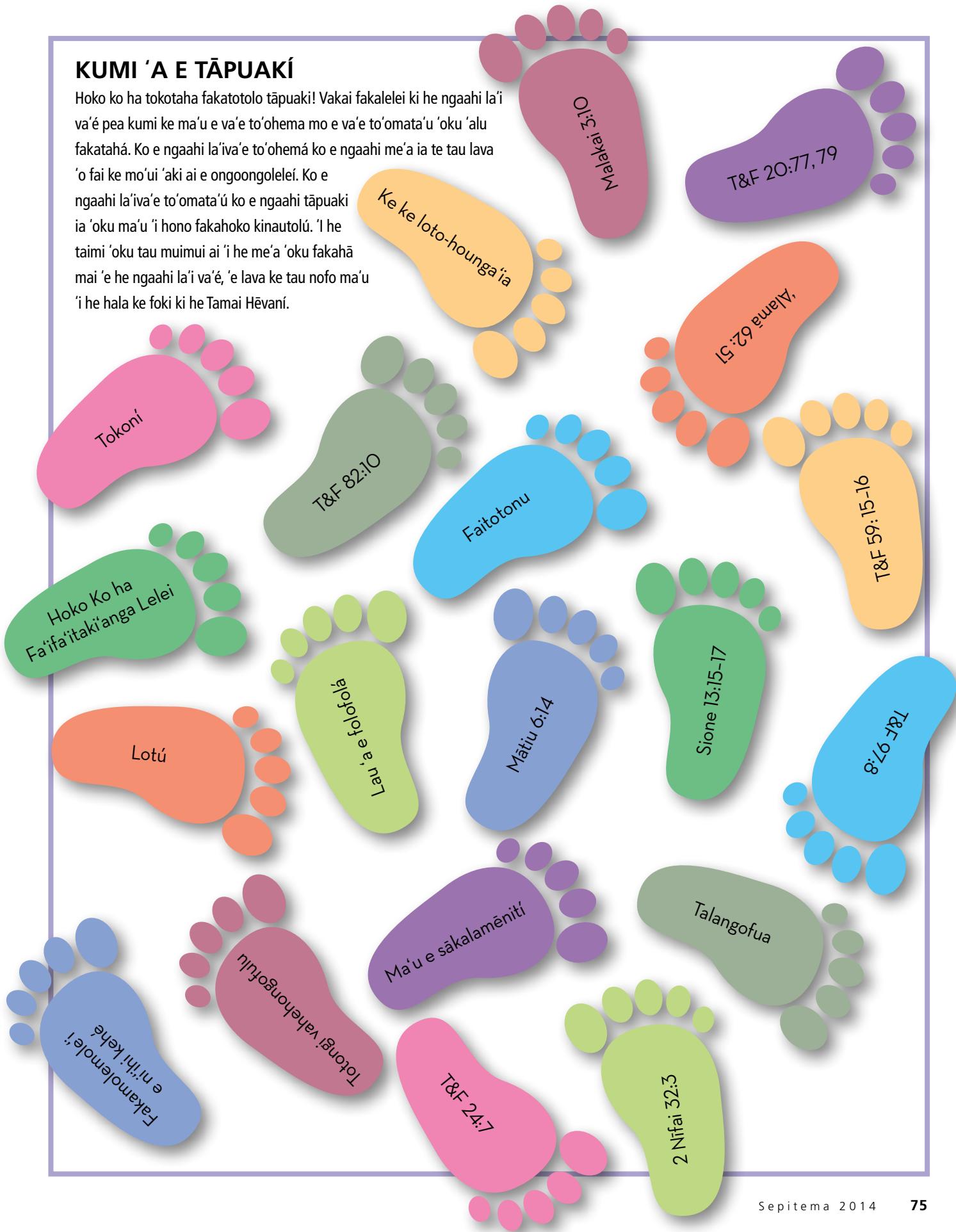
Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:13

NGAAHI FAKAKAU-KAU KI HA TALANOA FAKA-FĀMILI

Ko e hā e me'a 'e lava ho fāmilí 'o fai ke nau "nofo 'i he fiefia"?

KUMI 'A E TĀPUAKÍ

Hoko ko ha tokotaha fakatotolo tāpuaki! Vakai fakalelei ki he ngaahi la'i va'é pea kumi ke ma'u e va'e to'ohema mo e va'e to'omata'u 'oku 'alu fakatahá. Ko e ngaahi la'iva'e to'ohemá ko e ngaahi me'a ia te tau lava 'o fai ke mo'ui 'aki ai e ongoongoleí. Ko e ngaahi la'iva'e to'omata'u ko e ngaahi tāpuaki ia 'oku ma'u i hono fakahoko kinautolú. I he taimi 'oku tau muimui ai 'i he me'a 'oku fakahá mai 'e he ngaahi la'iváé, 'e lava ke tau nofo ma'u 'i he hala ke foki ki he Tamai Hēvaní.

Ngūngui'i 'a e Ngaahi Himí

Fai 'e Olivia Corey Randall

Makatú unga 'i ha talanoa mo'oni

'Oku sai'ia 'a 'Esi ke hiva. Na'á ne fiefia 'i he hiva he Palaimelí. Na'á ne 'ilo'i 'oku manako 'a Sisū ke fanongo ki he'ene hivá.

'I ha 'aho 'e taha na'e hiva'i 'e Mama mo Papa ha himi 'i he houalotu sākalamēniti. Na'e fie hiva foki mo 'Esi, ka na'e 'ikai ke ne 'ilo 'a e lea ['o e hivá].

“Ko e hā ‘okú ke
loto-mamahi aí?”
Na‘e ‘eke ange ‘e
Mama kia ‘Esi.

Na‘e pehē ‘e ‘Esi
“Oku ‘ikai ke u ‘ilo
e lea [‘o e hivá].”

Na‘e pehe ange ‘e Mama, “Oku ‘i ai ‘eku fakakaukau.” “Ko ‘ema hiva pē ‘i he
uike hono hokó, te ke lava pē ‘o ngūngū.”

Na‘e ongo‘i fiemālie ‘a ‘Esi. Na‘á ne sai‘ia ‘i he ngūnguú.

'I he uike hono hokó na'e ngūngū pē 'a 'Esi kae hiva'i 'e Papa mo Mama e ngaahi himí. Na'e ongo'i fiefia 'a 'Esi. Na'á ne 'ilo'i 'oku manako 'a Sísú ke fanongo ki he'ene ngūnguú. ■

'Oku nofo e tokotaha na'á ne fai e talanoá i Tūtā, USA.

Matala'i'akau 'Oku Manako Taha ai 'a Kulenimaá

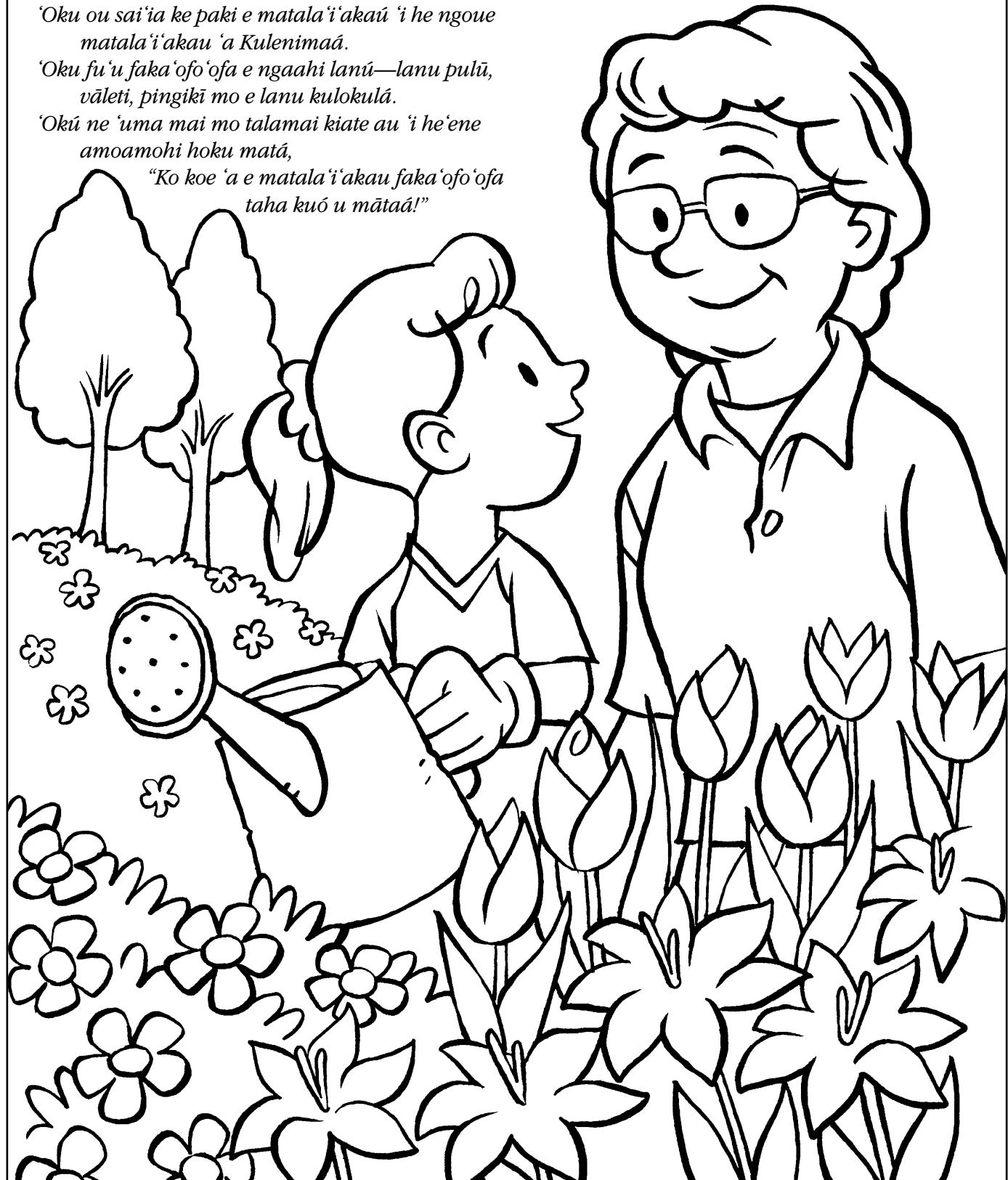
Fai 'e Karen Nicolaysen Baxter

*'Oku ou sai'ia ke paki e matala i'akaú i he ngoue
matala i'akau 'a Kulenimaá.*

*'Oku fu'u faka'ofo'ofa e ngaahi lanú—lanu pulū,
vāleti, pingikī mo e lanu kulokulā.*

*'Okú ne 'uma mai mo talamai kiate au i he'ene
amoamohi hoku matá,*

*"Ko koe 'a e matala i'akau faka'ofo'ofa
taha kuó u mātaá!"*

Fai 'e 'Eletā LeGrand Richards
(1886–1983)

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo e
Toko Hongofulu Mā Uá

TAMAIKI TANGATA MAKEHE

Ne u ma'u ha tohi mei ha faifekau 'i Kalefōnia. Na'a ne pehē na'e fakahoko 'e ha taha 'a e ngaahi kalapu 'o e kakai fefiné ha ma'u me'atokoni ho'atā 'i he hōtelé. Na'e tuku 'e he fefine na'e pulé ha peleti 'e taha 'i he tēpilé, peá ne pehē, "Ko e lue hake pē 'a e sōtia hokó, te tau fakaafe'i ia ke ha'u 'o tangutu he feitu'u ko'ení 'i he tēpilé." Ko ia, ko ha tamasi'i Mā-monga ia na'e lue haké.

I he'enau paasi takai 'a e kofi, na'e 'ikai ke ne ala ki ai. 'Okú ke sio ki he mei faingofua ki he ki'i tamasi'i ke ne pehē, "Sai pē ia, 'oku 'ikai ke 'i hení e Fine'eikí ia. 'Oku 'ikai ke 'i hení e Tangata'eikí 'Oku 'ikai ke 'i hení 'eku pīsopé Ko au pē 'a e tangata mo e kotoa 'o e kau fafine ko 'ení. 'E 'ikai ke uesia au 'e ha ki'i ipu kofi."

Ka na'e pau ke ne hoko ko e sīpinga 'o e fakafeta'i ki he 'Eikí 'a ia kuó Ne 'omi ia mei he fakapo'ulí ki he'ene maama fakaofó, pea na'e 'ikai te ne ala ki ai. Na'a nau talaange pe 'e 'omai ha tī, pea na'e 'ikai ke ne fie ma'u ia. Pea na'a nau fie ma'u leva ke nau 'ilo fekau'aki mo ia. Na'e hoko eni ko ha faingāmalie ke ne talaange ai kiate kinautolu fekau'aki mo e founiga hono ohi hake iá. Pea 'i he 'osi 'enau ma'u me'atokoní, na'a nau tutu 'enau sikaletí mo paasi takai holo ia. Ko hono mo'oní, na'e 'ikai tali 'eni 'e he sōtia kei talavoú. I he taimi pē ko iá, na'e fakakaukau ha taha 'o e kau fafiné, "Kapau 'e 'a'ahi mai e ongo faifekau Māmongá ki hoku 'apí, te u talitali kinaua. 'Oku ou fie 'ilo lahi ange fekau'aki mo e kakai 'oku nau lava 'o ohi hake ha ki'i tamasi'i hangē ko e tamasi'i ko ia ne tangutu 'i he emau tēpilé 'i he 'aho ní."

Na'e 'ave ha tamasi'i Māmonga 'e taha ki he hahaké ki he 'api ako 'a e kau 'ōfisa 'i he sōtiá.

*"Ko e hā na'á
ke fakamonū ia
mai 'aki ai ha
ipu hu'akau
kiate aú?"*

Na'e ha'u ha 'ōfisa pule fo'ou ki he kemí, pea na'a nau fakahoko ha kai fakaafe ke fakalāngi-langi'i ai ia. Na'e 'i ai ha ipu sio'ata kavamālohi 'i he ngaahi peleti kotoa pē. I he hokosia e taimi totonú, na'e tu'u 'a e kau 'ōfisa kotoa pē mo 'ene ipu sio'ata kavamālohi ke fakalāngi-langi'i e 'ōfisa ko ia na'e hū maí. Na'e hiki e tokotaha kotoa pē tuku kehe pē ha tamasi'i 'e taha, pea na'a ne hiki hake 'e ia ha ipu hu'akau.

Na'e sio ki ai e 'ōfisá. Na'a ne 'alu fakahangatonu ki he tamasi'i ko iá 'i he hili e fakafiefiá, pea na'a ne pehē, "Ko e hā e 'uhinga na'a ke fakamonū'ia mai 'aki ai ha ipu hu'akau kiate aú?"

Na'a ne pehē, "E, 'ōfisa, "kuo te'eki ke u ala ki ha kavamālohi 'i he'eku mo'uí. 'Oku 'ikai ke u fie ala ki ai; he 'ikai fie ma'u 'e he'eku ongomātu'á ke u ala ki ai; pea na'e 'ikai ke u fakakaukau te ke loto foki ke u ala ki ai. Pea na'a ku fie fakamonū'ia'i koe, ko ia ne u fakakaukau te ke fiemālie pē kapau te u fakamonū'ia'i koe 'aki e me'a 'oku ou anga hono inú."

Na'e pehē 'e he 'ōfisá, "Te ke lipooti mai ki he hetikuotá 'i he pongipongí," pea talaange mo e taimí.

'Oku ou tui na'e 'ikai ke mohe lelei e tamasi'i he pō ko iá, ka 'i he taimi na'a ne 'alu ai ki he hetikuota 'o e 'ōfisá, na'e fokotu'u ia 'e he 'ōfisá ki ha tu'unga 'i he'ene kau ngāuē 'aki e fakamatala ko 'ení: "'Oku ou fie ma'u ke 'atakai'i au 'e ha kau tangata 'oku nau loto-to'a ke fakahoko e me'a 'oku nau fakakaukau 'oku mo'oní 'o tatau ai pē pe ko e hā e fakakaukau ha taha kehe fekau'aki mo ia."

Hono 'ikai lelei ia! Ko ha tamasi'i makehe pē ia, 'ikai ko ia? 'Oku ou 'amanaki pē 'oku mou makehe kotoa. 'Oku ou 'amanaki pē kapau te ke 'i ha tūkunga pehē 'i ha taimi te ke fakahoko ai 'a e fili totonú. ■

Mei he "Stories from the General Authorities: An Uncommon People," New Era, Feb. 1974, 28–29.

NGAAHI FAKAKAUKAÚ

Te u ma'u 'i fē 'a e 'amanaki lelei?

"Ko e tokotaha kotoa pē 'o kitautolu 'oku 'i ai ha taimi 'oku fie ma'u ai ke tau 'ilo'i 'e lelei e me'a kotoa pē. . . . Ko 'eku leá ko e me'a pē 'eni 'oku 'omi 'e he ongoongolelei 'a Sisū Kalaisí kiate kitautolú, tautaufito 'i he ngaahi taimi faingata'á. 'Oku 'i ai ha tokoni. 'Oku 'i ai ha fiefia. . . . 'Oua te ke fo'i. Hokohoko atu ho'o lué. Hokohoko atu ho'o feingá. . . . 'I he ngata'angá 'e sai pē ia. Falala ki he 'Otuá pea tui ki he ngaahi me'a lelei 'e hokó. . . . Ko e ngaahi tāpuaki 'e ni'ihi 'e vavé ni mai, ha ni'ihi 'e fuoloa pea toki ma'u, mo ha ni'ihi he 'ikai ma'u kae 'oua ke tau a'u ki he langí; ka ko kinautolu 'oku nau tali 'a e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí, na'a nau ha'u."

'Eletā Jeffrey R. Holland 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "An High Priest of Good Things to Come," *Liahona*, Jan. 2000, 42, 45.

'I he Makasini ko 'Ení

MA'Á E KAKAI LALAHİ KEI TALAVOÚ

KAU FAFINE 'I HE FUAKAVÁ

Tatau ai pē pe ko e fē e feitu'ú, ta'u motu'á pe tu'unga 'i he mo'úi, 'oku ma'u 'e he kakai fefine kotoa pē ha ngaahi tokoua 'i he ongoongoleléi.

p. 42

MA'Á E TO'U TUPÚ

p. 50

KO E FOUNGA KE AKO MO'ONÍ

'Oku lelei ange e ma'u ha ako faka'atamaí 'i hono ma'u ha maaka lelei pe fakakakato e akó.

MA'Á E FĀNAÚ

Ngaahi Tali 'o e Konifelenisi

Na'e Fiefia Nai 'a e Kui Fefine Uá? Na'e talamai 'e he Tangata'eikí te u lava 'o ma'u e tali ki he'eku fehu'i lolotonga e konifelenisi lahí.

p. 67